

Madde, Diyalektik ve Toplum

Bilim ve Aydınlanma Akademisi

Şubat 2021 | Cilt 4 | Sayı 1

DOSYA: PANDEMİ, TOPLUMSAL EŞİTSİZLİKLER VE BİLİM

Pandeminin Bir Yıllık Değerlendirmesi:

“Bilim Yeterli Değildir!”

COVID-19’la Mücadelede Devlet Yönetimi ve

Küba Bilimi

DOSYA DIŞI

Arkeolojiye Marksist Yaklaşım: Gordon Childe

İrkçilik ve Genetik Belirlenimcilığe Karşı

Farklı Bir Tavrı İhtiyacı

KİTAP TANITIMI

“Hayal Etmeliyiz!”:

Sosyalist Gelecek ve Planlama

DOSYA: TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ SÜRECİNE AKADEMİSYENLERİN KATKISI

1960’larda Akademi ile İlişkiler

Bağlamında Türkiye’de Sosyalist Hareket:

Türkiye İşçi Partisi Örneği

Bir Akademisyen Olarak Behice Boran:

Türkiye’nin İlk Kadın Sosyoloğu

Bir Bilim Kadını ve TİP’li Senatör:

Fatma Hikmet İşmen

SÖYLEŞİ

Bilim Dünyasında Bir Modern Robin Hood:

Alexandra Elbakyan

A Robin Hood in the World of Science:

Alexandra Elbakyan

SUNUŞ

Toplum Ve Bilim İlişkisine Farklı Yönleriyle Bakmak 1
Yayın Kurulu

DOSYA: PANDEMİ, TOPLUMSAL EŞİTSİZLİKLER VE BİLİM

Pandeminin Bir Yıllık Değerlendirmesi; "Bilim Yeterli Değildir!" 3
Necati Çıtak

COVID-19'la Mücadelede Devlet Yönetimi ve Küba Bilimi 7
Miguel Díaz-Canel Bermúdez, Jorge Núñez Jover (Çeviri: Yasin Çalış)

DOSYA: TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ SÜRECİNE AKADEMİSYENLERİN KATKISI

1960'larda Bilim Dünyası ile İlişkiler Bağlamında Türkiye'de Sosyalist
Hareket: Türkiye İşçi Partisi 18
Melih Yeşilbaş, Turgut Yıldız

Bir Akademisyen Olarak Behice Boran: Türkiye'nin İlk Kadın
Sosyoloğu 26
Suzan Şahin

Bir Bilim Kadını ve TİP'li Senatör: Fatma Hikmet İşmen 34
E. Zeynep Suda

DOSYA DIŞI

Arkeolojiye Marksist Yaklaşım: Gordon Childe 40
Ceren Demiröz

Irkcılık ve Genetik Belirlenimciliğe Karşı Farklı Bir Tavır İhtiyacı 45
Mehmet Somel

KİTAP TANITIMI

"Hayal Etmeliyiz!": Sosyalist Gelecek ve Planlama 52
Gamze Yücesan-Özdemir

RÖPORTAJ

Bilim Dünyasında Bir Modern Robin Hood: Alexandra Elbakyan 56
N. Ezgi Altınışık, Alp Öztarhan, Emel Güneş (Çeviri: Alp Öztarhan)

A Robin Hood in the World of Science: Alexandra Elbakyan 60
N. Ezgi Altınışık, Alp Öztarhan, Emel Güneş

Madde, Diyalektik ve Toplum

Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin
hakemli dergisidir.

Yılda dört sayı ve elektronik dergi olarak
yayınlanır.

Şubat 2021 | Cilt 4 | Sayı 1

Yayın Kurulu Sekreteri

Erhan Nalçacı

Yayın Kurulu

Alp Öztarhan, Engin Özkan, Erhan Nalçacı, Ezgi
Altınışık, Gizem Batı Ayaz, Gizem Gül, İraz
Akış, Kıvanç İbrahim Ünlütürk, Kıvılcım Başak
Vural, Mehmet Ali Olpak, Nevzat Evrim Önal,
Oğuz Şavk, Suzan Şahin, Tolga Binbay, Yavuz
Koroğlu, Zelaya Özgür Durmuş

Danışma Kurulu

Ahmet Soysal, Akif Akalın, Aydemir Güler,
Ayhan Filazi, Bora Maviş, Burçak Özoğlu,
Bülent Cengiz, Candan Badem, Cihan
Demirci, Çağlar Güven, Çiğdem Çağlayan, E.
Zeynep Suda, Ebru Aylar, Emre Akbaş, Engin
Akkaya, Ergi Deniz Özsoy, Erol Eroğlu, Ferit
Pehlivan, Gamze Yücesan Özdemir, Gökhan
Akbay, Gökhan Alkaç, Güvem Gümüş Akay,
Hasan Karabıyık, Hüseyin Özel, Ilgın Gökler
Danışman, İlhan İkedo, İlker Belek, Korkut
Boratav, Mahinur Akkaya, Mehmet Somel,
Mesut Odman, Murat Türkeş, Mustafa Türkeş,
Necati Çıtak, Nezhun Gören, Oğuz Oyan,
Özgür Aydın, Rifat Okçabol, Ruhan Alpaydın,
Senih Gürses, Serdal Bahçe, Sinan Sönmez,
Volkan Kavas, Tonguç Rador, Yeliz Kıdnap
Tepe, Yıldırım Ozan, Yılmaz Selim Erdal, Zuhul
Okuyan

Adres

Konur Sokak, No: 51/6, 06420
Kızılay-Çankaya/Ankara

E-posta

mdt@bilimveyaydinlanma.org

TOPLUM VE BİLİM İLİŞKİSİNE FARKLI YÖNLERİYLE BAKMAK

Dördüncü yılımızın bu ilk sayısını sunmaktan kıvanç duyuyoruz. Bu sayıdaki dosyalar, dosya dışı yazılar, kitap tanıtımı ve özellikle röportaj toplum ve bilim arasındaki karmaşık ilişkiyi ışıltı tutuyor.

Bu sayıdaki ilk dosyamızda COVID-19 pandemisinin bir yılını geride bırakırken pandemi özelinde toplum ve bilim arasındaki ilişkiyi değerlendiren iki yazıya yer veriyoruz. İlki, Necati Çıtak tarafından kaleme alınan *Pandeminin Bir Yıllık Değerlendirmesi*; "Bilim Yeterli Değildir!" başlıklı yazı.

Bu dosyadaki ikinci yazı ise çok özel. **Madde, Diyalektik ve Toplum**'da çevirilere yer vermiyor, MDT için yazılmış orijinal yazıları sunuyoruz. İlk kez bir istisna yaparak İspanyolcadan Yasin Çalış'ın dilimize kazandırdığı bir makaleyi takdim edeceğiz. Bu istisnanın önemli bir nedeni var. Yazarlarından biri Küba Devlet Başkanı Miguel Díaz-Canel Bermúdez ve diğeri Havana Üniversitesi Bilim, Teknoloji ve Toplum Kürsüsü Başkanı Jorge Núñez Jover. İki yazar pandemi ile karşı karşıya kalan sosyalist bir devletin neler yaptığını, yapabileceğini çok iyi belgelemenin dışında kapitalist dünyadaki bilimin yapılış tarzını da ağır bir şekilde eleştiriyorlar.

İkinci dosyamızda ise kuruluşunun 60. yıl dönümünde *Türkiye İşçi Partisi sürecine akademisyenlerin katkısını* değerlendiren yazılara yer veriyoruz. Melih Yeşilbağ ve Turgut Yıldız *1960'larda Bilim Dünyası ile İlişkiler Bağlamında Türkiye'de Sosyalist Hareket: Türkiye İşçi Partisi* başlıklı yazıları ile hem bu çalışmaya bir giriş yaparak tarihsel bağlamı sunuyorlar, hem de TİP'li milletvekili ve senatörlerin bilim üretimi ile ilgili yasama sürecine müdahalelerini ele alıyorlar.

Suzan Şahin ise *Bir Akademisyen Olarak Behice Boran: Türkiye'nin İlk Kadın Sosyoloğu* başlıklı makalesinde Behice Boran'ın akademisyen yönünü inceliyor. E. Zeynep Suda tarafından yazılan *Bir Bilim Kadını ve TİP'li Sena-*

tör: Fatma Hikmet İşmen başlıklı yazı ise bilim insanı kimliğiyle siyasi kimliğin nasıl buluşturulduğunun güzel bir örneğini sunuyor.

Bu sayıda dosya dışı iki yazı bulunuyor. İlki antik çağ tarihine ve arkeolojisine yaptığı genellemelerle ışık tutan Gordon Childe hakkında. Ceren Demiröz *Arkeolojiye Marksist Yaklaşım: Gordon Childe* başlıklı makalesinde Childe'nin siyasi yaşamı ile birlikte bilime katkısını ele alıyor ve Sovyet arkeolojisiyle ilişkilenmesini irdeliyor.

Mehmet Somel ise *İrkçilik Ve Genetik Belirlenimciliğe Karşı Farklı Bir Tavır İhtiyacı* başlıklı yazısında önemli bir tartışma başlatıyor. İnsanların yaşayan ırklarının olmadığını ama olsalar bile herkesin toplumsal eşitlikten yararlanma hakkı olduğunu söyleyen Somel insanların toplumsal farklarını ortaya çıkarmaya dönük genetik araştırmaların gereksiz olduğunu ileri sürüyor.

Bu sayının kitap tanıtımında ise 2019 yılında gerçekleştirilen Sosyalist Gelecek ve Planlama Sempozyumu'nun kitabını ele alıyor. "*Hayal Etmeliyiz!*": *Sosyalist Gelecek ve Planlama* adlı tanıtım yazısını Gamze Yücesan-Özdemir kaleme aldı.

Söyleşi kısmında ise Sci-Hub'un kurucusu Alexandra Elbakyan ile yapılan söyleşiyi sunuyoruz. N. Ezgi Altınışık, Alp Öztarhan, Emel Güneş tarafından gerçekleştirilen söyleşi *Bilim Dünyasında Bir Modern Robin Hood: Alexandra Elbakyan* başlığını taşıyor. Söyleşinin getirdiği bilgileri ilginç ve önemli bulacağınızı düşünüyoruz.

Her zamanki gibi okuyucularımızdan geri bildirim beklerken **Madde, Diyalektik ve Toplum**'un daha geniş çevrelere ulaştırılmasında rol almalarını da rica ediyoruz.

Madde, Diyalektik ve Toplum Yayın Kurulu

Küba, yeni koronavirüs ile mücadele-ye yardımcı olmak için ilk kez İtalya'ya bir grup doktor ve hemşire gönderdi.

53 doktor ve sağlık görevlisinden oluş-
an bir grup, ölümcül hastalığın ya-
yılmasının durdurulmasına yardımcı
olmak için 22 Mart 2020'de İtalya'ya
gönderildi.

Küba, 1959 devriminden bu yana, 'be-
yaz cüppeli ordularını' dünyanın dört
bir yanındaki afet bölgelerine, büyük
ölçüde fakir ülkelere gönderiyor.

DOSYA: PANDEMİ, TOPLUMSAL EŞİTSİZLİKLER VE BİLİM

PANDEMİNİN BİR YILLIK DEĞERLENDİRMESİ; "BİLİM YETERLİ DEĞİLDİR!"

Necati Çıtak

Doç. Dr., Göğüs Cerrahisi Kliniği

Bakırköy Dr. Sadi Konuk Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul

necati.citak@saglik.gov.tr

Asbest'in asbest işçileri üzerindeki etkilerini bilimsel veriler ile ortaya koyan Dr. Irving Selikoff işçi sağlığının toplumsal olarak inşa edildiğini kabul eden "Bilim yeterli değildir" cümlesini sık sık dile getirirdi (McCulloch ve Tweedale, 2007). Bilimin bu yetersizliği ile ilgili kurduğu "Biz [işçileri] korumada başarısız olduk ve şimdi [meslek] hastalıkları ve [iş] ölümleri ortaya çıkıyor. Bilim insanları ulaştıkları bilgilerin yaşama uygulanması yerine bilgilere sadece bilimsel bir mesele olarak yaklaştıkları için başarısız oldular. Aslında sorunun kısmen bilimsel olduğunu, ama en azından onun kadar eşit ölçüde politik ve toplumsal bir sorun olduğunu fark etmedik"¹ cümleleri yaşadığımız son bir yıllık pandemi dönemi ile birlikte tekrar doğrulanmış ve ne yazık ki toplumsal ve politik müdahale içermeyen [sade] bilim bu dönemde yetersiz kalmıştır.

Pandemi döneminde işçi sınıfının, aşırı kalabalık ve temiz olmayan koşullarda barındığını, neredeyse tamamının evden çalışmaya uygun bir alanda çalışmadığını, emekçi sınıfların esnek / dengesiz çalışma koşullarına ve gelirlere sahip olduğunu, ve koşullarının pandemiye verilen ekonomik tepkiler sonrasında daha da kötüleşeceğini, önceden beri devam eden düşük ve dengesiz gelir durumunun hastalıklara karşı en iyi önleyici yöntemler olan iyi beslenmenin, iyi ruhsal duruma sahip olmanın, yeterli dinlenebilmenin, tatil yapabilmenin önündeki en önemli engel olduğunu, işçi sınıfının hastalıkların daha ileri bir aşamasında sağlık hizmetlerine başvurduğunu ve bunun daha kötü sağlık sonuçlarına yol açtığını, sınıfsal eşitsizliğin sağlık hizmetine erişimde de eşitsizliklere yol açtığını bilen günümüz bilimi ve bilim insanı, bunları sadece bilmek ile kalmış ve sınıfsız bir toplum amacı gütmeye için toplumsal müdahalelerden / önerilerden uzak kalmıştır (Çıtak, 2020). Bunda burjuvazinin bilim alanındaki mutlak egemenliği etkili olduğu kadar birçok bilim insanının burjuvaziden yana taraf tutması da etkili olmuştur.

Bu dönemde teknokrat akademi sorunlara sınıfsal perspektifle yaklaşmamış, sağlıktaki eşitsizlikleri de, koronavirüs hastalığı (COVID-19) ve ona bağlı ölümleri de farklı nedenlerle açıklamaya girişmiştir (Binbay, 2020). Örneğin ileri yaş, vücut kitle indeksinin yüksekliği, im-

münosüpresyon, sigara içme, hipertansiyon, kardiyovasküler hastalıkların varlığı, laboratuvar bulguları, hatta kan grubu bile COVID-19 nedenli ölüm riskini artıran altta yatan durumlar olarak dillendirilir iken hastalığın toplumsal boyutu ve toplumsal/sınıfsal eşitsizliğin COVID-19 üzerindeki etkisi bu kişiler tarafından göz ardı edilmiştir (Çıtak, 2021). Bu grup lokantalarda nasıl yemek yenileceğini, otobüslere kaç kişi binileceğini, hangi yaş gruplarının hangi saat dilimlerinde dışarı çıkabileceğini ve benzeri birçok kuralı belirler iken işçi sınıfının pandeminin başından beri dip dibe üretim yaptığını, sokağa çıkma yasağı günlerinde bile çalıştırıldığını, kapalı üretim sisteminde modern köle olarak çalışmak zorunda bırakıldığını görmezden gelmiştir. Bir diğer grup bilim insanı ise COVID-19 ve ona bağlı ölümleri düzen içinde ele alarak, toplumsal eşitsizliklerin bu düzende çözümlenebileceği gibi çok daha tehlikeli bir işlevi yerine getirmiştir. Eşitsizliklere kapitalist düzen içi bir çizgide çözüm arayan bu grup kaçınılmaz olarak sağlıktaki eşitsizliklerin nedeni olarak eğitim ve gelir düşüklüğünü görebilmiş, ama bunların içine yerleştikleri genel bağlamı, yani kapitalist üretim ilişkilerini, ısrarla görmezden gelmiş, hatta buna vurgu yapanları ekarte etmeye çalışmışlardır (Binbay, 2020). Sınıf kavramının ve de pandemi de asıl bulaş yollarından biri olan kapitalist üretim tarzının görmezden gelinmesi, eşitsizlikleri ve asıl nedeni görünmez kılmış, sömürünün doğasını gizlemiş ve üretim sürecindeki çalışma koşulları gibi toplumsal ilişkileri gölgelemiştir.

Ancak tüm toplumlarda toplumsal yapının temel belirleyeni üretim ve mülkiyet ilişkileri olduğu için kapitalist sınıflı toplumlarda da temeli, konu pandemi ve insan sağlığı bile olsa, üretim ve mülkiyet oluşturmaktadır. Bu nedenle pandeminin ilk günlerinde çoğumuzun sıkça duyduğu "COVID-19 ayrımcılık yapmaz" ifadesi her şeyin sınıfsal olduğu gerçeğinin üzerine örtmeye çalışan ancak hem günlük yaşantımız da hem de bilimsel olarak dışlanan tehlikeli bir efsanedir. Çünkü üretim araçlarına sahip olan sermaye sınıfı ile geçinebilmek için her gün işe gitmek zorunda olan işçi sınıfı arasında, sınıflı toplumlarda daha önceden de var olan, eşitsizlik pandemiyle birlikte derinleşmiştir. Bu dönemde "evde kal", "fiziksel mesafeye uy", "hijyenine dikkat et" uyarıları sınıfsal dağılıma uygun olarak karşılık bulmuştur. Artı değere el koyan sermaye sınıfı kendi yalılarında / villalarında "sakin ol şamp!" diyerek inzivaya çekilirken gelir getiren özel mülkü olan / birikimi olanlar internetten alışverişin farklı yöntemlerine ulaşmış, tüketim alış-

¹ Ayrac içindeki ifadeler yazara aittir. Irving Selikoff'a ait bu cümleler; I.J. Selikoff, Statement to Subcommittee on Health & Safety of the Committee on Education and Labor (chairman Joseph M. Gaydos), Washington, 17 July 1985. ve I.J. Selikoff, letter to Senator Lowell Weicker, 2 May 1989'dan alınmıştır.

kanlıkları ile kendini işçi sınıfına ait hissetmeyen ama mülkiyet ilişkileri açısından işçi sınıfının asli bir parçası olan beyaz yakalıları evlerinden çalışmaya geçerken işçi sınıfına “ya açlık ya hastalık” denilerek epidemiyolojik karakterli sınıfsal bir tercih²⁾ daha doğrusu tercihsizlik dayatılmıştır.

Kapitalist üretim tarzının hüküm sürdüğü tüm coğrafyaların ortak noktası sınıfsal eşitsizlik olduğu için neredeyse her yerde emekçi sınıflar bu tercih/tercihsizlik dayatmasına/ikilemine maruz kalmıştır. Eşitsizliklerin kendisi COVID-19’un yayılması ve ölümcüllüğünün artması gibi bir işlev görmüş, emekçi sınıflar daha çok hasta olmuş ve daha çok ölmüştür ve bu sermayenin umurunda bile olmamıştır.³⁾

Toplumlarda ayrıcalıkların yaşanmaya başlaması ile eşitsizlikler doğmuş ve eşitsizliğin tanımlanışı sınıflı üretim tarzı ve sınıflı toplumsal yaşantı ile birlikte yapılmıştır (Hamzaoglu, 2006). Bu nedenle toplumun içindeki sınıflar arasındaki bu eşitsizlik COVID-19 ile birlikte ortaya çıkmamış, var olan eşitsizlikler hem koronavirüsün nedeni olmuş hem de sonuçlarını daha da kötüleştirmiştir (Sinerjistik pandemi; Sindemi) (Horton, 2020). Yani COVID-19 sindemisi esasen var olan eşitsizlik hastalığının üzerindeki kapağı açmıştır. Salgın bu anlamda sınıfsal eşitsizliğin sebep olduğu ve daha önceden toplumcu hekimler tarafından defalarca ortaya konan sağlık eşitsizliğinin göz önüne gelmesi bakımından tam bir turnusol kağıdı görevi görmüştür. Örneğin, yapılan bir çalışmaya göre COVID-19 pandemisinden önce, son 10 yıldır, Birleşik Krallık’ta altı pandemiye denk düşen “sınıfsal eşitsizlik pandemisi” yaşandığı ve her yıl 150 bin kişinin eşitsizlik pandemisinden öldüğü saptanmıştır (McCartney ve ark., 2020).

Refah içinde yaşama, önleyici bakım ve sağlık eğitimi sınıflı toplumlarda varsıllara özel olduğu için zamanla aradaki eşitsizlik daha da artmış ve sonuçları daha önce olduğu gibi bugün de yoksul ve yoksunları daha çok etkilemiştir. Bu nedenle pandemi küresel anlamda ülkeleri neredeyse eşit oranda etkiler iken ülkelerin içinde sınıfsal olarak farklı sonuçlara yol açmıştır. Sınıfsal eşitsizlik sağlıksızlığı oluştururken, sağlıksızlık da eşitsizliğin idamesini ve yeniden üretimini sağlamaktadır (eşitsizlik döngüsü).⁴⁾ Bu döngüyle birlikte eşitsizlik

doğuştan edinilen bir hastalık olmuş ve de pandemide hastalığın etkileri sınıfsal farklılık göstermiştir (Çıtak, 2020). Fernand Braudel’in “Gündelik Hayatın Yapıları” adlı eserinde Sartre’den yaptığı alıntı gibi salgın yalnızca sınıf ilişkilerinin abartılı hali olarak iş görmüş, sefalete vurmuş ancak zenginleri dışarıda tutmuştur (Yaşlı, 2020).

KAPİTALİST TIBBIN İLAÇ VE AŞI REZALETLERİ

Fransız araştırmacı Villerme insanları hastalıklardan ziyade toplumsal eşitsizliklerin daha çok öldürdüğünü yaklaşık 200 yıl önce ortaya koysa da günümüzde yapılan çalışmalarda halen toplumsal boyut dışlanarak hastalıklar ve buna bağlı ölümler mikroplara (tüberküloz, HIV, vb), genlere, bireysel tercihlere (sigara içme, alkol kullanma), yaşam tarzına (stres, obezite, az uyku) ve davranışlara (spor, kötü beslenme, hızlı yemek) bağlanmaktadır (Akalin, 2015). Bunun sonucunda da hekime biçilen rol; hastalığa neden olan biyolojik etkeni ortaya koymak ve bu etken ile mücadele edip bireyi kurtarmak olmuştur. Toplumcu olmaktan çok bireyci, önleyici olmaktan çok tedavi edici tıbbın kutsallaştırılmasına ikincil olarak neredeyse tüm ülkeler, kapitalizm sınırları içerisinde üretilen bilimin de etkisiyle birlikte, pandemide tedavi yöntemlerine yöneldiler. Bu da ilaç şirketlerinin usulsüzlüklerini beraberinde getirdi (Brophy, 2020).

Bugün kapitalist toplumda bilimsel çalışmanın tek bir hedefi vardır; kâr maksimizasyonu. Bu nedenle günümüzde bilimsel çalışmalar uluslararası tekellerin ve halktan kopuk bir bilim bürokrasisinin denetimindedir (Okuyan, 2020). Bize kendi istediğini kendi yoluyla göstermek (bilimi şekillendirmek), gerçekleri ise gizlemek (bilimi saklamak) ve çalışmaları “saygın” olarak kabul edilen dergilerde yayınlatarak saygınlığını arttırmak (bilimi ambalajlamak) amacı güden birçok COVID-19 ilaç çalışmaları Dr. Marcia Angell’in “Geçerli bilgi için hekimler tıbbi literatüre güvenemez”⁵⁾ cümlesini doğrular nitelikte olmuştur (Terzi, 2013). Örneğin 2016 yılında Ebola virüsüne karşı geliştirilen ama 2020’ye kadar klinik çalışmalarda bir etkisi saptanmayan Remdesivir adlı anti-viral önce ABD hükümeti ve Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-DSÖ) tarafından mucize ilaç olarak sunulmuş ancak sonrasında DSÖ tarafından yapılan SOLIDARITY çalışmasında hastalık üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı saptanmıştır (WHO, 2020). Bu ilacın klinik iyileşme, viral yükte azalma ve hatta ölümden azalma bile sağlayamadığının belirtildiği bir bilimsel çalışmanın The Lancet dergisinin

2 Kansı Yıldıırım, Piyasa Despotizmi ve Sınıfın Direnme Stratejileri. Yeni e dergisi, 2020 <http://yenie.net/piyasa-despotizmi-ve-sinifin-direnme-stratejileri/>

3 “Emek gücünün hayatının ne kadar süreceği sermayenin umurunda bile değildir. Onu ilgilendiren biricik şey bir günde harekete geçirilebilecek azami emek gücüdür. Sermaye, bunu elde etme hedefine, emek gücünün yaşam süresini kısaltarak varır; tıpkı, aç gözlü bir çiftçinin daha fazla ürün almak için toprağın verimliliğini sömürmesi örneğinde olduğu gibi.” Karl Marx. Kapital. Ekonomi Politikin Eleştirisi. I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci. Syf: 259-260. 2010. Çeviren: Selik M, Satlıgan N. Yordam Kitap.

4 “Aslına bakılırsa, işçi kendisini kapitaliste satmadan önce de sermayeye aittir. İşçinin kendi kendini satışının dönemsel olarak yenilenmesi, işçinin kendilerine ücret yoluyla bağlandığı efendilerinin değişmesi ve emeğin piyasa fiyatındaki oynamalar, işçinin ekonomik bağımlılığına hem yol açar hem de bunu görünmez hale. Şu halde, kapitalist üretim süreci, bir bütün olarak ele alındığında ya da bir yeniden üretim süreci olarak, sadece meta, sadece artık değer üretmekle kalmaz, sermaye ilişkisinin bizzat

kendisini, bir tarafta kapitalisti, diğer tarafta ücretli işçiyi üretir ve yeniden üretir” Karl Marx. Kapital. Ekonomi Politikin Eleştirisi. I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci. Syf: 558-559. 2010. Çeviren: Selik M, Satlıgan N. Yordam Kitap.

5 Angell M. “Resme tamamen bakıldığında, yanlılığın sadece birkaç izole örneğin meselesi olduğu sonucuna varmak naiflik olurdu. Yanlılık artık tüm sisteme nüfuz etmiştir. Doktorlar artık geçerli ve güvenilir bilgi için tıbbi literatüre güvenemezler. Bu, New England Journal of Medicine’nin editörü olarak 20 yılının sonunda isteksizce ulaştığım bir sonuçtur. Klinisyenler artık reçete ettikleri ilaçların gerçekte ne kadar güvenli ve etkili olduğunu bilmiyorlar, ancak bu ürünler muhtemelen yayınlanan literatürün gösterdiği kadar iyi değillerdir.” Industry-sponsored clinical research: a broken system. JAMA. 2008 Sep 3;300(9):1069-71.

de yayınlandığı aynı gün ABD’de COVID-19 ile ilgili en yetkili kuruluş olan Ulusal Alerji ve Enfeksiyon Hastalıkları Enstitüsü’nün (National Institute of Allergy and Infectious Diseases) yöneticisi Dr. Anthony Fauci’nin Beyaz Saray’da Remdesivir ile ilgili yapılan bir başka çalışmanın ön sonuçlarıyla kameraların önüne çıkıp ilacın “mucizelerini” anlatması kapitalist tıbbın geldiği noktayı göstermektedir. Üstelik bu ilacın maliyeti Klinik ve Ekonomik İnceleme Enstitüsü (The Institute for Clinical and Economic Review) tarafından yapılan analize göre beş günlük tedavi için beş dolar olarak hesaplanmış olmasına rağmen beş günlük tedavinin kamuya maliyeti ilacın minimum maliyetinin yaklaşık 600 katı yani üç bin dolar olarak açıklanmıştır (ICER, 2020).

Sonraki günlerde bu ilacın ABD tarafından stoklanma hamlesi merkez kapitalist ülkelerin aşının ve/veya kanıtlanmış tedavinin bulunması durumunda nasıl bir tutum izleyecekleri ile ilgili önemli bilgiler içermekteydi (Brophy, 2020). Malumun ilamı ise 2020’nin son günlerinde geldi. Bugün dünya nüfusunun %14’üne sahip zengin ülkelerin, Moderna aşısının dozlarının tamamını, Pfizer/BioNTech aşısının %96’sını ve toplamda en umut verici diğer ilk sekiz aşının %54’ünü satın aldıkları bilinmektedir. Bu zengin ülkeler, hâlihazırda klinik denemelerde bulunan aşı adaylarının kullanım için onaylanması halinde, 2021’in sonuna kadar tüm nüfuslarını en az üç kez aşılama yetecek kadar doz satın almışlardır. Örneğin, 38 milyonluk nüfusu ile Kanada’nın 152 milyon kişiye yetecek kadar aşı sağlamak için altı şirketle sözleşmesi bulunmaktadır. Şu an için dünya genelinde 8 milyar doza yakın aşı siparişi verilmiş durumdadır. Buna göre, aşılar eşit olarak dağıtılabılırsa, dünya nüfusunun yarısından fazlasını kapsamak mümkündür. Ancak mevcut veriler göre en yoksul 70 ülkedeki her 10 kişiden sadece birinin aşılanabileceğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan dikkatli incelendiğinde aşıya en son ulaşacak ülkeler ile Küba’nın salgında tıbbi yardım sunduğu ülkelerin aynı olduğunu görebiliriz (CubaMIN-REX, 2021). Bu da aslında komünist bir düzende her şeyin nasıl farklı olabileceğini gösteren güçlü bir kanıttır.

COVID-19 aşılarını geliştirmek için yarışan bir dizi farklı şirket için yapılan lisans ve patent anlaşmaları, benzeri görülmemiş kamu finansmanı seviyelerine rağmen, gizlilik içinde yürütülmektedir. Bu anlaşmalar emekçilerden gizlenmeye devam ettiği sürece, “BigPharma’nın” aşıya kimin, ne zaman, ne fiyata ve nasıl erişeceğine karar verme gücüne sahip olmaya devam edeceğini bilmemiz gerekmektedir. Bu da eşit erişimin önündeki en büyük engel olmaya devam edecektir. Ayrıca aşı yarışının “meta fetişizmine” dönüşmesinin, aşılardan kapitalizm çarkının ortasına düşmesinin önüne geçilmesi, belki de aşının bulunması kadar önemlilik arz etmektedir.

Sınıflı toplumlarla birlikte bilim, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran egemen sınıfların egemenliği haline gelmiş, onların gereksinimleri için kullanılmış/geliştirilmiş, günlük hayatın dışında, yaşam pratiği için

yararsız, ulaşılması/anlaşılması zor bir şeye dönüşmüş, “bağımlı sınıflar” bilimin verileriyle yaratılan zenginliklerden mahrum bırakılmış, hatta bu durum, pandemi döneminde tekrardan gördüğümüz gibi, kendilerine karşı kullanılmıştır. Günümüzde bilimsel bilgi üretmenin değil bilgi sahibi olmanın özendirilmesi evresine geçilmiştir. Bu da insanların üretilen bilimsel veriyi yorumlamak yerine, o verinin çıktılarını yorumlayanların yazdıklarına inanmaları şeklinde kendini göstermiştir. Ancak pandemi dönemi bir kez daha kanıtlamıştır ki verileri yorumlayanlar kapitalist düzen içinde bilimin kullanım değerini değil değişim (mücadele) değerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle günümüzde bilimsel-teknolojik gelişmeler ve toplumsal yöntemler ile salgınları anlama, önleme ve mücadele etme yeteneğine sahip olmamıza rağmen mevcut düzen bu yeteneğimizi kullanmamıza izin vermemiştir (Akış, 2020).

SONUÇ

Hem ulusal hem de küresel anlamda eşitsizliklerin daha da artacağı bir döneme gireceğimizin görüldüğü bu dönemde düzen içi aktörler tarafından önümüze sıkça getirilen “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” söylemi kapitalizmin çözümsüzlüğünün itirafıdır (Binbay, 2020). Öyle ki çözümsüzlük, sadece sistemin yoksul, az gelişmiş çevresinde değil, bizzat merkezinde izlenmiş ve pandeminin yaygınlığı, ölüm ve hasta sayıları ABD’de, İngiltere’de ve üç büyük AB ülkesinde zirve yapmıştır. Çözümün kapitalizmin içinde olmadığını bilen düzen içi aktörler, amacı “sınıfsız toplum” olmayan reformist / revizyonist çözüm önerilerini dillendirmeye başlamışlardır (Boratav, 2020). Ancak, unutulmamalıdır ki, günümüzün egemen sınıfları, kapitalizmin neoliberal düzenleme biçiminin revizyon önerilerine kapalıdır ve COVID-19 sonrası dünya, sermayenin tahakkümünün hafifleyeceği bir dünya olmayacaktır. Çünkü sömürünün derinleşmesi, mülksüzleştirilenlerin artışı, yoksulluğun yeniden üretimi, eşitsizliğin yaygınlaşması kapitalist sistemin varoluşsal bir sonucudur. Ayrıca bunalımlar ve krizler, var olan çelişkilerin vahşi, parasal çözümlerinden, bozulmuş dengeyi şimdilik yeniden kuran şiddetli patlamalardan başka bir şey değildir ve kapitalizmi koruyucu bir rol oynamaktadır (Marx, 2010). Bu nedenle salgın ve diğer bütün toplumsal/yaşamsal sorunlara kapitalist sistemde kalarak çözüm üretilmeyeceği artık bilimsel bir gerçekliktir. Buna rağmen halen sadece bireysel müdahaleler ile pandemiden kurtulabileceğimizi sanan, yaşadığı ortama yabancılaşmış bilim ve bilim insanlarından kurtulmamız gerektiği bir başka gerçekliktir.

Bilim ne zaman ki belli zümrelerin ve belli sınıfların elinin altından çekilip alınır ve de sınıfsız şekilde üretilip dağıtılmaya başlanırsa ancak o zaman böyle salgınların ortaya çıkmasının engelleneceği ve ortaya çıksa bile kolaylıkla ve küresel olarak eşit şekilde üstesinden gelineceği açıktır. Sınıfsızlık amacı gütmeyen bilim yeterli kalmamaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Akalın, M.A. (2015). Sağlık ve hastalığa toplumcu yaklaşım. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Akış, I. (2020). Salgın gör dediği. Madde, Diyalektik ve Toplum, 3(2), 81-85.
- Binbay, T. (2020). Doç. Dr. İlker Belek Bilimde, yaşamda ve siyasi mücadelede artı-değer teorisini kavramanın merkezi önemi. Madde, Diyalektik ve Toplum, 3(3), 278-284.
- Boratav, K. (2020). Koronavirüs sonrasında Dünya. Erişim tarihi 23.01.2021 <https://sol.org.tr/yazar/koronavirus-sonrasinda-dunya-1910>
- Brophy, J.M. US purchases world stocks of remdesivir: why the rest of the world should be glad to be at the back of the queue. BMJ. Jul 13;370:m2797. doi: 10.1136/bmj.m2797.
- Çıtak, N. (2020). COVID-19 ve Sınıfsal Eşitsizlik. O. Elbek (Ed.), TTB COVID-19 pandemisi 6. Ay değerlendirme raporu. Erişim tarihi: 27.01.2021 <https://www.ttb.org.tr/745yi8s> İstanbul, TTB yayınları.
- Çıtak, N. (2021). Toplumsal eşitsizlik COVID-19 ve buna bağlı ölümler için önemli bir risk faktörüdür. Toplum ve Hekim. (Basım aşamasında)
- Hamzaoglu, O. (2006). Sağlıkta eşitsizlikler ve kullanılan ölçütler. Toplum ve Hekim, 21(1);73-78.
- Horton, R. Offline: COVID-19 is not a pandemic. Lancet. Sep 26;396(10255):874. doi: 10.1016/S0140-6736(20)32000-6.
- ICER (2020). Alternative pricing models for remdesivir and other potential treatments for COVID-19. Erişim tarihi: 27.01.2021. ICER-COVID_Updated_Report_11102020.pdf
- McCartney, G., Leyland, A.H., Watsh, D., Dundas, R. (2020). Scaling COVID-19 against inequalities: should the policy response consistently match the mortality challenge? J Epidemiol Community Health. Published Online First: 03 November 2020. doi: 10.1136/jech-2020-214373
- Marx, K. (2010). Kapital. Ekonomi Politikin Eleştirisi. (M. Selik, N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- McCulloch, J. ve Tweedale, G. (2007). Science is not sufficient: Irving J. Selikoff and the asbestos tragedy. New Solut. 17(4):293-310.
- Okuyan, K. (2020). Siyaset alanı ile bilim arasındaki ilişki üzerine: Sosyalist iktidarın bilim arayışı. Madde, Diyalektik ve Toplum, 3(1), 3-6.
- Terzi, C. (2013). "Şarlattan". C. Terzi, E. Yuvayapan, Başer E (Eds.), Kapitalizmin kışkacında doğa, toplum ve bilim Onur Hamzaoglu olayı. İstanbul: Yordam Kitap. Sayfa: 33-41.
- The Ministry of Foreign Affairs Republic of CUBA, CubaMINREX. (2021). Infographic Map Update on Cuba's International Medical Cooperation. Erişim tarihi 05.02.2021 Infographic Map Update on Cuba's International Medical Cooperation | Ministerio de Relaciones Exteriores de Cuba (gob.cu)
- WHO Solidarity Trial Consortium, Pan, H., Peto, R., Henao-Restrepo, A.M. ve ark. Repurposed Antiviral Drugs for Covid-19 - Interim WHO Solidarity Trial Results. N Engl J Med. Dec 2;NEJMoa2023184. doi: 10.1056/NEJMoa2023184.
- Yaşlı, F. (2020). Hayat adil değilse, ölüm de değildir. Erişim tarihi: 26.01.2021 <https://sol.org.tr/yazar/hayat-adil-degilse-olum-de-degidir-13485>

COVID-19'LA MÜCADELEDE DEVLET YÖNETİMİ VE KÜBA BİLİMİ

Miguel Díaz-Canel Bermúdez

Küba Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Jorge Núñez Jover

Havana Üniversitesi Bilim, Teknoloji ve Toplum Kürsüsü Başkanı
despacho@presidencia.gob.cu

Çeviri: Yasin Çalış

ÖZET

Bu makalenin temel amacı, COVID-19'la mücadelede bilim insanları ve devlet yönetimi arasındaki ilişki bağlamında edinilen deneyimleri sistematikleştirmek ve aktarmaktır. Makalede, kullanılan çalışma sistemi ve yürütülen araştırmalar ile temel faaliyetler gösterilmiş ve bu deneyimden çıkarılan dersler ve değerlendirmeler özetlenmiştir. Pandemi nedeniyle karşılaştığımız zorlu sürece toplumsal, bilimsel, politik ve tıbbi bir yanıt üretebilme hususunda, ulusal bilimin ve teknolojinin devlet yönetimiyle organik bir bağa sahip olmasının oynadığı önemli rolün altı çizilmiştir. Makale, COVID-19'un küresel bir kriz olmasından yola çıkarak, neoliberalizmin, yeni koronavirüs (SARS-CoV-2) gibi krizlerle baş etmeyi zorlaştıran bazı özelliklerini inceleyerek başlıyor. Küresel düzeydeki çeşitli krizlerin çıkışması ve baş edilmesi gereken zorlukların artan orandaki karmaşıklığı, neoliberalizm tuzağından kaçma gerekliliğinin önemini göstermektedir. Metin, Küba'da başarılının, etik ve politik bir anlama da sahip olduğunun altını çiziyor.

Anahtar kelimeler: Küba, bilim, devlet, COVID-19.

GOVERNMENT MANAGEMENT AND CUBAN SCIENCE IN THE CONFRONTATION WITH COVID-19

ABSTRACT⁽¹⁾

The central objective of this contribution is to systematize and reflect on the experiences accumulated in the confrontation with COVID-19 in relation to the link between scientists and government. It shows the working system used, the main actions and research carried out and summarizes the assessments and learnings that this experience yields. It will highlight the important role played in it by national science and technology, organically linked to government management, all depending on providing a social, scientific, political and health response capable of meeting the challenge that the pandemic has posed to us. Considering that the COVID-19 crisis is global, the article begins by exploring some features of neoliberalism that hinder confrontation with crises such as the one generated by the new coronavirus (SARS-CoV-2). The convergence of several crises at the global level and the increasing complexity of the challenges to be dealt with accentuate the need to escape the trap of neoliberalism. The text emphasizes that what has been achieved in Cuba also has an ethical and political significance.

Keywords: Cuba, science, government, COVID-19.

¹ Díaz-Canel Bermúdez, M.; Núñez Jover, J. (2020). Gestión gubernamental y ciencia cubana en el enfrentamiento a la COVID-19, Academia de Ciencias de Cuba, Volume 10: Number 2. <http://www.revistacuba.sld.cu/index.php/revacc/article/view/881/886>

GİRİŞ

Bu makalenin temel amacı, COVID-19'la mücadelede bilim insanları ve devlet yönetimi arasındaki ilişki bağlamında edinilen deneyimleri sistematikleştirmek ve aktarmaktır. Makalede, kullanılan çalışma sistemi ve yürütülen araştırmalar ile temel faaliyetler gösterilmiş ve bu deneyimden çıkarılan dersler ve değerlendirmeler özetlenmiştir. Ayrıca, pandemi nedeniyle karşılaşılan zorlu sürece toplumsal, bilimsel, politik ve tıbbi bir yanıt üretebilme hususunda, ulusal bilimin ve teknolojinin devlet yönetimiyle organik bir bağa sahip olmasının oynadığı önemli rolün altı çizilmiştir. Ancak, COVID-19 küresel bir krizdir. Bu nedenle dünyada olup bitenlere de göz atmak son derece değerlidir.

Yeni koronavirüs (SARS-CoV-2) pandemisi hemen he-

men her ülkeye yayıldı. Hükümetler ve sağlık sistemleri salgın karşısında oldukça değişken bir müdahale kabiliyeti gösterdi. Bu yüzden kaçınılmaz olarak bir soru çıktı ortaya: Güçlü ekonomilere ve önemli bilimsel ve teknolojik yeterliliklere sahip ülkelerin krizle mücadelede bu kadar çok zorlukla karşılaşmalarının nedeni nedir? Bu soruya yanıt ararken neoliberal modelin hüküm sürdüğü bu ülkeler odak noktası oldu. Başka bir soru daha çıktı ortaya: Neoliberal doktrin ve bu doktrinle ilişkili politikalar, dünyanın karşı karşıya olduğu karmaşık çevre, sağlık, ekonomi ve küresel yönetim süreçleriyle başa çıkmak için en uygun seçenek midir?

Bu makalede, neoliberalizmin COVID-19 pandemisine karşı etkili bir yanıt üretme yeteneği konusunda şüphe uyandıran bazı özellikleri tanımlanmaktadır.

COVID-19 yalnızca sağlığı ilgilendiren bir mesele olarak; gelecekle alakalı bir sonuca sahip olmayan, tesadüfi ve izole bir olay olarak görülmemelidir. Ülkelerin karmaşık ilişkilerle birbirine bağlı olduğu günümüz dünyasında bu konudaki uluslararası deneyimler dikkate alınmalı ve gerekli dersler çıkarılmalıdır.

Gelecekte daha belirgin hale gelmesi muhtemel bir dizi küresel eğilim mevcut:

- Gezegemimizin yaşam için gerekli koşulları sağlama konusundaki sınırlarının zorlanmakta olduğu ve bu konuda giderek artan bir basınçla karşı karşıya olduğumuz aşikâr. Çevresel ve toplumsal sorun ve felaketlerin oranı ve ölçeği artmakta.
- Çoklu krizler iç içe geçmekte: sağlık, çevre, eşitsizlik, dışlanma, nüfus artışı.
- Her ülke ve bölge, disiplinler arası yaklaşımlar talep eden ve sektörler arası, kurumlar arası ve hatta uluslararası iş birliğini de gerektiren; doğrusalsızlık, geri döndürülemezlik, güçlü ara bağlantılar, beklenmedik acil durumlar, belirsizlikler içeren karmaşık sistemlerle hem ulusal hem de küresel düzeyde nasıl baş edileceğini öğrenmek zorunda.

“Risk toplumu”(Beck, 1998) ile başa çıkmayı öğrenmek, zamanımızın bir zorunluluğu gibi görünüyor.

COVID-19 BAĞLAMINDA NEOLİBERALİZM HAKKINDA BAZI SORULAR

COVID-19, bazıları daha önce hiç sorulmamış olmak üzere pek çok bilimsel soruyu beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda neoliberalizmin savunduğu kimi doktrinler üzerine de bir tartışma başlatmıştır: minimal devlet, her derde deva olarak piyasa, serbestleşme, ulussuzlaşma, özelleştirme, kamu sektörünün daralması, halkın ortak varlıklarının yok edilmesi, tutarsız kamu politikaları ve diğerleri.

Mevcut kriz hem tıbbi hem de sosyoekonomik ve insani bir krizdir. Aslında halihazırda sürmekte olan çeşitli pandemiler mevcuttu; yoksulluk ve açlık gibi. Küba bu acı tabloyu açıklıkla dile getirmiştir: “Hayat kurtarmak gibi asli bir hedefe sahip olmayan piyasa belirlenimli yönetim anlayışı yüzünden dünya nüfusunun yaklaşık yarısının temel sağlık hizmetlerine erişim sağlayamadığı, 600 milyon insanın korkunç bir yoksulluk içinde yaşadığı, derin eşitsizliklerle dolu bu gezegendeki acil sorunları pandemi daha da kötü bir duruma getiriyor” (Díaz-Canel, 2020).

Haklı olarak, bu koşullar altında neoliberal ideoloji ve politikaların maskesinin düştüğü ve COVID-19’dan sonra dünyanın farklı bir yer olması gerektiğine dair iddialar dillendiriliyor.

Makalenin amaçları doğrultusunda neoliberalizme dair

odaklanması gereken birkaç konu başlığı şöyle:

1. “Minimal Devlet” ya da daha iyi ifadeyle “Daha Az Devlet” tezi. Neoliberalizmin temel ilkelerinden biridir. Savunucuları, “devrimci”, dinamik, yenilikçi ve rekabetçi bir özel sektörden ve “her işe karışan”, tembel, bürokratik ve atalet içindeki bir kamu sektöründen bahsederler (Mazzucato, 2019: 49).

Bu ifadenin aksi olarak: “Ekonomik kalkınma hakkındaki çeşitli efsanelere karşı çıkmaz ve devletin rolüne ilişkin geleneksel görüşlerden kurtulmazsak, ne 21. yüzyılın karşımıza çıkaracağı yapısal güçlüklerle mücadele edebiliriz ne de uzun vadede sürdürülebilir ve adil bir büyümeyi garanti etme yolunda gerekli teknolojik ve örgütsel değişimi elde edebiliriz” (Mazzucato, 2019: 45).

Bu güçlüklerle karşı örgütlü bir şekilde mücadele edilmesinin gerekliliği ortadayken, insanları, kaynakları, yetkileri harekete geçirme yeteneği olan devletleri gerçekten elden çıkarabilir miyiz?

2. Sosyal politikalar, özellikle de sağlık politikaları, kâr mantığına ve ticari rekabet gücüne giderek daha fazla bağımlı hale geldi ve kriz durumlarında çözüm üretme kapasiteleri daha da azaltıldı. Sağlık, evrensel bir insan hakkı mı yoksa piyasada alınıp satılabilen, ticari bir ürün mü olmalı?
3. Neoliberalizm, sermayenin kâr elde etmesi uğruna bilginin özelleştirilmesi ve metalaştırılmasından başka bir şey olmayan “bilişsel kapitalizm” denilen olguyu da beraberinde getirir (Restakis, 2014). Aksine, bilginin toplumsal olarak paylaşılarak bilim insanları arasındaki iş birliğini kolaylaştırması ve büyük insanlığın hizmetinde kullanılması gerekmez mi?
4. Bilişsel kapitalizm, bilgi üretimi için yeni araçlar yarattı. Örneğin, Üçlü Sarmal Modeli’nde (Etzkowitz, 2001 – Etzkowitz, 2003) “bilginin sermayeleştirilmesi” ya da “girişimci bilim insanı” gibi kavramlardan söz edilmektedir. Silikon Vadisi veya benzeri deneyimlerden doğan bu tarz modeller aracılığıyla bilim için yeni hedefler ortaya konduğu ve bilim insanlarının, 1940’larda Robert Merton tarafından formüle edilen bilimsel etik sisteminin temel ilkelerinden uzaklaştığı açıkça görülmektedir (Merton, 1980).

Bu etik değerlerin en önemlilerinden birisi tarafsızlıktı, buna göre bilim insanlarının tek amacı gerçeği aramaktı. Bir diğeri ise, bilimin ortak çalışmaya dayalı bir iş olmasından dolayı, araştırma sonuçlarının paylaşımını teşvik eden ortaklaşmaydı.

Bir tür bilgiye dayalı “altına hücum” yaşadığımız

bu zamanlarda, etik değerler sisteminin temelini aşındırılmış olduğu aşikâr. Yeni koronavirüsün ortaya çıkardığı kriz gibi herhangi bir krizin çözümünde bilimsel değerler geçerli olacak mı?

5. Büyük ölçüde bir grup uluslararası şirketin elinde olan küresel tıbbi-ilaç endüstrisi, ar-ge gündemlerini kârlılık oranına ve gelirlere göre belirler. Geniş kitlelerin, özellikle de Güney Yarımküre'deki yoksul halkların insani refahı ile ilgili kaygılar bu şirketlerin politikalarının odak noktasında yer almaz. Bu nedenle, tercihlerini Kuzey ülkelerinin epidemiyolojik profillerinden ve Güney ülkelerindeki alım gücü yüksek olan sosyal gruplardan yana kullanırlar. Bu arada, yeni hastalıklar ve tropikal kuşağa ait geleneksel hastalıklar da açıkça göz ardı edilir. Bu aynı zamanda tıp ve ilaç endüstrisinin daha kârlı ilaçlara odaklanırken yeni antiviral ve antibiyotiklerin geliştirilmesini neden ihmal ettiğini de açıklar.

COVID-19 acil bir soruyu gündeme getiriyor: Bu büyük şirketlerin yönettiği bilgi tekeli, sağlığın gerçek bir evrensel insan hakkı yapılması hedefine fayda sağlıyor mu? Devletler ve kamu sektörü, günümüzdeki ve gelecekteki zorluklarla başarılı bir şekilde mücadele etmelerini sağlayacak şekilde kendi kapasitesini geliştirmeli mi?

6. Günümüz dünyasının özelliklerinden biri de, bilimsel ve teknolojik gelişmenin Kuzeydeki bir avuç ülkede muazzam oranda yoğunlaşmasıdır.¹ Gelişmekte olan ülkelerdeki bilimsel ve teknolojik yetkinlik minimum düzeyde olduğu gibi, genellikle üretim sektörleriyle de kısıtlı bir uyuma sahiptir. Bu ülkelerin birçoğunda stratejik sektörler, yerel bilimle pek de ilgisi olmayan yabancı sermaye gruplarının eline bırakılmış durumda.

Buna ek olarak birçok devlet, ulusal egemenlik hususunda gözle görülür kısıtlara sahip. Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kurumlara aşırı bağımlı olma durumu bilim, teknoloji ve yenilik konularında bağımsız bir rota izlenmesini imkânsız kılıyor.

Sorumuz, tüm bunların bir sorun olup olmadığı ve başlıca ekonomik, toplumsal, çevresel, sıhhi vb. konulardaki zorlu mücadele başlıklarına yönelik çözümlerin anahtar teslim, ithal edilmiş bir bilim ve teknolojiyle gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğidir.

Mevcut pandemi koşullarında Küba'nın neoliberalizme karşı tutumu nettir: "Son dört aydır insanlığı yıkıma uğratan gerçeklere bakıldığında şunu söylemek elzemdir: Kamu varlıklarının ve kamusal idare becerisinin ölçsüz özelleştirmelerle eritilmesine ve halk kitlelerinin

göz ardı edilmesine yol açan neoliberal politikalar, çok pahalıya mal olan hatalara imza atmıştır" (Díaz-Canel, 2020).

Yukarıda bahsedilen sorular, söz konusu sorunların ölçeğini ve karmaşıklığını tanımlamamıza yardımcı olmakta. Dahası bu sorular, pandemi sürecinde neoliberalizmden çok daha farklı bir duruş benimseyen Küba deneyiminin keşfine giriş görevi de üstlenmekte.

BİLİM, DEVLET, DEVLET YÖNETİMİ

1945 yılında Vannevar Bush'un ABD Başkanı'na sunduğu "Bilim, Sınırsız Hudut" (Bush, 1945) başlıklı rapor, devletlerin bilim alanında politika üretmesinin yolunu açtı. Bilim, ar-ge faaliyetlerini finanse etmedeki rolü sonraki on yıllar boyunca istikrarlı bir şekilde büyüyen devletin bir meselesi haline gelerek, çoğunlukla üniversite laboratuvarlarında çalışan bilim insanlarına ait bir alan olarak kabul edilmekten çıktı. Uzun Soğuk Savaş dönemi, özellikle Kuzey Yarımküre ülkelerinde günümüzde halen egemen olan bu tabloyu iyice belirginleştirdi.

Arjantinli Jorge Sábato 1968 yılında, Üçlü Sarmal gibi güncel inovasyon sistemleri modellerinden çok önce, "Sábato Üçgeni"ni (Sábato ve Botana, 1970) formüle etti. Bu, bilim ve teknolojinin etkileşimine dair ortaya atılmış belki de ilk modeldi. Sábato Üçgeni, karşılıklı etkileşimleri kalkınma için ana itici güç olacak üç önemli aktörü içeriyordu: Devlet, şirketler (bu modelin geliştirildiği dönemde en önemli şirketler devlete aitti) ve üniversiteler (o dönemde üniversitelerin de çoğu kamuya aitti).

Neoliberalizmin Latin Amerika'ya girişiyle beraber, devletlerin bilim ve teknoloji politikalarında kayda değer bir zayıflama gözlemlendi. Devlet yönetimi politikaya yedirildi; ulusal amaçların yerini şirket mantığı aldı.

Neoliberalizmin gözde reçetelerinden biri, devlete, müdahalesinin asgariye çekilmesini ve süreçlere dair mevzuatın piyasanın ellerine bırakılmasını tavsiye eder. Bu ilke, inovasyon politikalarında güçlü bir karşılık bulmuştur: "Devlet, inovasyonu 'cılın yollarla' teşvik ediyor mu? Evet, demiryollarından internete, nanoteknolojiye ve modern farmasötiğe kadar kapitalizmin dinamiklerini besleyen radikal ve devrimci yeniliklerin çoğu, devletin sağladığı yoğun sermaye kullanımıyla vücut bulan öncü, riskli "girişimci" yatırımlarına dayanmaktadır" (Mazzucato, 2019).

Küba deneyimi, devletin, bilginin üretimi, dağıtımı ve kullanımı süreçlerine etkin bir şekilde katılımını içermektedir. Bazı köşe taşlarından bahsederek bu iddiayı destekleyebiliriz. 1961 yılındaki Okuryazarlık Seferberliği ve bunu izleyen tüm eğitim programları son derece önemliydi. 1965 yılında Ulusal Bilim Araştırmaları Mer-

¹ UNESCO Bilim Raporu. (2015). Erişim tarihi: 2 Haziran 2020. Erişim adresi: https://es.unesco.org/unesco_science_report

kezi'nin (CNIC)² kurulması, en gelişmiş ülkelerdeki modellere uygun bir araştırma merkezine sahip olmamızı sağladı. Bu stratejinin temel unsurlarından biri, 1962 yılındaki Üniversite Reformuyla beraber üniversitelere bilimsel araştırmanın dâhil edilmesi idi ki bu süreç özellikle 1967-1972 döneminde karşılığını bulacaktı. Fidel'in o dönemde Havana Üniversitesi'nde devamlı varlık göstermesi, uygulanan ulusal programa iyi bir şekilde eklemlenen özgün bir üniversite bilim politikası oluşturmayı mümkün kıldı. Daha sonra, 1975 yılında gerçekleşen Küba Komünist Partisi (KKP) Birinci Kongresi'nde, bilim politikasına dair, zamanı için oldukça gelişkin sayılabilecek bir tez kabul edildi. Günümüz Küba tıbbi-ilaç endüstrisinin temelini oluşturan ve bugün COVID-19'la mücadelede kilit öneme sahip olan biyoteknoloji araştırmacıları grubu ise 1980'lerde ortaya çıkmaya başladı (Núñez, 2010).

Günümüz itibarıyla, bilgi, bilim, teknoloji ve inovasyon konuları, "Partinin ve Devrimin 2016-2021 Dönemine İlişkin Ekonomik ve Sosyal Politikası için Kılavuz", "Sosyalist Kalkınma İçin Küba İktisadi ve Toplumsal Modelinin Kavramsallaştırılması", "2030 Yılına Kadar Ulusal Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı İlkeleri", "Ulusun Vizyonu, Stratejik Eksenler ve Sektörler"³ ve "Küba Cumhuriyeti Anayasası"⁴ başlıklı metinlerde önemli bir yer işgal etmektedir.

Bilim, teknoloji ve inovasyon kapasitelerini güçlendirme ve bunları ulusal kalkınmamızın ihtiyaçlarıyla ilişkilendirme konusunda ilerleme kaydetmeye devam etmemiz gerekiyor. Katedilmesi gereken uzun bir yol var.

Yeni politikalarla birlikte bunları destekleyici nitelikteki yasal normlar kademeli olarak geliştiriliyor. Tüm bunlar, ülkenin ulusal bilim ve teknoloji potansiyelini güçlendirmeyi ve bu potansiyelin ekonomimize ve Kübalıların refahına olan katkısını artırmayı mümkün kılacaktır. Bu politikalardan bazıları:

- Üniversiteler ile Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Kuruluşları ve Üretim-Hizmet Kuruluşları arasında Arayüz işlevi gören Bilim ve Teknoloji Parkları ile Bilim ve Teknoloji Şirketleri hakkındaki 363/2019 Sayılı Kararname (GOC-2019-998-086).
- Yüksek Teknoloji Şirketleri hakkındaki 2/2020 Sayılı Kararname (GOC-2020-156-016).
- 16 Nisan 2020 tarihinde Ulusal Halk İktidarı Meclisi Başkanı tarafından imzalanan Bilim, Teknoloji

2 1966 yılında CNIC, Havana Üniversitesi'ne bağlıydı. Günümüzde, Küba Biyoteknoloji ve İlaç Endüstrileri Grubu'nun (BioCubaFarma) bir parçasıdır.

3 KKP Merkez Komitesi'nin 18 Mayıs 2017 tarihindeki Üçüncü Genel Kurul Toplantısında kabul edilen ve 1 Haziran 2017'de Halk İktidarı Ulusal Meclisi tarafından onaylanan 7. Parti Kongresi Belgeleri. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020. Erişim adresi: <http://www.granma.cu/file/pdf/gaceta/%C3%BAltimo%20PDF%2032>

4 Küba Cumhuriyeti Anayasası. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020. Erişim adresi: <http://www.granma.cu/file/pdf/gaceta/Nueva%20Constituci%C3%B3n%20240%20KB-1.pdf>

ve İnovasyon Sistemi Hakkında 7 No'lu Kanun Hükmünde Kararname.

- Ulusal Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Kuruluşları Dairesinin Organizasyonu ve İşleyişine İlişkin Yönetmelik hakkındaki 286/2019 Sayılı Karar (GOC-2019-999-086).
- Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Programları ve Projeleri Sistemi Yönetmeliği hakkındaki 287/2019 Sayılı Karar (GOC-2019-1000-86).

Kuşkusuz, bilim, teknoloji ve inovasyon, kalkınmanın kilit unsurlarıdır. Bununla birlikte, bilim, teknoloji ve inovasyonun kalkınma ile olan karşılıklı ilişkisini de vurgulamamız gerekir. Bilim, teknoloji ve inovasyon, ekonomik ve sosyal kalkınmanın itici güçleridir bir yanı sıra. Öte yandan bilim, teknoloji ve inovasyonun toplumsal yönelimi, hizmet ettikleri amaçlar ve bunlardan faydalanan sosyal gruplar, uygulanan kalkınma modellerinin niteliğine ve bu modellerdeki baskın çıkarlara bağlıdır. Örneğin, Küba biyoteknolojisinin gelişimini ve bu biyoteknolojinin sağlık sistemine olan katkısını, iyi kurumlara ve mükemmel profesyonellere sahip olmaya indirgeyemeyiz. Vurgulamak gerekir ki bu başarının temelinde yatan, Devrimin nitelikli ve ücretsiz bir halk sağlığı sistemi oluşturulmasına yönelik tarihsel politikaları ile bilhassa Fidel Castro'nun liderliğiyle yön verilen biyoteknoloji endüstrisi politikalarıdır. Araştırmacılarımızın şahsında vücut bulan değerler, Küba toplumuna, sosyalizme ve dayanışmaya içkin değerlerdir. Küba'nın bilim ve teknoloji politikasının en önemli özelliği de ona rehberlik eden bu toplumsal değerler olmuştur: Bilgiyi toplumsal kalkınmanın hizmetine sunmak ve tüm halkın temel insani gereksinimlerini karşılamak için kullanmak (Núñez, 2020).

Bu gözlem, devletin ve hükümetin birlik içindeki rolünün ve temsil ettikleri çıkarların önemini vurgulamaktadır. Devlet, kalkınmanın gerektirdiği toplumsal işlevleri yerine getirmesi için bilimi desteklemelidir.

KÜBA'DA COVID-19

Küba'da ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020'de kaydedildi. Ancak ülke, çok öncesinde salgına reaksiyon göstermiş ve gerekli müdahaleleri gerçekleştirmişti. Devlet idaresinin, bilim ve teknoloji yönetimi ve uzmanlık bilgisiyle ilişkilendirilmesine yönelik ilk adımları bu erken müdahalelerde görmemiz mümkündür.

7 Ocak 2020'de Çinli bilim insanları, daha sonrasında SARS-CoV-2 olarak adlandırılacak olan yeni tip bir koronavirüs tespit ettiler ve bu virüsün neden olduğu hastalık COVID-19 olarak adlandırıldı. 30 Ocak'ta ise Dünya Sağlık Örgütü koronavirüs salgınına deklare etti.

Bu erken tarihlerde, Küba Komünist Partisi (KKP) Merkez Komitesi Birinci Sekreteri General Raúl Castro Ruz, ulusal bir stratejiye ihtiyaç olduğunu belirtti. Bu nedenle

29 Ocak'ta Bakanlar Kurulu, daha sonrasında güncellenecek olan "Yeni Koronavirüsün Önlenmesi ve Kontrolü Planı"nı onayladı. 3 Şubat'ta planın ilk aşaması olarak, sağlık çalışanlarına ve merkezi devlet yönetimindeki kurumlarda çalışan personele biyogüvenlik konularında eğitim verildi. 12 Şubat'ta COVID-19'la Mücadele Bilim Grubu oluşturuldu. Ardından 17 ve 26 Şubat'ta sırasıyla COVID-19 Sağlık Gözlemevi ve İnovasyon Komitesi kuruldu.⁵ COVID-19'a ilişkin ilk beş araştırma projesi 28 Şubat gibi erken bir tarihte onaylanmıştı. 1 Haziran itibarıyla, 85'i Ulusal Teknik Grup bünyesindeki Bilim Grubu⁶ tarafından yönetilen toplam 460 araştırma projesi devam etmekteydi.

Bu kısa kronoloji, ülkede potansiyel bir krizin ilk işaretleri alınır alınmaz, devlet idaresinin, ülkedeki tüm bilimsel, teknolojik ve uzman kadroları salgınla mücadeleyi mümkün kılacak şekilde harekete geçirerek mevzi almaya başladığını göstermektedir. Geçen süre içerisinde, devlet idaresinin ve bilim insanlarının, çalışanların ve çeşitli uzmanların salgınla mücadele sürecine katılımı yoğunlaşmıştır.

Bağlantısızlar Hareketi'nin düzenlediği "COVID-19'a Karşı Birlik" (Díaz-Canel, 2020) adlı çevrimiçi zirvede belirtildiği üzere: "Küba'nın karşı karşıya olduğu zorluk çok büyüktü. COVID-19 salgınının ortaya çıkışından önceki aylarda, ABD tarafından ülkemize dayatılan ekonomik, ticari ve mali abluka, ticaretimizi tamamen boğma, dövize ve petrole erişimimizi tümüyle engelleme amacıyla acımasız bir şekilde sıkılaştırılmıştı.

Güçlü düşmanların geniş çaplı ve karalayıcı girişimlerine rağmen dünya çapında prestij elde etmeyi başaran, üstün nitelikli ve adanmış profesyonellerden oluşan evrensel ve ücretsiz halk sağlığı sistemimizi böylesi koşullar altında, muazzam çaba ve fedakarlıklar sayesinde ayakta tutmayı başardık.

COVID-19'un pandemi haline gelmesine dair ilk uyarı işaretleri işte bu boğucu ekonomik savaşın ortasında geldi ve yaşanan zorluğun derecesi katlanmış oldu.

Derhal, bizi biz yapan kuvvetli yönlerimiz üzerinde temellenen bir plan oluşturduk: Vatandaşlarının sağlığından sorumlu olan, iyi örgütlenmiş bir devlet ile, karar alma ve sorunlara çözüm üretme süreçlerine yüksek derecede katılım gösteren bir toplum.

Yıllar boyunca kaynaklarımızı sağlık sistemini ve bilimi

5 COVID-19'la Mücadele Bilim Grubunun bir parçasıdır. Ürünlerin araştırma, yenilik, geliştirme ve tedavi protokolleri ve klinik deneylerde kullanılması önerilerini değerlendirir ve onaylar; yasal konularda onay sürecini hızlandırır. Bu Komite, MINSAP (Küba Halk Sağlığı Bakanlığı) ve BioCubaFarma'ya bağlı Bilim ve İnovasyon Direktörleri ile ilaç, Ekipman ve Tıbbi Cihazlar Devlet Kontrolü Merkezi (CECMED) ve Ulusal Klinik Araştırmalar Koordinasyon Merkezi (CENEC) tarafından koordine edilmektedir.

6 Araştırma faaliyetlerini ve klinik yönetim protokolünün takibini koordine eder. Mücadele planı önlemlerinin bir parçası olarak araştırmaları, müdahaleleri, klinik deneyleri ve etki uygulamalarını değerlendirir ve onaylar. İnovasyon komitesi, uzman grupları ve COVID-19 Bilim Gözlemevi'nden oluşur.

geliştirmeye, güçlendirmeye adanmış olmamız sayesinde bu sınavı başarıyla verdik. Küba'da pandemiye dair son iki aylık tablo, topluma yatırım yapmayı öngören politikaların en büyük ve en beklenmedik zorluklarla mücadelede ne kadar etkili olabileceğini göstermiş oldu" (Díaz-Canel, 2020).

Küba'nın COVID-19'a verdiği reaksiyonu anlamamıza yardımcı olacak bazı unsurları daha ayrıntılı olarak gözden geçirelim.

Yukarıda belirtilen tüm olumsuz koşullar altında dahi ülke, on yıllar boyunca, tamamen kapsayıcı, ücretsiz ve evrensel halk sağlığı politikasını sürdürmüştür. Küba, bütçesinin yüzde 27,5'ini sağlık ve sosyal güvenliğe ayırarak sisteminin pandemiye hazırlıklı olmasını sağlamıştır.⁷

Bu politikanın en önemli unsurlarından biri, yurttaşların yaşam alanlarına çok yakından nüfuz etmesi sayesinde halkla doğrudan etkileşimi sağlayan, böylelikle sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıran, hem sağlıklı yaşam alışkanlıklarının teşvikine hem de herhangi bir olumsuz durumda hızlı ve etkili müdahaleye olanak tanıyan birinci basamak sağlık hizmetleri sistemidir.

2019 Sağlık Yıllığı'na⁸ göre:

Küba'da işgücünün yüzde 6,6'sını oluşturan 479.623 sağlık çalışanının yüzde 71,2'si kadındır. Doktor başına düşen kişi sayısı 116'dır, yani her 10 bin kişiye 86,6 doktor düşmektedir. Bir diş hekimi başına düşen kişi sayısı 566, 10 bin kişiye düşen diş hekimi sayısı ise 17,7'dir. Yüzde 20'si en az 400 yataklı olmak üzere, yüzde 62,7'si 100 ile 399 arası yatak sahibi, kalan yüzde 17,3'ü ise 100'den daha az yatağa sahip olan toplam 150 hastane vardır. Ulusal Sağlık Sistemi'nde 110 yoğun bakım ünitesi, ilçelere ait 120 yoğun bakım alanı, 449 poliklinik, 111 diş kliniği, 132 gebe evi⁹, 12 araştırma enstitüsü, 680 tıp kütüphanesi, 155 yaşlı bakım evi, 295 büyükanne/büyükbaba evleri, 52 geriatri servisi ve 30 psikopedagogik tıp merkezi bulunmaktadır.

Sağlık sisteminde görev yapacak insan kaynakları ise 13 tıp üniversitesi ve 9 tıp bilimleri fakültesinde, 4 diş hekimliği fakültesinde, 1 hemşirelik fakültesinde, 1 sağlık teknolojileri fakültesinde, 3 teknoloji ve hemşirelik fakültesinde, Tıp Bilimleri Yüksekokuluna bağlı 12 birimde, Latin Amerika Tıp Okulu'nda (ELAM) ve Ulusal Halk

7 <http://www.cubadebate.cu/noticias/2020/05/29/cuba-no-relaja-medidas-ni-se-confia-pese-a-escenario-favorable-en-el-manejo-de-la-COVID-19-video/#.XtHU-szBw0N>

8 MINSAP. Sağlık Yıllığı. 31 Aralık 2019. Erişim adresi: <http://files.sld.cu/bvscuba/files/2020/05/Anuario-Electr%C3%B3nico-Espa%C3%B1ol-2019-ed-2020.pdf>

9 Çeviri Notu: Kronik bir hastalık ya da başka nedenlerle riskli gebelik geçirdiği birinci basamak sağlık çalışanları tarafından saptanan kadınların söz konusu risk ortadan kalkana dek yatılı olarak uzman hekimler tarafından gözetim altında tutuldukları ve/veya tedavi edildikleri, ülke çapında il ve ilçeler bazında örgütlenmiş olan sağlık kuruluşu. "Hogar materno" yani gebe evi, doğumevi değildir: Küba'da tüm doğumlar tam teşekküllü hastanelerde gerçekleştirilir.

Sağlığı Okulu'nda (ENSAP) eğitim görmektedir.¹⁰⁾

Halk sağlığı hizmetleri, ülkenin sağlık alanındaki ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden araştırma-geliştirme merkezleri, inovasyon enstitüleri ve merkezleri de dâhil olmak üzere bu alandaki önemli bilim merkezlerinin katkılarıyla tamamlanmaktadır.

Tıbbi-ilâç endüstrisi, Küba ulusal sağlık sistemine muazzam bir katkı sunmaktadır. Ülkemizin bu güçlü endüstrisi, araştırma - üretme yeteneğine sahip olup, insan sağlığı için gerekli kaynakları nüfusun hizmetine sunma yeterliliğindedir. Tıbbi-ilâç endüstrimiz, sınırlı kaynaklarla hareket edebilmesine rağmen, ileri bilimsel verileri de içeren bir dizi teknolojik opsiyon kullanmakta ve bazıları çığır açıcı olarak nitelendirilebilecek yüzlerce buluşa imza atmaktadır. Bu da, Küba sağlık sektörüne kayda değer bir teknolojik egemenlik sağlamaktadır.

Sağlık sektöründeki nitelikli işgücüne ek olarak Küba, üniversitelerde ve bilim, teknoloji, inovasyon kuruluşlarında çalışan, her türden ihtiyaçlara yanıt üretebilecek önemli bir insan potansiyeline de sahiptir. Bu insan potansiyeli, biyoloji, mikrobiyoloji, biyokimya, eczacılık, psikoloji, biyomedikal mühendisliği ve sağlık sektörüyle bağlantılı diğer uzmanlık alanlarında, doktora programları da dâhil olmak üzere, lisans ve lisansüstü eğitim görenleri kapsar.

Sağlık çalışanlarımız, hiç şüphe yok ki mesleki, bilimsel ve teknolojik anlamda yeterliliğe sahip. Ancak bu çalışanların belki de en değerli özelliği, dayanışma ve özveri gibi içselleştirmiş oldukları değerlerdir ki COVID-19 pandemisi nedeniyle karşılaştığımız bu olağanüstü koşullarda eşi görülmemiş bir gayretle bu değerleri hayata geçirdiler. Bilim, teknoloji ve bu değerler, hepsi birlikte Küba'ya, geçmişte benzeri yaşanmış olsun olmasın, tüm beklenmedik durumlara yanıt üretebilme imkânını sunuyor.

Küba'nın bugün itibariyle toplam 59 ülkede görevlendirmiş olduğu 28 binden fazla sağlık çalışanının profili¹¹⁾, uzmanlarımızın, bilim insanlarımızın ve teknisyenlerimizin kendine özgü etik yapısını çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. 2 bin 500'den fazla sağlık emekçisinden oluşan 34 Küba sağlık tugayının 26 ülkede, hükümetlerin talebi üzerine COVID-19 salgınının etkilerini hafifletmek için dayanışma çerçevesinde hizmet verdiğini belirtmek gerek.

2003 yılında Fidel (Castro, 2003) şöyle demişti: "Bu ülke, esas olarak entelektüel üretimleriyle yaşayacak, yalnızca bunlarla değil ama; giderek artan ölçüde entelektüel üretimleriyle, bilimiyle, sağlık hizmetlerinin ve ürünlerinin geliştirilmesiyle yaşayacak."

10 a.g.y.

11 Küba Haber Ajansı. Yurtdışındaki 28 bin sağlık çalışanı. Claudia González Corrales, 17 Mart 2020. <http://www.acn.cu/salud/62198-los-28-mil-colaboradores-de-salud-en-el-exterior-sanos-y-capacitados-ante-la-COVID-19>

Şimdiye dek yaratılan bu aklın, ülkenin karşılaştığı salgını alt etmeye önemli oranda katkı sunduğunu söylemek mümkün.

BİLİM İNSANLARIYLA UYUM İÇİNDE DEVLET YÖNETİMİ

Buraya kadar anlatılanlar, COVID-19'la mücadeledeki en iyi yöntemleri bulmak için elindeki mevcut bilimsel potansiyeli harekete geçirebilen aktif bir devlet yönetiminin önemini anlamaya yardımcı oldu.¹²⁾

Uygulanan bu yönetimin temel unsurları arasında; uzmanlar, akademisyenler ve uzman personelin Hükümetle olan doğrudan diyalogu, kurumlar arası ve sektörler arası iş birliğinin geliştirilmesi, disiplinler arası katılım, müdahaleleri hızlandırmak için yoğun çalışma, toplumun bilgi edinimini ve hareket tarzını iyileştirmek için halkla kurulan etkin iletişim vardır. Bu amaçla, ana unsurları aşağıda belirtilen bir çalışma düzeni oluşturulmuştur:

- Cumhurbaşkanı ve Başbakan liderliğinde her gün toplanan Ulusal Görev Gücü'nün oluşturulması.
- Araştırma sonuçlarını ve uygulamalarını değerlendirmek için uzmanlar ve bilim insanları ile haftalık toplantı.
- Ülke genelinde İl Savunma Konseylerinin oluşturulması.
- "Yeni Koronavirüsün (COVID-19) Önlenmesi ve Kontrolü Planı"na dair gelişmeler hakkında halkı bilgilendirmek için günlük basın toplantıları.
- "Yuvarlak Masa" adlı günlük televizyon programında "COVID-19'un Önlenmesi ve Kontrolü Planı" ile ilgili çeşitli konularda güncel bilgilerin kamuoyuyla paylaşılması.
- Ekonomik ve sosyal kalkınma stratejisine ilişkin konuları ele almak için Ekonomik Danışma Grubu ile haftalık çalışma toplantıları.
- Salgınla ilgili çalışma yürüten araştırma merkezlerine ziyaretler.
- Havana Üniversitesi'nin Matematik ve Coğrafya bölümlerindeki araştırmacılar tarafından geliştirilen matematiksel modeller, coğrafi konum ve coğrafi referans çalışma sonuçlarının Havana İl Savunma Konseyi'nde müzakere edilmesi.
- Havana Üniversitesi Coğrafya Bölümü

12 Küba'da hükümet ile bilim insanları arasında başarılı yakın ilişki diğer ülkelerde sağlanamamıştır: "Ama bu zorlu deneyimden çıkarılan bazı dersleri ele almak da faydalı olacaktır. Ignacio Ramonet'nin belirttiği gibi, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, salgın halini alabilecek yüksek derecede bulaşıcı ve ölümcül bir solunum hastalığına işaret edilmesine ve tekrarlanan uyarılara rağmen, bilim, bilim insanları ve hükümetler arasında var olan bu ayrılığın analiz edilmesi önemli olacaktır" (Aragónes A, 2020).

araştırmacıları tarafından hazırlanan salgın gelişimine dair haritalama çalışmasının tüm il savunma konseylerinde analiz edilmesi.

- Bakanlar Kurulu'nun aylık toplantılarına hazırlık için, COVID-19'un etkileri, olası senaryolar ve krizi atlattmak için başvurulabilecek üretimsel dönüşüm süreçleri üzerine Ekonomik Danışma Grubu Konferansı.
- COVID-19 sonrası toparlanma aşamasına dair stratejinin onaylanması ve hayata geçirilmesi.
- Ekonominin uzun süreli bir kriz senaryosuyla mücadele için güçlendirilmesi amacıyla uygulanacak olan Ekonomik ve Sosyal Strateji'nin tasarımına dair; aşağıdaki unsurları içeren yoğun idari ve inovatif çalışma:
 - a. Stratejinin oluşturulması için merkezi devlet yönetimindeki her bir kuruma bağlı görev gücü gruplarının yürüteceği çalışma oturumları.
 - b. Her bir görev gücü grubunun, Hükümetin değerlendirmesine sunacakları strateji önerilerini hazırlaması.
 - c. Stratejinin KKP Siyasi Bürosu'nda sunumu ve olgunlaştırılması.
 - d. Stratejinin Bakanlar Kurulu Yürütme Komitesi'ne sunulması.
 - e. Stratejinin Bakanlar Kurulu'nda görüşülmesi ve onaylanması.
 - f. Stratejinin uygulanması ve denetlenmesi.

Şimdiye dek gerçekleştirilmiş olan başlıca faaliyetler şunlardır:

- Pandeminin gelişim sürecine dair tahminler ve pandemiyle başa çıkma ve değerlendirme için matematiksel modellerin geliştirilmesi ve güncellenmesi.
- Epidemiyolojik yönetime entegre edilen coğrafi konum sistemi.
- Ağır hastalar için sınıflandırma ölçeği.
- Hastalığın şiddetine dair prognostik biyogöstergelerin incelenmesi.
- 60 yaş ve üzeri nüfustaki risk gruplarını da içeren klinik epidemiyolojik risk bölgelerinin ülke çapında haritalanması.
- Nüfus taramasında tanı aracı olarak Ultramikro

Analitik Sistem'in (SUMA) kullanılması.

- Sağlık personeli için kişisel koruyucu donanım geliştirilmesi ve üretimi.
- Küba'da imal edilecek olan acil solunum cihazlarının prototiplerinin tasarımı ve geliştirilmesi.
- Ultraviyole ışınlarla dekontaminasyon sağlayan cihazın tasarımı ve geliştirilmesi.
- Pandemi sırasında nüfus hareketliliğini değerlendirmek için "büyük veri" tekniklerinin kullanılması.
- Küba'ya ait beş aşı adayının geliştirilmesi.
- COVID-19 hastalarına Anti-CD6 monoklonal antikor, CIGB-258 peptid ve Heberferon uygulanması.
- Kritik ve ağır hastaların tedavisi için klinik denemelerin yürütülmesi.
- Interferon alfa-2b ve Interferon alfa + gama kombinasyonu ile tedaviden sonra erken PCR negatif sonuçlarına dayalı olarak terapötik protokolün değiştirilmesi.
- Belirtilen bilgisayar uygulamalarından elde edilen sonuçların değerlendirilmesi: COVID-19-InfoCU, COVID-19 Veri Havuzu, Salgın Gözetim ve Yanıt Yönetimi - Analiz Sistemi, Sanal Görüntüleyici, COVID19CUBADATA, Andariego, CINESOFT tarafından geliştirilen aktif tarama uygulaması.
- COVID-19 Modelleme, İzleme ve Epidemiyolojik Müdahale Sempozyumu'nun düzenlenmesi.
- COVID-19'la Mücadele ve Kontrol amacıyla Küba Klinik-Epidemiyolojik Yönetim Modeli'nin geliştirilmesi ve sistematik hale getirilmesi.
- İyileşme Sonrası Bakım Protokolü'nün onaylanması ve uygulanması.
- COVID-19 Araştırma Planı dahilinde 460 araştırma ve çalışmanın gerçekleştirilmesi (ulusal bazda 85, iller bazında 375 olmak üzere): Tıbbi ürün, ekipman, cihaz geliştirme gibi konular da dahil olmak üzere haftada ortalama 8,3 çalışmanın analizi ve onaylanması.
- COVID-19'la mücadelede "Tarihsel Hafıza Programı"nın oluşturulması.
- Salgın etkilerinin azaltılmasında sosyal bilimlerin katılımı, bakım konusunda ortak sorumluluk, bireylerin ve mahalli toplulukların katılımı, izolasyon koşullarında yenilikçi girişimler, medyanın etik ve

sorumlu kullanımı, Küba karşıtı kampanyaların teşhiri.

- Aşağıda belirtilenlerin de aralarında olduğu pek çok araştırmanın yürütülmesi:

- a. Bilginin standardizasyonu ve görüntülenmesi amacıyla istatistiksel bilgi sistemlerinin geliştirilmesi ve bir web sitesinin oluşturulması.⁽¹³⁾
- b. Coğrafi bilgi sistemlerinin ve epidemiyolojik ağ otomasyonunun geliştirilmesi.
- c. Aktif epidemiyolojik tarama ve araştırmalar için bir mobil uygulama geliştirilmesi.
- d. Epidemiyolojik parametrelerin tahmini: temel çoğalma sayısı (salgının başlangıcında) ve etkili çoğalma sayısı (müdahalelerin değerlendirilmesi), enfeksiyon kuvveti.
- e. İl, ilçe ve bölge bazında, hastalığın yayılımı, dağılımı ve bulaş riskinin ve risk faktörleriyle ilişkisinin analizi.
- f. İklim, sıcaklık ve bağıl nem faktörleri açısından COVID-19 salgınına dair tahminler.
- g. Temaslı takibi ve epidemiyolojik bulaşma zincirinin kontrolünün değerlendirilmesi için ağ tabanlı modelleme.
- h. Önlemlerin, nüfus hareketliliğinin azaltılmasına olan etkisinin değerlendirilmesi.
- i. Kullanılan biyoteknoloji ürünlerinin, COVID-19'a bağlı ölüm ve ağır hasta oranının azaltılmasına olan etkisinin değerlendirilmesi.
- j. Salgının Küba'daki davranışını, bölgedeki ve dünyadaki diğer ülkelerle kıyaslamak için çok düzeyli ve yapay zekaya sahip modellerin geliştirilmesi.
- k. Taşıyıcılara dair nüfus çalışması.
- l. Salgının sonuna ve salgın sonrası gidişata dair tahmin oluşturulması.
- m. Önlemlerin hafifletilmesi için dikkate alınacak göstergelerin oluşturulması.
- n. Uzun süreli bakım kurumlarında ikamet eden yaşlı yetişkinlere Biomodelina-T uygulanması.
- o. COVID-19'a yakalanan Kübalı çocukların ve gençlerin klinik-epidemiyolojik karakterizasyonu.

p. COVID-19 salgını sırasında ruh sağlığı ve psikolojik destek için müdahale programları.

Tüm bu açıklamalardan sonra şu değerlendirmelere varılmıştır:

- Tahmin, salgınla yüzleşme süreçlerinin tasarımı, tedavi protokollerinin iyileştirilmesi, pandemiyle mücadele yönetimi ve salgın hastalıklar karşısında risklerin ve kırılganlıkların azaltılmasına yönelik eylem modellerinin iyileştirilmesi gibi başlıklarda sunduğu çeşitli araştırmalar yoluyla Küba bilimi, COVID-19'a karşı verilen başarılı ve verimli mücadeleye önemli bir katkı sunmuştur.
- Salgınlarla mücadelede devlet yönetimi için referans ve destek noktası haline alan bir bilgi tabanı oluşturuldu.
- Salgınla mücadelede, tüm sağlık sisteminin özellikle de halkla her gün etkileşimde bulunan doktorların, hemşirelerin ve tıp öğrencilerinin dahil olduğu uzman bilgisinin harekete geçirilmesi çok önemli bir etmen oldu.
- Önemli sayıda araştırma ve klinik deneme geliştirildi ve uygulandı.
- Daha önce ülkede bulunmayan yeni ürünler ve gelişmeler elde edildi, bunlar aynı zamanda ulusal sanayi için, ithalatı ikame edecek ve yeni ihracat fırsatlarını teşvik edecek bir potansiyel oluşturdu.
- Küba'da 57 ve yurtdışında 9 olmak üzere, akademik dergilerde ve diğer mecralarda Kübalı yazarların toplamda 66 makalesinin yayınlanmasıyla önemli bir bilim faaliyeti yürütülmüş oldu. Yazımı devam eden 21 makale daha bulunmaktadır.
- Uygulanan Küba biyoteknoloji ürünleri sayesinde ağır ve kritik hastaların ölümü önemli ölçüde engellendi, yüzde 80 kurtarma oranına erişildi. Dünya genelinde ise ağır ve kritik hastaların ölüm oranı yüzde 80'dir.
- Küba bilimi, böylesi karmaşık bir dönemde değerli çözümler sunarak gelişti; toplumla, çeşitli ekonomik ve sosyal aktörlerle olan bağlarını güçlendirdi. Küba biliminin katılımı ve katkıları belirleyici oldu.
- Sürdürülebilir bilim kavramının bir tezahürü olarak, yerindelik ve toplumsal sorumluluk vizyonu ile bilim yapmanın paha biçilemez değeri kanıtlanmıştır (Núñez, 2020).
- Toplumun karşılaştığı karmaşık sorunlara çözüm sağlamak için bilimsel politikanın uygulanmasında, doğru çalışmaların ve toplumumuzun sahip olduğu güzel değerlerin pekiştirilmesinin önemi teyit edilmiştir.

13 COVID19cubadata.github.io

Bu ilerlemeler ve sonuçlar, “Küba biliminin bu mücadeleye yaptığı katkının açık bir kanıtıdır.” Bu ilerleme ve sonuçlar aynı zamanda multidisipliner çalışmanın ve kurumlar arası iş birliğinin potansiyellerini de sunmaktadır; “cesaret ve güç vermektedir, bunun yanı sıra tüm bilimsel alanların ortak çalışmasıyla bilim ve inovasyon yönetiminde bütüncül bir yaklaşımın varlığını göstermektedir” (Díaz-Canel, 2020).

“Pandemiyle mücadelede, çok değerli, çok onurlu bir sonuç elde ettik; dahası bunu, ülkenin içinde bulunduğu türlü olumsuzlukların içinde başardık” (...) “elde ettiğimiz bilimsel sonuçlar, ülkeye muazzam bir görünülük ve bu mücadelenin temel bir bileşeni olma fırsatı sunarak prestij sağladı.” Buna ek olarak, “Küba biyoteknolojisinin, hem Moleküler İmmünoloji Merkezi üretimi olan Anti-CD6 monoklonal antikoru ile hem de Genetik Mühendisliği ve Biyoteknoloji Merkezi üretimi olan CIGB-258 peptidiyle, COVID-19’a karşı yürütülen mücadeleye olan katkısı” özellikle dikkate değerdir (Díaz-Canel, 2020).

COVID-19’la mücadele, gelecekteki deneyimler için yararlı olacak bazı dersleri de beraberinde getirdi. Bilim insanları ve devlet yönetimi arasındaki yakın iş birliğinin gerekliliği ve ne kadar etkili sonuçlar verebileceği doğrulanmış oldu.

SONUÇLAR VE GELECEĞE BAKIŞ

COVID-19’la mücadele deneyimi, bilim insanlarıyla devlet yönetimi arasındaki yakın ve etkileşime dayalı iş birliğinin sunduğu büyük fırsatları doğrulamıştır. Bu, tüm ülkeleri ilgilendiren bir konudur. Yaygın olarak, kamu politikası stratejisinin ve değerlendirmesinin her zaman uzmanlığa dayanması gerektiğine inanılmaktadır. Ancak bunu başarmak zordur. Akademi dünyası ile karar vericiler arasında pürüzsüz ve karşılıklı anlayışın olduğu bir iletişimi sağlamak her zaman mümkün değildir.

Makalenin ilk bölümünde neoliberalizmin neden olduğu çeşitli sorunlar tanımlandı. Sosyalist bir alternatif toplum projesine sahip olması Küba’da, bilimin, tam anlamıyla dönüştürücü bir sosyal güç olarak hareket etmesine olanak sunuyor.

COVID-19’a karşı savaşta kazanılan deneyim, Küba’nın mevcut koşulları altında böylesi bir iş birliğinin mümkün ve ortak hedefleri başarma konusunda oldukça faydalı olduğunu gösteriyor. Söz konusu iş birliği, gücünü, Küba Devrimi’nin yarattığı etik ve siyasi temellerden almaktadır.

Küba devlet yönetiminin temel unsurları olarak inovasyon, bilgisayarlı otomasyon ve sosyal iletişimin dikkate alınmasının önemi doğrulanmıştır. Bu, yenilikçi bilimsel çözümlerin üretilmesini, pandemiyle başa çıkmak için bilgisayar uygulamalarının geliştirilmesini ve insanlara güven ve rehberlik sağlayacak bir sosyal iletişim tecrü-

besini kolaylaştırdı. Aynı zamanda sağlık çalışanları ve bilim insanlarının katkılarını kayda değer bir sosyal tanınmışlıkla onurlandırdı.

Biriken deneyimler, hükümet ve bilim insanları arasındaki iş birliğinin kalıcı bir çalışma tarzı olması gerektiğini de gösteriyor. Ülke kalkınması için gerekli olan “yenilikçi düşüncenin derinlemesine uygulanmasına” (-Díaz-Canel, 2020) olanak sağlamalıdır. Amaç, “ülkenin şu anda ihtiyaç duyduğu gibi yüksek verimlilik, üretkenlik, fayda ve gelir içeren süreçler yaratacak, iç talebi karşılayacak, ihracat için fırsatlar üretecek ve refah, kalkınma ve bolluk sağlayacak olan üretimsel dönüşümü gerçekleştirmek” olmalıdır (Díaz-Canel, 2020). Özellikle, “üzerine daha çok yoğunlaşmamız gereken ve bugün sahip olduğumuzdan daha farklı bir anlayışla yaklaşmamız gereken bir şey varsa o da gıda üretimidir” (Díaz-Canel, 2020).

Amaç, Parti’nin 6. ve 7. Kongrelerinde karar altına alınanlar ile her biri geniş kapsamlı yenilikleri içeren ve uygulanmayı bekleyen “Partinin ve Devrimin Ekonomik ve Sosyal Politikası için Kılavuz” ve “Sosyalist Kalkınma İçin Küba İktisadi ve Toplum Modelinin Kavramsallaştırılması” başlıklı belgelerin mümkün olduğunca hızlı şekilde hayata geçirilmesidir.

Bilimin tavsiyeleri ve uzmanlığın öncü rolü, tüm bunların başarılmasında kilit öneme sahiptir ve bu makalede paylaşılan deneyimler önemli bir temel oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Beck, U. (1998). Risk Toplumu. Paidós. [La sociedad del riesgo.]
- Díaz-Canel, M. Bağılantısızlar Hareketi’nin düzenlediği “COVID-19’a Karşı Birlük” adlı çevrimiçi zirvede yaptığı açıklama. 4 Mayıs 2020
- Mazzucato, M. (2019). Girişimci Devlet: Özel Sektöre Karşı Kamu Sektörü Mithleri. Barcelona: RBA Economía. - [El Estado emprendedor: mitos del sector público frente al privado.]
- Restakis, R. (2014). Sosyal Bilgi Ekonomisinin Sosyo-Ekonomik Etkileri. [Las implicaciones socio-económicas de una Economía Social del Conocimiento.] Erişim adresi: <https://book.floksociety.org/ec/3-1-institucionalidad-sociedad-del-conocimiento-economia-social-y-partner-state/>
- Etzkowitz, H. (2001). MIT ve Girişimci Biliminin Yükselişi. Routledge. [MIT and the Rise of Entrepreneurial Science.]
- Etzkowitz, H. (2003). ‘Yarı Şirket’ Olarak Araştırma Grupları: Girişimci Üniversite Araştırma Politikasının İcadı. [Research Groups as ‘Quasi-Firms’: The Invention of the Entrepreneurial University Research Policy.]
- Merton, R., K. (1980). Bilime Dair Kurumsal Gereklikler. Madrid: Alianza Universidad. [Los imperativos institucionales de la ciencia, en Barnes, B (comp.): Estudios sobre sociología de la ciencia.]
- UNESCO Bilim Raporu. (2015). Erişim tarihi: 2 Haziran 2020. Erişim adresi: https://es.unesco.org/unesco_science_report
- Bush, V. (1945). Bilim, Sınırsız Hudut. Washington: National Science Foundation. [Science - The Endless Frontier.]
- Sábato, J. – Botana, N. (1970). Latin Amerika’nın Gelişiminde Bilim ve Teknoloji. Chile: Editorial Universidad. [La ciencia y la tecnología en el desarrollo de América Latina. En: América Latina, Ciencia y tecnología en el desarrollo de las sociedades.]

Núñez J. (2010). Akademik Bilgi ve Toplum. La Habana: Editorial UH. [Conocimiento académico y sociedad. Ensayos sobre política universitaria y posgrado.]

KKP Merkez Komitesi'nin 18 Mayıs 2017 tarihindeki Üçüncü Genel Kurul Toplantısında kabul edilen ve 1 Haziran 2017'de Halk İktidarı Ulusal Meclisi tarafından onaylanan 7. Parti Kongresi Belgeleri. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020. Erişim adresi: <http://www.granma.cu/file/pdf/gaceta/%C3%BAltimo%20PDF%2032>

Küba Cumhuriyeti Anayasası. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020. Erişim adresi: <http://www.granma.cu/file/pdf/gaceta/Nueva%20Constituci%C3%B3n%20240%20KB-1.pdf>

Üniversiteler ile Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Kuruluşları ve Üretim-Hizmet Kuruluşları arasında Arayüz işlevi gören Bilim ve Teknoloji Parkları ile Bilim ve Teknoloji Şirketleri hakkındaki 363/2019 Sayılı Kararname. (GOC-2019-998-086). 2019

Yüksek Teknoloji Şirketleri hakkındaki 2/2020 Sayılı Kararname. (GOC-2020-156-016) 2020

Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Sistemi Hakkında 7 No'lu Kanun Hükmünde Kararname. 2020

Ulusal Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Kuruluşları Dairesinin Organizasyonu ve İşleyişine İlişkin Yönetmelik hakkındaki 286/2019 Sayılı Karar. (GOC-2019-999-086). 2019

Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Programları ve Projeleri Sistemi Yönetmeliği hakkındaki 287/2019 Sayılı Karar. (GOC-2019-1000-86). 2019

Núñez, J. (2020). COVID-19 günlerinde bilimi düşünmek. [Pensar la ciencia en tiempos de la COVID-19. Anales de la Academia de Ciencias de Cuba. 2020;10(2): COVID-19.] Erişim adresi: <http://www.revistaccuba.sld.cu/index.php/revacc/article/view/797/827>

MINSAP. Sağlık Yıllığı. 31 Aralık 2019. Erişim adresi: <http://files.sld.cu/bvscuba/files/2020/05/Anuario-Electr%C3%B3nico-Espa%C3%B1ol-2019-ed-2020.pdf>

Castro, F. Devrimi Savunma Komiteleri (CDR) 6. Kongresi'nin kapanışında Karl Marx Tiyatrosu'nda yaptığı konuşma. 28 Eylül 2003. Erişim adresi: <http://www.fidelcastro.cu/es/citas-sobre/CienciayTécnica>

Díaz-Canel, M. (2020). Küba biliminin sonuçları bizi gururlandırıyor. Erişim tarihi: 2 Haziran 2020. Erişim adresi: <https://www.presidencia.gob.cu/es/noticias/los-resultados-de-la-ciencia-cubana-nos-enaltecen>

Díaz-Canel, M. (2020). Küba'nın pandemiye karşı mücadelesi onur dolu. Erişim tarihi: 2 Haziran 2020. Erişim adresi: <https://www.presidencia.gob.cu/es/noticias/la-respuesta-de-cuba-a-la-pandemia-ha-sido-muy-digna/>

Díaz-Canel, M. (2020). Ülkeyi dönüştürecek bir fikir egzersizi için. Erişim tarihi: 2 Haziran 2020. Erişim adresi: <https://www.presidencia.gob.cu/es/noticias/por-un-ejercicio-de-pensamiento-que-transforme-al-pais/>

KAPAK RESMİ

Sanatçı İrfan Ertel'in TKP'nin yüzüncü yılına ithafen '100 Yaşa Can Verenlerden...' sergisinden.

TİP, işçi sınıfının aydın hareketi ile buluşarak niteliksel bir sıçrama ve dönüşüm yaşaması bağlamında Türkiye siyasi tarihinin en özgün örneklerinden biridir.

Bu buluşma TİP'in büyümesine, sosyalizmin toplumsal meşruiyet kazanmasına ve sosyalizm fikrinin mahalle kahvelerinden tarlalara, fabrikalardan üniversite amfilerine kadar yayılması na vesile olmuştur.

DOSYA: TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ SÜRECİNE AKADEMİSYENLERİN KATKISI

1960'LARDA BİLİM DÜNYASI İLE İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE SOSYALİST HAREKET: TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ

Melih Yeşilbağ

Dr. Öğr. Üyesi, Sosyoloji Bölümü
Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara
melihyesilbag@gmail.com

Turgut Yıldız

Kolektif Yaşamı Kurgulama Bilim Alanı
Bilim ve Aydınlanma Akademisi
bturgutyildiz@gmail.com

ÖZET

Türkiye'nin toplumsal mücadeleler tarihinde aydınlar ve bilim insanlarının örgütlü biçimde partide yer alması bağlamında Türkiye İşçi Partisi (TİP) hayli özgün bir örnektir. Parti içerisindeki aydın ve bilim insanları birikimlerini kimin zaman dolaysız kimi zaman ise örgüt aracılığıyla politik mücadeleye aktarmışlardır. Partinin kurduğu bu ilişki öncelikle partinin kuruluşu ve programının oluşmasında, sonrasında ise toplum içerisinde yürütülen çalışmalar ve meclis muhalefetine kendisini göstermiştir.

TİP'in kuruluşundan itibaren birkaç yıl içerisinde tarımdan enerjiye, sağlıktan eğitime, milli savunmadan kamu maliyesine kadar pek çok alanda muhalefet etme ve karşı politika üretme kabiliyetinin gelişmesi şüphesiz bilim insanları ve aydınların parti içerisinde örgütlü şekilde var olmaları ile ilişkilidir. Özellikle 1965 seçimleri neticesinde on beş milletvekilinin meclise girmesi ile mecliste parti grubu kurmanın sağladığı olanaklar, TİP'in politik mücadelesinin önünü açmıştır. Parti üyesi hukukçuların bu dönemde verdikleri hukuki mücadele de başlı başına bir araştırmayı hak etmektedir.

Bu çalışmada, TİP'in kuruluşundan itibaren genel olarak aydınlar özel olarak da bilim insanları ile ilişkisinin izleri araştırılmış, bu ilişkinin esas olarak parti programının oluşturulması ve meclis muhalefetine yansımaları konu edilmiştir. Genel itibarıyla değerlendirildiğinde, TİP'in bilim dünyası ile kurduğu bağın Türkiye'de sosyalizm fikrinin gelişmesinde olumlu bir rol oynadığını söylemek mümkündür. TİP'in farklı alanlardan bilim insanlarıyla kurduğu yakın ilişki sayesinde parti siyaseti bilimsel temellere oturmuş ve parti bu sayede özellikle kentli aydınlar arasında güçlü bir etki yaratmıştır. Öte yandan TİP'in öncülük ettiği tartışmalar, Türkiye'nin toplumsal yapısıyla ilgili önemli çalışmaları teşvik etmiş ve bu alandaki bilgi birikiminin ileri götürülmesine vesile olmuştur.

Neticede bu özgün birlikteliğin çıktılarını ve 60'lı yıllarda sosyalist muhalefet içindeki yaklaşımlara olan etkilerine ulaşılmıştır.

Keywords: Türkiye İşçi Partisi, Bilim ve Araştırma Bürosu, Etüd Bürosu, Behice Boran, Fethi Naci.

SOCIALIST MOVEMENT IN TURKEY IN THE CONTEXT OF THE RELATIONS WITH SCIENTIFIC COMMUNITY IN 1960S: WORKERS' PARTY OF TURKEY (TİP)

ABSTRACT

Workers' Party of Turkey (TİP) is a genuine example in Turkish social struggle history in the context of organized involvement of the intelligentsia and scientists in the Party. Party-member intellectuals and scientists have transferred their knowledge to the political struggle directly or through the party organization. This relationship established by the party first revealed itself in the formation and program of the party, and then in the work carried out in society and the opposition of the parliament.

Building the capacity of opposition and developing counter-polices in many areas from agriculture to energy, health to education, national defense to public finance within a few years after formation of TİP is undoubtedly related to the organized existence of scientists and intellectuals within the party. Especially after the election of fifteen MPs from the party as a result of the 1965 elections, the opportunities provided by establishing a party group in the parliament paved the way for the political struggle of TİP. The legal struggle of the party member lawyers during this period also deserves a dedicated study.

In this study, the traces of its relationship with intellectuals in general and scientists in particular have been investigated since the establishment of TİP and the reflection of this relationship on the party program and the parliamentary opposition has been discussed. When evaluated in general, it is possible to say that the bond that TİP formed with scientific community had a positive contribution to the development of socialism idea in Turkey. By courtesy of the close relationship that TİP has formed with scientists from different fields, party politics have been raised on scientific foundations and party has created a strong influence especially among intelligentsia. On the other hand, the discussions led by TİP, has encouraged significant studies on the social structure of Turkey and has led to the advancement of knowledge in this field.

As a result, the outputs of this unique association and its effects on the approaches of the socialist opposition in the 60s have been achieved.

GİRİŞ

Türkiye işçi partisi (TİP), türkiye sol tarihinde birçok açıdan eşsiz bir deneyimi temsil eder. Türkiye’de bir legal sosyalist parti ilk defa sesini geniş kitlelere duyurabilmiş, farklı toplumsal kesimlerin özlem ve umutlarının taşıyıcılığını üstlenmiş, ülke sathında yaygın bir örgütlenme kurmayı becermiş, başarılı seçim çalışmalarıyla sosyalizmin temsilcilerini meclise göndermeyi başarmış ve meclis kürsüsünü etkili bir şekilde kullanarak sosyalizmin bu topraklardaki serüvenine büyük katkılar sunmuştur. TİP, 12 mart muhtırası sonrasında kapatılana dek cumhuriyet senatosu, millet meclisi, yerel yönetimler, sendikalar ve demokratik kitle örgütlerinde temsil edilen, geniş toplumsal kesimlerde karşılık bulmaya devam eden bir parti olmuştur.¹ Bu açıdan, türkiye’de komünizm konusunda patolojik bir düşmanlaştırma siyasetinin yaygın olduğu bir dönemde yola çıkan TİP, sosyalizmin toplumsal meşruiyet kazanmasında büyük rol oynamıştır.

Bu deneyimin önemli veçhelerinden bir tanesi de TİP’in aydın çevrelerinde özel olarak da bilim dünyasında yarattığı etkidir. Genel itibariyle değerlendirildiğinde, TİP’in kültür, sanat, bilim alanlarında güçlü bir hegemonya tesis edebildiğini söylemek mümkündür. Bu hegemonya, TİP siyasetine itibar ve güven kazandırmış, partinin özellikle kentli kesimler açısından önemli bir çekim merkezi haline gelmesinde etkili olmuştur. Öte yandan, TİP’in baş aktörü olduğu sosyalizm rüzgarı, kültür, sanat ve bilim alanlarına yaratıcı gündemler sunmuş, cesur çıkışları teşvik etmiş ve deyim yerindeyse bir tür entelektüel uyanışa vesile olmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde TİP’in kuruluşuna bilim insanlarının dahli, ilk programın yazımında bilim dünyası ile ilişkilerin yansımaları vb. Üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde TİP’in mecliste yaklaşık 10 yıl süren temsiliyeti boyunca senato üyesi ve milletvekillerinin cumhuriyet senatosunda, millet meclisi komisyonları ve genel kurulunda ve birleşik oturumlardaki konuşmalarında TİP’in bilim dünyası ile kurduğu ilişkinin izleri araştırılacak, aynı zamanda milletvekilliği yapan bilim insanlarının önemli konuşmalarına atıf yapılacaktır. Biçimsel olarak yayın ve konuşmaların tamamını vermek yerine ilgili kaynağa atıfla konuşmalardan kısa alıntılar ve içeriğine dair bilgiler sunulması tercih edilmiştir.

Çalışmanın neticesinde TİP ile bilim dünyası arasında kurulan özgün ilişki ile bu ilişkinin partinin siyasal başarısına ve entelektüel alanda tesis edilen hegemonya sayesinde düzen siyasetine indirilen darbelere etkilerine dair değerlendirmelere ulaşılmıştır. Ayrıca yer alan detaylı derlemeler ile TİP’in tarihine ilişkin araştırma-

lar yapan genç araştırmacıların özendirilmesi ve yeni araştırmalar için ipuçları kazandırılması amaçlanmıştır.

TİP’İN KURULUŞ DÖNEMİ VE PROGRAM TARTIŞMALARI

Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961 tarihinde 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. Demokrat Parti (DP) döneminde sendikal mücadelenin ön saflarında yer alan kurucu isimler, işçi sınıfının 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası yeniden şekillenen siyaset sahnesinde hak ettiği yeri alması gerektiği inancıyla parti kurmaya karar vermişlerdir. Ne var ki partinin ideolojik ve siyasal hattının nasıl şekilleneceği, sesinin geniş kitlelere nasıl duyurulacağı konusunda önemli belirsizlikler mevcuttur. 1961 yılı sonuna gelindiğinde TİP, örgütlenme, siyasete müdahil olma ve etki yaratma konusunda fazla mesafe kat edememiştir. Dahası, TİP’i saf dışı bırakmak üzere dönemin Türk-İş yöneticilerinin öncülüğünde “güdümlü” bir siyasal girişim olarak Çalışanlar Partisi için hazırlıklar söz konusudur.

Partinin mevcut haliyle ayakta kalmasının zorlaşacağını sezen kurucular, partinin işçi sınıfı mücadelesine omuz verebilecek güvenilir aydınlardan destek alması gerektiğine kanaat getirirler ve uzun iç tartışmalar sonucunda avukat Mehmet Ali Aybar’a genel başkanlık teklifinde bulunurlar. Aybar’ın bu görevi kabul etmesi ve 1962 yılında partinin başına geçmesiyle birlikte parti bir anlamda yeniden kurulur. Kısa bir süre içerisinde Aybar’ın çevresinden birçok sosyalist aydın da partiye katılır. Yeni katılımlarla güçlenen TİP, ülke gündeminin güncel meseleleriyle ilgili etkili çıkışlar yapmaya ve hızla örgütlenmeye başlar. Bir yandan da partinin siyasal üretkenliğini arttırmak üzere belirli konulara odaklanan merkezi kurullar (bürolar) oluşturulur. MYK tarafından kurulan bu bürolar şöyledir: Başkanlık Bürosu, Parti Teşkilatı Bürosu, Sendikalar ve Mesleki Kuruluşlar Bürosu, Köy İşleri Bürosu, Propaganda ve Basın Bürosu, Hukuk Bürosu, Gençlik Örgütü Bürosu, Kadınlar Örgütü Bürosu ile Etüd Bürosu (Bilim ve Araştırma Bürosu). Kurulan büroların bir kısmı kağıt üstünde kalacak, bir kısmı belirli dönemlerde aktifleşip belirli dönemlerde atıl kalacaktır. Bilim ve Araştırma Bürosu ise oldukça etkin bir rol oynayacak ve parti tarihi boyunca önemli bir danışma kurulu olarak işlev görecektir (Ünsal, 2002: 176).

Bilim ve Araştırma Bürosu edebiyat eleştirmeni Fethi Naci sekreterliğinde kurulur. Büroya verilen ilk görev parti programının hazırlanmasıdır. Partinin kuruluş öncesi aceleyle kaleme alınmış programı açıkça yetersizdir. İşçi sınıfının ülke yönetiminde söz sahibi olma iddiası ve genelgeçer bir sosyal adaletçiliğin ötesinde belirgin bir siyasal ve ideolojik konumlanış barındırmaktadır. Aybar’ın partinin başına geçmesiyle birlikte kazandığı yeni hüviyete uygun bir program gerek-

¹ Bu dönem TİP’in varlık gösterdiği ilk dönemdir ve literatürde “Birinci TİP” olarak da adlandırılmaktadır.

tedir. Bilim ve Araştırma Bürosu, Şubat 1964 tarihinde gerçekleştirilecek olan Büyük Kongreye yetiştirmek üzere program çalışmaları için kolları sıvar.

Program çalışmalarına katkı koyan başlıca isimler şöyledir. Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren, Enver AYTEKİN, Sencer DİVİTÇİOĞLU, Rasih Nuri İleri, Aslan Başer Kafaoglu, Fethi Naci, Kenan Somer, Nebil Varuy, Selâhattin Hilâv, Hüseyin Baş, Doğan Özgüden, İsmet Sungurbey, Demir Özlü ve Adnan Cemgil (Varuy, 2012).

Program hazırlık sürecini zorlaştıran bir dizi unsurdan söz etmek mümkündür. Öncelikle, Türkiye'nin son derece sınırlı legal sosyalist parti deneyiminin programatik anlamda zengin bir mirası mevcut değildi. İkincisi, Türkiye'nin özgün sosyo-ekonomik yapısını bilimsel sosyalizmin evrensel birikimi ışığında analiz eden çalışmalar yok denecek kadar azdı. Son olarak, TCK'nın 141. ve 142. Maddeleri TİP'in temel metinlerinde son derece dikkatli bir dil tutturmasını gerekli kılıyordu. Bu koşullarda başlayan hazırlık sürecinin ilk ürünü Boran tarafından hazırlanan "programa temel olan görüşler" adlı belgeydi. Boran'ın hazırladığı metin, Büro sekreteri Fethi Naci ve yakın çalışma arkadaşlarının sert eleştirileriyle karşılaştı. Boran ve Naci arasındaki tartışma Sosyal Adalet Dergisine de yansdı.² Tartışmanın temelinde, Türkiye'nin toplumsal yapısı ve bu yapının gerektirdiği strateji ve ittifaklar konusundaki anlaşmazlıklar bulunuyordu. Kabaca özetlemek gerekirse; Fethi Naci, Türkiye'de az gelişmiş bir kapitalizm bulunduğunu, böyle bir ortamda birincil görevin "emperyalizm ve gerici-liğe karşı milli ve demokratik cephe" kurmak olduğunu ve çıkarları tekelsel burjuvazi ile çelişen milli burjuvazinin de bu cephede yer alması gerektiğini savunuyordu. Boran ise, her şeyden önce çıkarları emperyalizm ile çelişen bir milli burjuvazi tabakasının bulunmadığını, yerli sermayenin yabancı sermayeyle birlikte sömürü düzenini ayakta tuttuğunu ve buna karşı TİP'in işçi sınıfı öncülüğünde tüm emekçi sınıflara yaslanan bir strateji izlemesi gerektiği kanaatindeydi. Bu tartışma, ilerleyen yıllarda Türkiye solunun temel stratejik meselesi olacak olan Milli Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim ikiliğinin de nüvelerini taşıyordu.

Bürodaki tartışmaların ardından bu kez Aybar ve Boran'ın imzasını taşıyan "TİP Program Taslağının Ana Çizgileri" adlı metin hem Büro bileşenleriyle hem de parti dışından "ilgili aydın ve uzmanlarla" paylaşıldı. Bu kesimlerden gelen değerlendirmelerden sonra son halini alan program taslağı, 9-10 Şubat 1964 tarihlerinde gerçekleşen Birinci Kongrede alkışlar eşliğinde kabul edilerek yürürlüğe girdi.

Ortaya çıkan metin hakkında şöyle bir özet değerlendirme yapılabilir. Öncelikle, Boran ve Naci arasındaki tartışmanın kesin bir çözüme kavuşturulduğunu söylemek güçtür. Program, bu açıdan farklı pozisyonların kısmen eklektik birlikteliğini yansıtır. Sözgelimi, Boran'ın pozis-

yonunu yansıtan işçi sınıfının merkeziliği ve emperyalizmin Türkiye kapitalizmine içselliliği gibi tezlerin yanı sıra "çarpık kapitalizm" teşhisi ve "kapitalist olmayan kalkınma yolu" gibi aşamacı stratejik yönelimler de kendisine yer bulabilmiştir. Bunun da ötesinde, program net bir sosyalizm programı olmaktan çok ulusal kalkınmacı, sosyal demokrat ve sosyalist öğelerin bir arada yer aldığı bir yapı sergiler. Bu çözülmemiş gerilimler, ileride parti içerisindeki tartışmalarda önemli sorunlara yol açacaktır.

Konumuzla ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta, metnin bir parti programı için oldukça uzun bir metin olmasıdır. Kongrede kabul edilmesinin ardından 166 sayfalık bir kitap olarak basılan TİP programı, gerçekten de tipik olarak özlü metinler olan siyasi parti programlarından farklı bir görünüm sergiler. Bunun temel nedeni, programın bu konudaki kaynak yetersizliğinden dolayı aynı zamanda bir eğitim ve başvuru metni olarak tasarlanmış olmasıdır. Bu minvalde, "Türkiye'nin Maddi, Sosyal ve Politik Yapısı" başlıklı 44 sayfalık bir bölüme yer verilir. Yukarıda sözü edilen strateji problemleri bir yana bırakılırsa, bu bölüm Marksist perspektiften ayrıntılı bir Türkiye çözümlemesi sunar. Bu çözümlemede bilimsel bir yaklaşımın ağırlığı hissedilmektedir.

Bu çözümleme, sosyalist hareketin bu dönemde bilim dünyasıyla kurmaya başladığı verimli ilişkinin bir çıktısı olarak görülebilir. Dahası, Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine TİP tarafından başlatılan tartışmaya, 60'lı yıllar boyunca bilim dünyasından önemli katkılar gelecek ve bu konuda zengin bir birikim oluşmaya başlayacaktır. 60'ların sonuna doğru Türkiye'de sosyalist devrim tezinin teorik dayanaklarının oluşmasında bu çalışmaların büyük payı olduğunu söylemek mümkündür (Çulhaoğlu, 1988).

Kongrede Program oy birliğiyle kabul edilirken, parti organları için yapılan seçimler sırasında önemli tartışmalar çıkar. Tüzüğün meşhur 53. Maddesinin³ nasıl uygulanacağı konusunda düğümlenen tartışmalar sonucunda çift liste-çift sandık usulü benimsenir ve uygulanır. Fethi Naci'nin başını çektiği bir grup partili, bu usulün yanlış olduğu iddiasıyla ve Kongrenin yenilenmesi talebiyle parti merkezine sert bir mektup sunarlar. Anlaşmazlığın giderilememesi sonucunda, bu grup partiden ihraç edilir. Konumuz açısından önemi, başta Büro Sekreteri Fethi Naci olmak üzere Bilim ve Araştırma Bürosunda yer almış ve program tartışmalarına katılmış olan Doğan Özgüden, İsmet Sungurbey gibi isimlerin partiyle bağlarının kopmuş olmasıdır.

Bilim ve Araştırma Bürosu, ihraçlardan sonra da etkili olmaya ve partinin siyasal üretimine katkıda bulunmaya devam eder. Burada öne çıkan unsurlardan biri,

2 Sosyal Adalet Dergisi Sayı 1 ve 2.

3 Söz konusu maddede şu ifadeler yer alır. "Parti'nin bütün organlarında görevli bulunanlardan yarısının kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir."

partinin siyasal propagandasında ve özellikle de seçim bildirgelerinde kullanacağı materyallerdir. TİP'in 1965 seçimleri için başlattığı kampanyada kullanacağı materyaller de Propaganda Bürosu ile Bilim ve Araştırma Bürosu'nun damgasını taşır. Bu kampanyada TİP'in programatik hattı güncel siyasete başarıyla tercüme edilir. Büro, bilimsel verilere dayalı araştırmalarıyla partinin siyasal pozisyonunu tahkim eder. TİP'in bilimsel temellere dayalı, sade, sabırlı ve açık yürekli tarzı, düzen partilerinin ucuz kasaba siyasetinden belirgin bir şekilde ayrışır. TİP, bu sayede Türkiye'deki hakim siyaset anlayışının çok ötesinde bir düzey tutturur. Dahası, TİP'in tarzı, diğer partileri de kendilerine çekidüzen vermeye zorlayarak, siyaset sahnesinin düzeyini yükseltici etki de bulunur. Bu başarılı ve nitelikli kampanya seçim sonuçlarına yansır ve TİP geçerli oyların %2,97'sini alarak meclise 15 milletvekili ile girmeyi başarır.

TİP MECLİSTE

27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra kurulan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan çift meclisli sistemde TİP'in temsiliyeti Şubat 1963'den Mayıs 1973'e kadar yaklaşık 10 yıl sürmüştür.

TİP'in temsiliyeti 1961 seçimlerinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi listesinden Cumhuriyet Senatosu'na Ankara Senatörü olarak seçilen Niyazi Ağırnaslı'nın Şubat 1963'te, kontenjan Senatörü Esat Çağa'nın ise Kasım 1963'te TİP'e katılması ile başlar. 1965 genel seçimlerinde 15 TİP milletvekilinin seçilmesi ile meclis temsiliyetinin oluşması, 1966 Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleriyle Fatma Hikmet İşmen'in TİP adayı olarak Kocaeli Senatörü seçilmesi ile devam eder. Nihayet 1969 genel seçimlerinde Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas'ın milletvekili olarak seçilmesinin ardından 1973'e kadar sürer.

Senatör ve milletvekilleri TİP'in toplumsal bileşimi ile benzerlik göstermektedir. İşçi önderlerinin yanı sıra gazeteciler, bilim insanları, bürokrat ve askerlerden oluşan Meclis Grubuna dair bilgiler Tablo 1'de kısaca verilmiştir. Meclis Grubunun kadro niteliği, partinin bilim dünyası ile kurduğu bağ, meclis çalışmalarında planlamadan eğitime, sağlıktan tarıma, milli savunmadan enerjiye kadar pek çok alanda partinin politika üretmesine olanak sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında mecliste grup kurmanın sağladığı olanakların siyasi çalışmaların önünün açılmasına, siyasi çalışmanın önünün açılmasının ise TİP'in birikimini siyasete yansıtmasına olanak verdiği söylenebilir.

Dönemin ruhunu yansıtmak adına Nihat Sargın'ın anılarından doğrudan aktaralım (Sargın, 2020):

Komasyon deyince, bilmem kaç tane Komasyon, bizimkiler 15 kişi, bunun içinde Grup Başkanlığı, Başkan vekilliği var, Meclis Başkanlık Divanı sekreterliği var, geriye kalanlar ikişer Komasyon üyeliği yüklenmek zorunda kaldılar. Örneğin Boran'ı anımsıyorum; Dışişleri ve Millî Savunma

Komasyon üyelikleri ve Komasyon üyeliği ile birlikte o Komasyondan geçen öneri, tasarısı vb. hakkında Grup sözcüsü olarak Genel Kurulda konuşmak, önerge vermek, müdahalede bulunmak da onun görevi idi, diğerleri gibi. Tabii önce Grupta konuşulacak, tartışılacak, değerlendirilecek, alınan direktif doğrultusunda davranılacak.

TİP Meclis Grubu Üyeleri ve Meslekleri

ADI	SEÇİM BÖLGESİ	MESLEĞİ
CUMHURİYET SENATOSU ÜYELERİ		
Niyazi Ağırnaslı	Ankara	Hukukçu
Mehmet Esat Çağa	Kontenjan Senatörü	Hukukçu
Fatma Hikmet İşmen	Kocaeli	Ziraat Mühendisi
MİLLETVEKİLLERİ		
Mehmet Ali Aybar	İstanbul	Hukukçu, Doç. Dr.
Rıza Kuas	İstanbul	İşçi - Sendikacı / Lastik-İş
İbrahim Sadun Aren	İstanbul	İktisat / Prof. Dr.
Çetin Altan	İstanbul	Gazeteci
Behice Boran	Urfa	Sosyolog / Doç. Dr.
Tarık Ziya Ekinci	Diyarbakır	Hekim
Şaban Erik	Malatya	İşçi - Sendikacı / Yol-İş
Kemal Nebioğlu	Tekirdağ	İşçi - Sendikacı / Gıda-İş
Yusuf Ziya Bahadınlı	Yozgat	Öğretmen, yayıncı
Cemal Hakkı Selek	İzmir	Hukukçu
Adil Kurtel	Kars	Hukukçu
Ali Karcı	Adana	Gazeteci - Matbaacı
Yahya Kanbolat	Hatay	İktisat Doktoru, Zirai Ekonomi ve İşletmecilik, Çiftçi
Yunus Koçak	Konya	Hukukçu
Muzaffer Karan	Denizli	Asker / Kd. Bnb.

TİP'in temsiliyeti sadece mecliste yapılan konuşmalar ve verilen soru önergelerinden ibaret değildir. Ağırnaslı'nın partiye katılması ile TİP'in Anayasa'ya aykırı yasalarla ilgili olarak Anayasa Mahkemesine (AYM) başvurusunun önü açılmıştır. Bu imkan ile 141-142 başta olmak üzere pek çok yasa maddesi ile ilgili Anayasa Mahkemesine başvurularda bulunulmuş ve hukuki mücadele başlatılmıştır.

1963 yılında Mecliste bulunan siyasi partilerce AYM'de toplam 144 dava açıldı. Bunların 24 tanesinin (1/6'sının) yeni kurulmuş, sınırlı kaynaklara ve tanınırlığa sahip ve Mecliste henüz temsil edilmeye başlanmış bir parti olan TİP tarafından yapılmış olması, partinin siyasi ciddiyetinin açık bir göstergesidir (Öngel, 2018). Dahası, TİP yalnızca yürürlükteki kanunların dava konusu edildiği 1963 döneminde değil, 1965 sonrasında da bu yolu etkin bir şekilde kullanmış, Adalet Partisinin geçirmek istediği toplam 35 yasa AYM'ye taşımış, böylelikle iktidar üzerinde hatırı sayılır bir basınç oluşturmayı başarmıştır. Bu açıdan, "Anayasa'nın eksiksiz, tastamam uygulanması" ilkesi ve bu ilke gereğince yapılan AYM

başvuruları TİP'in son derece etkin bir silahı haline gelmiştir.

1965 seçimlerinden sonra Meclis Grubunun kurulması ile ilerleyen bölümlerde değineceğimiz 1966 yılı bütçe görüşmelerinde verilen başarılı sınavın ardından pek çok konuda kanun teklifleri hazırlanmış ve Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Ancak bu tekliflerin bir tanesinin bile ilgili komisyonda görüşülmemiş dolayısıyla Meclis Genel Kurul gündemine girememiştir. Ne yazık ki TİP Grubu Mecliste etkili bir muhalefet yürütse de Genel Kurul ve alt komisyonlarda gündemi belirleyebilecek bir çoğunluğa ulaşamamış, tekliflerinin alt komisyonlarda bile gündeme girmesini sağlayamamıştır.

Öte yandan sözlü ve yazılı soru önergeleri için de benzer bir durum oluşmuştur. TİP'in yazılı soru önergeleri, Meclis iç tüzüğü gereği yazılı soruların uzun süre yanıtlanmaması sonucu sözlü soruya dönüşmesi, sözlü soruların ise sıra geldiğinde ilgili bakanın salonda bulunmadığı gerekçesiyle ertelenmesi nedeniyle çoğunlukla havada kalmıştır (Salman, 2004).

1963-64 DÖNEMİ SENATO KONUŞMALARI

Yukarıda belirttiğimiz üzere TİP 1963-64 yıllarında Cumhuriyet Senatosunda Niyazi Ağırnaslı ve Esat Çağa tarafından temsil edildi. Senatörler, grevler, kanun teklifleri, Ortak Pazara karşı çıkılması gibi ulusal ve uluslararası gündemlerde partinin sesinin duyulmasına yardımcı oldular.

Özellikle hükümet programı ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerine yapılan görüşmelerde TİP'in erken dönem birikimine dair izlere rastlanabilir. Bu konuşmaların pek çoğunda dönemin ruhuna da uygun olarak planlama vurgusu belirgindir. Örneğin Niyazi Ağırnaslı'nın 1963-1964 ders yılında orta dereceli okullara alınacak öğrenciler hakkında yapılan genel görüşmedeki konuşmasında belirgin bir merkezi planlama vurgusu vardır. Ağırnaslı konuşmasında eğitim politikalarının temelinde yetiştirme çağındaki çocukların toplumun tümünün ilgilenmesi gereken bir konu olduğunu, planlı bir ekonomide ihtiyaç duyulacak işgücünün hesaplanabileceğini ve eğitim politikalarının planlı şekilde çocukları yönlendirecek biçimde kurgulanabileceğini ve nihayet eğitimde fırsat eşitliğinin önemini vurgulamıştır (CST Dergisi, 1963).

Bu dönemin bir diğer önemli tartışması hükümet programının Cumhuriyet Senatosunda görüşülmesi sırasında TİP Senatörü Esat Çağa ile Adalet Partisi Senatörü ve Komünizmle Mücadele Derneği Başkanı Fethi Tevetoglu arasında yaşanmıştır. 3 Ocak 1964'teki birleşimde Tevetoglu, hükümet programı ve Beş Yıllık Kalkınma Planını eleştirirken Devlet Planlama Teşkilatı çalışanlarını "Plânlama Dairemizi kurmuş ve çalıştırmış yerli plân uzmanı sosyalistler" diye tanımlamış ve Planın sosyalizmi telkin ettiğini iddia etmiştir. (CST Dergisi, 1964a):

Bu, kalkınma plânımızın yaptırıldığı bu sapık sosyalistlerin görüş, fikir ve istikametleri ile Hükümet programı arasında bir münasebet bulunmadığını, açıkça, katiyetle ve güvenle bilmek, öğrenmek hakkımızdır. (...) Tüzük ve bildirilerinde yer alan "Kapitalist düzenden şikâyetler", "Bilim ışığı", "Bilimsel görüşler", "Bilimsel şartlar", "Bilimsel yollar" tâbirleri, "Sınıf mücadelesi", "istismar", "sömürçülük", "tarihî gelişme", "Gerçek bir demokrasi" gibi kalıplaşmış model sözlerle bizlere hep, bir adı da "ilmî sosyalizm" olan marksizmi hatırlatan ve reform diye kolektivistliği telkin eden bir sosyalizmin, özel sektöre de yer vermesindeki samimilik derecesini ayırmak mümkün müdür?

Bu konuşma üzerine 7 Ocak'taki birleşimde Senato da karşılıklı söz alarak tartışma sürmüştür. Tevetoglu Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerinden komünizme olan nefretini ifade ederken, Çağa Antik Yunan'dan başlayarak sınıf mücadeleleri üzerine kısa bir ders niteliğinde kendisine yanıt vermiştir. Öyle ki tartışmanın sonunda Oturum Başkanı İhsan Hamit Tigrel "Efendim, sataşma ile başlayan mesele ilmî münakaşaya döküldü." diyerek gündemi kapatmıştır (CST Dergisi, 1964b).

Hükümet programının görüşülmesinden sonra da Çağa ve Ağırnaslı'nın Senatoda TİP adına görüş beyan ettiği konuşmalar mevcuttur. Mayıs 1964'te Çağa'nın, Aralık 1964'te ise Ağırnaslı'nın partiden ayrılması ile milletvekillerinin göreve başladığı Ekim 1965'e kadar TİP'in parlamentodaki temsiliyeti kesintiye uğramıştır.

1965-69 DÖNEMİ MECLİS KONUŞMALARI

1965 seçimlerinin ardından Mecliste göreve başlayan milletvekili sayısı 10'u geçen TİP grup kurma ve Başkanlık Divanında üye bulundurma hakkını elde ediyordu. Bu durum tıpkı Senato temsiliyetinin getirdiği gibi TİP'in önünde yeni mücadele olanakları yarattı.

TİP'in Meclis Başkanı adayı Cemal Hakkı Selek olmuştu. Adalet Partisinin Başkanlık Divanına TİP'i almama yönündeki tutumu nedeniyle meclis açılır açılmaz uzun süren bir tartışma süreci başladı. Sürecin sonunda TİP milletvekili Adil Kurtel Divan katipliğine seçildi. Bu tartışma meclisin sonraki çalışma yılı başlangıçlarında da devam etti. TİP Grubunun Mecliste bulunduğu yıllarda Adalet Partisinin her sene TİP'i Meclis Divanı dışında tutmak için verdiği mücadele, parlamenter zeminde sınıf mücadelesi açısından izlemeye değerdir. Benzer şekilde TİP'in devlet yardımından hiç yararlanamaması için yapılan kanunsuz uygulamalar da izlenebilir.

TİP ilk kapsamlı mücadelesini hükümet programı görüşülürken verdi. Hükümet programı tartışılırken hem Başbakan Süleyman Demirel hem de CHP Grubu komünizme olan öfkesini açığa vurmaya başlamıştı. Program üzerine görüşmeler sırasında Aybar uzun ve kapsamlı bir konuşma ile hükümet programını eleştirmiştir (MMT Dergisi, 1965a). Benzer şekilde Çetin Altan program üzerine kapsamlı bir konuşma yapmış, Demirel ise programı savunurken konuşmasının önemli bir bölümünü TİP'e ayırmıştır. 1965'ten itibaren her hükümet

programı görüşmesinde TİP'li vekillerin konuşmalarında partinin memleket meselelerine dair görüşleri kapsamlı şekilde izlenebilir.

Eğitim konusu TİP milletvekillerinin sık gündeme getirdiği konulardan birisi olmuştur. Örneğin, 17 Kasım 1965'te TİP Milletvekili Ali Karcı üniversiteye giremeyen gençler hakkında gündem dışı söz alarak yüksek öğretim kurumlarının atıl kapasitesinin kullanılmasını önermiştir (MMT Dergisi, 1965b). TİP'in mecliste olduğu süre boyunca eğitim kurumları ile ilgili idari konuların çoğunda söz almış ve görüş beyan etmiştir. Bölümün devamında kimi konuşma ve tekliflerden örnekler yer almaktadır.

Mecliste muhalefet devam ederken milletvekilleri meclis dışındaki muhalefetle de bağlarını geliştirmekte ve bu gelişim sürekli engellemelerle karşılaşmaktadır. Milletvekilleri meclis gündemini topluma, toplumun gündemlerinin ise meclise taşınmasını sağlamıştır. Örneğin, Sadun Aren'in Yüksek Öğretmen Okulu Öğrenci Derneğinin isteği üzerine vereceği "Sosyalizm ve Kapitalizm Nedir?" konulu konferansın Ankara Valiliğince yasaklanması üzerine 9 Aralık 1965 günü bir soru önergesi verilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan, kapitalizm ve sosyalizm konularının bilim sınırlarının dışında olduğundan hareketle yasağı gerekçelendirmiş, Sadun Aren gençliğin yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenmesini savunmuştur (MMT Dergisi, 1965c).

Kıbrıs sorunu ve toprak reformu gibi önemli başlıklarda TİP mecliste kendi politikalarını yüksek sesle dilelendirmiştir. Ardından 1966 yılı bütçe görüşmeleri ile birlikte ilk kez bir sosyalist parti devletin tüm organları üzerine sözünü kapsamlı şekilde meclis kürsüsünden ifade etme olanağı bulmuştur. TİP'li milletvekillerinin ve parti kadrolarının sahip olduğu birikim ve bilim dünyası, bürokrasi, işçiler ve köylüler ile kurduğu bağların şüphesiz en açık izlenebildiği alan bütçe görüşmelerindeki TİP konuşmalarıdır. Örneğin Devlet Planlama Bütçesi üzerine Sadun Aren'in (MMT Dergisi, 1966a), Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi hakkında Yusuf Ziya Bahadın'ın (MMT Dergisi, 1966b) ve Sağlık Bakanlığı bütçesi üzerine Dr. Tarık Ziya Ekinci'nin (MMT Dergisi, 1966c) yaptıkları konuşmalar düzen partilerinin halk düşmanı politikalarını teşhir etmesi ve hemen her başlıkta sosyalist alternatiflerin gündeme getirilmesi öğreticidir. İlerleyen yıllarda da meclisteki bütçe görüşmeleri TİP'li milletvekillerinin neredeyse her başlıkta kapsamlı şekilde halk düşmanı uygulamaları teşhir ettikleri, partinin görüşlerini ifade ettikleri, kadrolarının akademik birikiminden azami ölçüde faydalandıkları ve sosyalist seçeneğe işaret ettikleri dönemler olmuştur.

Bütçe görüşmelerinin tamamlanmasının ardından TİP, Haziran 1966'da yapılacak Senato yenileme seçimlerinde partinin toplum içinde varlığını kuvvetlendirmek adına kanun teklifi çalışmalarını hızlandırmıştır. Parti planlanan tekliflerin tümünü tamamlayamasa da top-

lam 14 kanun teklifi hazırlamış ve Meclis Başkanlığına sunmuştur. Bu kanun tekliflerinde de özellikle planlama ve temel haklara yaklaşım açısından önemli izler mevcuttur. Kanun teklifleri toprak reformundan petrole ilişkin faaliyetlere, köy bölge okullarının kurulmasından grev yasaklarının kaldırılmasına kadar geniş bir kapsama sahiptir (TİP Haberleri, 1968).

Senato seçimlerine kadar olan süreçte kanun teklifi hazırlıklarının ve ülke sathında seçim çalışmalarının yanı sıra TİP'li milletvekilleri meclis muhalefetini de sürdürmüştür. Bu döneme mecliste TİP'in yaşadığı engellemeler, Aybar'a yapılan saldırı ve polislin meclis binasına girerek kimi vekillerin odasında arama yapması damga vurmuştur. Senato seçimlerinde TİP'li Fatma Hikmet İşmen Kocaeli'den Cumhuriyet Senatosuna seçilmiş ve TİP yeniden Senatoda temsiliyet kazanmıştır.

Meclisin ikinci çalışma yılında da TİP'li milletvekilleri doğu illerinde sağlık hizmetlerine erişim ve madencilerin meslek hastalıkları gibi halk sağlığı sorunlarından kömür ve petrol başta olmak üzere kaynak sorunlarına, deprem gibi doğal afetlerden tarımda planlama sorunlarına kadar pek çok meseleyi meclis gündemine taşımıştır. İkinci çalışma yılı TİP milletvekillerinin bilim dünyası ile bağları ve yükseköğretime dair görüşleri açısından önemli izler taşımaktadır. Tamamını içermekle birlikte aşağıda kimi çarpıcı örnekleri sunuyoruz.

23 Ocak 1967'de Ali Karcı ve Yusuf Ziya Bahadın'ın yükseköğretim kurumlarındaki öğretmen açıklarıyla ilgili konuşması ve soru önergeleri dikkat çekicidir. Ali Karcı bugün dahi geçerliliğini koruyan konuşmasında şöyle demiştir (MMT Dergisi, 1967a):

Sayın milletvekilleri, milyonluk binalar gösterişli laboratuvarlar, lüks kuruluşlar bütün bunlara damgasını basacak, kişiliğini kazandıracak öğretim üyeleri bulunamadığı sürece kuru bir yapıdan ibaret kalır. Şimdi on üniversite daha açılacakmış. Merak ediyorum gerçekten üniversite mi açacağız, yoksa gösterişte mi bulunacağız?

Karcı'nın konuşmasına ve ardından Bahadın'ın verdiği soru önergesine gelen cevaplar da tanındıktır. İçişleri Bakanı Sükan, "Vatanperver, memleketperver Türk gençliğinin içerisine anarşizmi sokmak suretiyle milletin huzurunu bozmaya kimsenin hakkı yoktur." diye cevap vermiş, Adalet Partisi Grubu adına konuşan İhsan Ataöv ise cevabi konuşmasını "Bu din düşmanları ile bu şeref düşmanları ile mücadeleye Adalet Partisi kararlıdır." diyerek sonlandırmıştır. Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz'in eleştirinin dozunu artırarak öğretmenleri çocuk istismarı ve tecavüze varan suçlarla itham eden konuşması yoğun protestolar sonucu meclis başkanınca kesilmiş ve fakat TİP'in gensoru önergesi kabul edilmemiştir.

Bütçe görüşmelerinin ardından Cumhuriyet Senatosunda Milli Eğitim Politikası görüşülürken TİP Senatörü

Fatma Hikmet İşmen söz alarak Milli Eğitim Bakanlığının yayın gideri olarak ayrılan bütçeyi Komünizmle Mücadele Derneği ve Milliyetçi Öğretmenler Derneği gibi derneklerin yayınlarına harcamasını eleştirmiş, öğretmenlerin gördüğü baskıları dile getirmiştir (CST Dergisi, 1967a).

6 Nisan 1967'de Karadeniz Teknik Üniversitesinin kuruluş kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin öneriler görüşülürken söz alan Yusuf Ziya Bahadın, eğitimde fırsat eşitliği, yoksul öğrencilerin yükseköğretim alabilmesini sağlayacak tedbirler, yükseköğretimde kontenjanların plansız olması ve üniversitelerin öğretim üyesi ve öğretim araç gereci eksiklerine değinmiştir. Ayrıca kimi yayınların yasaklanarak üniversitelere sokulmasını eleştirmiştir (MMT Dergisi, 1967b).

27 Nisan 1967'de öğretmen okullarında öğretim süresinin uzatılması ile ilgili kanun teklifinin görüşülmesi sırasında Behice Boran'ın teklif aleyhinde konuşmasının ardından Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in kimi istatistikler vererek kaydedilen gelişme ile övünürken okuma yazma oranını %48 olarak belirtmesi Behice Boran tarafından ağır şekilde eleştirilmiştir. (MMT Dergisi, 1967c). Kanun tasarısı Cumhuriyet Senatosundan geri dönmüş ve TİP Grubu Senatodan gelen metin lehine oy kullanmıştır.

15-18 Mayıs 1967 tarihlerinde görüşülen köy gezici kurs öğretmenlerinin sanat okullarında kalıcı öğretmen olabilmesinin önünü açan kanun teklifi görüşülmüş, görüşmeler sırasında Tarık Ziya Ekinci ve Yusuf Ziya Bahadın halk eğitimi çerçevesinde teklif lehine görüş bildirmiştir.

15 Haziran 1967'de Hacettepe Tıp Fakültesinin ayrılacak Hacettepe Üniversitesinin kuruluşuna ilişkin kanun teklifi görüşmelerinde Tarık Ziya Ekinci, Behice Boran ve Fatma Hikmet İşmen TİP'in görüşlerini dile getirmişlerdir. Tarık Ziya Ekinci konuşmasında Hacettepe Tıp Fakültesinin çalışmalarını övmüş ancak idari sebepler ile Ankara Üniversitesinden ayrılmasını doğru bulmamıştır. Komisyonun kanun teklifini geri çekmesini önermiştir. Behice Boran, maddeler görüşülürken üniversite senatosunda tayinle gelen müdürlerin bulunmasına itiraz etmiş, üniversite senatolarının atanmış kişilerden değil seçilmiş kişilerden oluşmasını savunmuştur (MMT Dergisi, 1967d). Tasarının Cumhuriyet Senatosunda görüşülmesi sırasında söz alan Fatma Hikmet İşmen de kategorik olarak üniversite kurulmasına karşı olmadıklarını, Hacettepe Tıp Fakültesinin çalışmalarını takdirle izlediklerini ancak idari sebeplerle yeni bir üniversite kurulmasını doğru bulmadığını ifade etmiş, buraya ayrılacak bütçenin yurt genelinde eğitimle ilgili diğer faaliyetlerde kullanılmasını önermiştir (CST Dergisi, 1967b).

17 Haziran 1967'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesine bağlı olarak Basın Yayın Yüksek Okulu

kurulmasına ilişkin görüşmeler sırasında Çetin Altan söz alarak tasarının lehine bir konuşma yapmıştır. 21 Haziran'da ise TİP Adana Milletvekili Ali Karcı bir soru önergesi ile Adana'da bir üniversite kurulup kurulmayacağını sormuş Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem kuruluşa ilişkin kanun taslağının hazırlık aşamasında olduğu yanıtını vermiştir.

1967 yılı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının görüşülmesi açısından da önemli bir yıldır. 26 Haziran - 3 Temmuz 1967 arasında görüşülen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerine TİP adına ilk konuşmayı Sadun Aren yapmıştır. Görüşmelerin devamında köylülerin sorunları, doğu illerindeki sorunlar, çalışma yaşamındaki sorunlar, doğal kaynakların planlı şekilde kullanımı, bankacılık ve finans kuruluşlarının ele alınışı gibi plandaki pek çok başlık üzerine görüş beyan eden TİP milletvekilleri ayrıca plana değişiklik önerileri getirmiştir. TİP'in meslek okulları, petrol ve doğal kaynakları arama ve çıkarma faaliyetleri, doğu illerine yapılacak altyapı yatırımları, toprak reformu, parasız eğitim ve çiftçilere sağlanacak destekler gibi pek çok başlıkta verdiği değişiklik önerileri reddedilmiştir. Plan görüşmeleri sırasında TİP'in geliştirdiği muhalefet ve verdiği öneriler hem bilim dünyasından hem de toplumdan beslendiğinin önemli bir göstergesidir. Bu görüşlerin kayıtlarına Millet Meclisi Tutanak Dergisinin ilgili sayılarından erişilebilir.

Ayrıca TİP Grubu ikinci öğretime başlayan fakültelerde öğretim üyelerine ek ücret verilmesi, Hacettepe Tıp Fakültesi Dış Hekimliği Yüksek Okuluna kadro verilmesi, İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesine kadro verilmesi gibi yükseköğretimle ilgili idari konularda teklifleri yetersiz bulduğu şerhi ile birlikte lehte konuşmalar yaparak desteklemiştir.

Haziran 1968'de Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde başlayan boykot meclis gündemine de taşınmıştır. TİP grubu adına konuşmayı Behice Boran yapmış, Demirel'den sonra tekrar söz alarak TİP'in görüşlerini ve taleplerini kürsüden dile getirmiştir.

1969 seçimleri öncesinde TİP toprak reformu, genel af, emeklilik ve üniversite reformlarına ilişkin kanun tekliflerinin görüşülmesi için mücadele vermiştir.

12 Ekim 1969'da yapılan seçimlerde değişen seçim yasası nedeniyle 1965 seçimlerine yakın bir oy almasına karşın TİP'in parlamentodaki temsiliyeti zayıflamıştır. Mecliste iki milletvekili ve Cumhuriyet Senatosunda bir senatör ile temsil edilen TİP, Mecliste Gruba sahip olmanın getirdiği olanakları yitirmiş ve hükümet programı, bütçe görüşmeleri ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı üzerine görüşlerini Senatoda Fatma Hikmet İşmen sayesinde dile getirme fırsatı bulmuştur.

TİP'in Meclis faaliyetleri Meclis tutanaklarının yanı sıra partinin yayını olan TİP Haberleri, Nihat Sargın'ın ifade si ile yarı-resmi yayın organı Sosyal Adalet ve illerde TİP

çevrelerinin çıkardığı yayınlardan takip edilebilir.

SONUÇ

12 Mart 1971 muhtırasını takiben TİP, Nihat Erim Başbakanlığında kurulan hükümete ve sıkıyönetim ilanına muhalefet etti. “Erim Hükümetinin Programı Sanayicinin Programıdır” başlığıyla bir bildiri ve ardından sıkıyönetime karşı bir bildiri yayınlandı. Nisan ayından itibaren partililer tutuklanmaya başladı. Haziran ayında TİP hakkında kapatma davası açıldı. Behice Boran, Sadun Aren, Çetin Altan gibi 1965-69 döneminde milletvekilliği yapanlar ve Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat gibi pek çok aydın ve bilim insanı tutuklandı. Temmuz ayında Anayasa Mahkemesi TİP’in kapatılmasına karar verdi. Bu davada tutuklananlar, 1974’te çıkan genel af ile özgürlüklerine kavuştular. 60’lı yıllarda TİP’te cisimleşen birikimin, Türkiye’de sosyalist hareket içerisinde türlü tarihsel an ve biçimde kendisini gösterdiği söylenebilir.

TİP, işçi sınıfının aydın hareketi ile buluşarak niteliksel bir sıçrama ve dönüşüm yaşaması bağlamında Türkiye siyasi tarihinin en özgün örneklerinden biridir. Bu buluşma TİP’in büyümesine, sosyalizmin toplumsal meşruiyet kazanmasına ve sosyalizm fikrinin mahalle kahvelerinden tarlalara, fabrikalardan üniversite amfilerine kadar yayılmasına vesile olmuştur. Elbette bu buluşma kusursuz bir birliktelik değildir. TİP tarihi, sosyalizm mücadelesi açısından bakıldığında pek çok eleştiriye açık unsur barındırır da Türkiye’de toplumsal muhalefet ve sosyalizm mücadelesi TİP ile çok şey kazanmıştır. TİP sayesinde, sosyalizm geniş kitlelerle buluşmuş, ülkenin dört bir yanına yayılmış, çeşitli toplumsal kesimlerin özlemlerinin siyasal ifadesi haline gelmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, TİP’in genel olarak aydın çevrelerle, özel olarak da bilim dünyasıyla kurduğu ilişkinin partinin siyasal başarısında önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. TİP, tarımdan endüstriye eğitimdən dış politikaya kadar bir dizi farklı alanda bilimsel verilerle desteklenen bir siyasal tarz geliştirmiş ve ülke ortalamasının çok ötesinde bir düzey tutturmuştur. Partinin özellikle kentli kesimler arasında güçlü bir karşılık bulmasında, TİP’in bilimsel temellere dayanan siyaset tarzının payı olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir. Entelektüel alanda kayda değer bir hegemonya tesis edebilmesi sayesinde TİP, düzen siyasetinin hâkim ön kabullerine karşı etkili darbeler indirmiş ve alternatif bir siyaset anlayışını ete kemiğe büründürmüştür. Özellikle TİP’in Meclis Grubu son derece etkili bir muhalefet sergilemiş ve sınırlı gücüne karşın adeta bir gölge kabine gibi çalışarak düzen siyasetini sık sık köşeye sıkıştırmayı başarmıştır. Öte yandan, aydınlar ve bilim insanları arasında yarattığı güçlü etkinin yanı sıra, TİP o dönemde özellikle YÖN dergisi çevresinde cisimleşen “zinde güçler” edebiyatına ve “aydınlar sosyalizmi” anlayışına karşı da etkili bir mücadele yürütmüştür. TİP aydınların girdilerini önemserken, sosyalizm müca-

delesinin temelde emekçi sınıflara dayanması gerektiğini ısrarla vurgulayan bir pozisyonu savunmuştur.

Son olarak, TİP’li aydınların öncüsü olduğu strateji tartışmaları özellikle de Türkiye’nin toplumsal yapısı üzerine çalışmaları teşvik etmiş ve bu çalışmalar Türkiye’de sosyalist devrim tezinin olgunlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bütünüyle değerlendirildiğinde, TİP deneyimi, sosyalist siyasetin bilimsel temellerinin ve ideolojik mücadelenin öneminin altını çizen bir nitelik taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Salman, T. (2004). Türkiye İşçi Partisi Parlamentoda I. Cilt 1963-1966, İstanbul: TÜSTAV - Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Yayınları.
- CST Dergisi (1963). Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D:1, C:14, T:2, B:105, 4 Eylül 1963
- CST Dergisi (1964a). Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D:1, C:17, T:3, B:23, 3 Ocak 1964
- CST Dergisi (1964b). Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D:1, C:17, T:3, B:24, 7 Ocak 1964
- CST Dergisi (1967a). Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D:1, C:38, T:6, B:40, 28 Şubat 1967
- CST Dergisi (1967b). Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D:1, C:42, T:6, B:80, 4 Temmuz 1967
- Çulhaoğlu M. (1988). “Solda Kimlik Aranırları” Gelenek S:15, Şubat 1988.
- MMT Dergisi (1965a). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:1, T:1, B:7, 7 Kasım 1965
- MMT Dergisi (1965b). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:1, T:1, B:11, 17 Kasım 1965
- MMT Dergisi (1965c). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:1, T:1, B:21, 9 Aralık 1965
- MMT Dergisi (1966a). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:2, T:1, B:47, 16 Şubat 1966
- MMT Dergisi (1966b). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:3 T:1, B:50, 19 Şubat 1966
- MMT Dergisi (1966c). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:4, T:1, B:52, 16 Şubat 1966
- MMT Dergisi (1967a). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:11, T:2, B:35, 23 Ocak 1967
- MMT Dergisi (1967b). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:15, T:2, B:81, 6 Nisan 1967
- MMT Dergisi (1967c). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:16, T:2, B:93, 27 Nisan 1967
- MMT Dergisi (1967d). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:2, C:18, T:2, B:119, 15 Haziran 1967
- Sosyal Adalet (1963a). S:1, 19 Mart 1963.
- Sosyal Adalet (1963a). S:2, 26 Mart 1963.
- Sargın, N. (2020). TİP’li Yıllar, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları
- TİP Haberleri (1968). TİP Kanun Teklifleri. TİP Haberleri Sayı:8
- Ünsal, A. (2017). Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971). İstanbul: Tarih Vakfı
- Varuy, N. (2012). Türkiye İşçi Partisi: Olaylar- Belgeler- Yorumlar (1961-1971). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.

BİR AKADEMİSYEN OLARAK BEHİÇE BORAN: TÜRKİYE’NİN İLK KADIN SOSYOLOĞU

Suzan Şahin

İktisat Doktora Öğrecisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
suzanshn@gmail.com

ÖZET

Behice Sadık Boran, tutarlı bilimsel görüşü, entelektüel birikimi ve politik duruşunun yanı sıra öncü bir kadın figür olarak da anılmayı hak etmektedir. Bu makale Boran’ın akademik yaşamını ve akademik çalışmalarını incelemektedir. Pek çok “ilk” unvanına sahip olan Boran için elbette yaşadığı dönemin koşullarından ve siyasi hayatından bağımsız bir akademik yön çizmek mümkün değildir. Boran’ın akademik çalışma konuları, Türkiye’nin kapitalistleşmekte olduğu, sanayi toplumuna doğru evrildiği ve dolaylı olarak işçi sınıfının büyüdüğü, köylü nüfusun payının azalmakta olduğu bir ülke tahlili üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu resmi çizerken Boran, Marksist, diyalektik materyalist bir yöntem kullanmış ve sosyalist devrim tezine çıkan yollar oluşturmuştur. Çalışma konularına ve amacına bir arada bakıldığında ise siyasi kimliği ile akademik kimliğinin birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Behice Boran, Sosyoloji, Sosyolog, Akademi, Aydın, Marksizm.

BEHİÇE BORAN AS AN ACADEMICIAN: TURKEY’S FIRST FEMALE SOCIOLOGIST

ABSTRACT

Behice Sadık Boran deserves to be mentioned as a pioneering female figure, as well as her consistent scientific opinion, intellectual background and political view. This article examines Boran's academic life and academic studies. Surely, it is not possible to draw an academic direction for Boran, who has many "first" titles, independent of the conditions and political life of the period she lived. Boran's academic study subjects are focus on Turkey, which is being capitalized, which evolved into the industrial society, and indirectly the growth of the working class, is a country analysis is shrinking share of the rural population. While Boran was drawing this picture, she used a Marxist, dialectical materialist method and also she created the roads leading to the socialist revolution thesis. Considering the study subjects and purpose together, it is possible to say that her political identity and academic identity are two factor that complement each other.

Keywords: Behice Boran, Sociology, Sociologist, Academy, Intellectual, Marxism.

GİRİŞ

Behice Boran’ın, üretken hayatı içerisinde çok uzun sayılamayacak bir akademik yaşamı olsa dahi, bıraktığı eserler önemli ve kalıcı olmuştur. Boran hakkında gerek yaşayan dostlarınca yazılmış gerek kendi yazı, kitap ve söylevlerinden oluşan oldukça kapsamlı pek çok kaynak, buna ek olarak akademik yazı, makale ve tez bulmak mümkün. Bu makale ise Behice Hanım’ın akademik çalışmalarını, Marksist bir bakış ile incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Behice Boran’ın yaşamı, yaşadığı dönemin koşulları, ideolojisi akademik yaşamına ve yöntemine etki ettiğinden ilk bölümde biyografisi incelenmiştir. İkinci bölümde Marksist bir akademisyen olmasına etki edecek koşullardan söz edilmiş, üçüncü bölümde akademik çalışmaları ele alınarak iki alt başlık halinde doktora tezi incelenmiş ve akademik makalelerine değinilmiştir. Boran *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* gibi çıkmasına önderlik ettiklerinin yanı sıra *Ant Gençlik*, *Görüşler* gibi başka pek çok dergide de yazmıştır. Bu yazı ve makalelerin hangilerinin akademik olup hangisinin olmadığına

Behice Sadık Boran

Fotoğraf: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Arşivi (TÜSTAV)

karar vermek hiç de kolay bir iş değildir. Bu nedenle çalışmada genellikle yayımlanan dergi türü esas alınmışsa da bunun tek ve en geçerli yol olduğu savunulmamakta, hatta akademik olduğu düşünülen diğer yazıları da bu kategoride görünmeyen kimi dergilerden alınarak, çalışmada bunlara da yer verilmektedir.

BEHİCE BORAN KİMDİR?

Behice Sadık Boran Türkiye'nin ilk kadın sosyoloğudur, bir sosyalist olduğu için üniversiteden atılmış bir akademisyendir, Türkiye'deki ilk kadın (resmi) siyasi parti başkanı, hatta ilk sosyalist kadın milletvekilidir. Bir ideolog, aydın, yazar ve Marksisttir.

Behice Boran, eski takvime göre 1 Mayıs gününe tekbül eden 14 Mayıs 1910'da Bursa'da dünyaya gelmiştir. On yıl sonra ailesiyle İstanbul'a yerleşen Boran, orta okulu ve lisede bölümünü birincilikle bitirmiştir. 1931'de Amerikan Kız Koleji'ni bitirip, o dönemki adı "Darülfünun" olan İstanbul Üniversitesi'nde felsefe bölümünde lisans öğrenimine başlamıştır (Yaraman, 2002, s.11). Üniversitedeki ikinci yılında, kendi tercihi üzerine Manisa Orta Eğitim Mektebinde İngilizce öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Dönemin tahsilli yurtseverlerinin yaptığı gibi ülkenin ileriye taşınması için ilk aklına gelenin eğitim ile toplumu cehaletten kurtarmak olduğunu yıllar sonra Uğur Mumcu ile olan görüşmesinde dile getirmiştir (Mumcu, 1995, s.23). Bu arayışı kendisini yıllar sonra Marksist yapan unsurlardan biri olacaktır. 1934'te kolej yıllarındaki hocalarının önerisi üzerine ve kendisinden habersiz yapılan başvuru ile Boran, ABD'deki Michigan Üniversitesi'nde burslu olarak doktora öğrenimine başlamıştır. Amerika'daki eğitimi sırasında, okuldaki bir profesörün oğlu ile sohbet ederken Marksizm ile tanışmıştır. Kendisi daha sonra bu tanışıklığı hayatının dönüm noktası olarak tanımlayacaktır, ancak elbette kendisinin de ifade ettiği gibi bu sohbet gerçekleşmemiş olsaydı da Behice Hanım'ın yolu Marksizme zorunlu olarak çıkacaktı (Sargın, 2010, s.22). Boran üniversite eğitimine sosyoloji alanında devam etmiştir. O dönem Ziya Gökalp'in de etkisiyle sosyoloji bilimi revaçtadır. Sosyoloji, "bilimlerin hası" olarak anılmakta, toplumu değiştirmenin bilimi olarak görülmektedir (Atılgan, 2007, s.20).

Boran doktora tezini "Mesleki Hareketlilik Üzerine Bir Çalışma: Birleşik Devletlerde Mesleki Gruplaşmaların Yaş Gruplarına Göre Dağılımının Analizi (1910-1930)" başlığı ile tamamladıktan sonra 1939'da sosyoloji doktoru olarak Türkiye'ye dönmüştür. Aynı yılın mayıs ayında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu görevi sırasında, istatistik, şehir sosyolojisi ve sosyolojiye giriş derslerini vermiştir. Bilhassa sosyolojinin temel sorunlarını ele aldığı dersleri sadece dersi alan öğrencilerce değil, diğer üniversite çevreleri tarafından da yoğun ilgiyle takip edilmiştir. Derslerini dönemin üniversite asistanlarından olan Sadun Aren, Aydın Yalçın gibi isimler de takip etmiştir (Sargın, 2010, s.22).

Lise yıllarında yazmaya başlayan Boran, 1941'de Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Adnan Cemgil ile birlikte *Yurt ve Dünya* dergisini çıkarmıştır (Yaraman, 2002, s.11). Derginin çıkarılış amacı için Berkes, öğrendiklerini, düşündüklerini üniversite dışında bulunan genel okuyucuya ulaştırmak olarak belirttiğinde, toplumcu bilim anlayışı da kendini göstermiştir (Gelgeç Bakacak, 2012, s.56). Bu dergi yayına devam ederken 1943 yılında Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte daha belirgin bir ideolojik çizgide yayın yapmak amacıyla *Adımlar* dergisini çıkarmıştır. 1944 yılında ise, *Yurt ve Dünya* 42. sayısında ve *Adımlar* dergisi de 12. sayısındaiken yaşadığı ağır baskılar nedeniyle yayınlara son vermiştir.

1941-1942'de "Bir Köy Üzerine Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Tetkiki" başlıklı doçentlik tezini tamamlamış ve "Sosyolojide Tekâmül" sunuşuyla doçent olmuştur. Aynı yıl tek bir köy üzerine yaptığı araştırmasını saha araştırmasıyla genişletip, *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)* adlı kitabını yazmaya başlamış ve kitap 1945 yılında basılmıştır, ancak üniversite kitabı dağıtmamıştır (Sargın, 2010, s.22).

Behice Boran, 1942'de çalışmalarını gizli bir şekilde yürüten Türkiye Komünist Partisi'ne katılmıştır (Atılgan, 2007:47). 1945'te Türkiye Gençler Derneği'nin yayını olan *Ant Gençlik* dergisinde faşizm üzerine yazılar yazmıştır. Aynı yıl *Tan* gazetesinde demokrasi üzerine makaleleri yayımlanmış ve tek parti yönetimine muhalefet amacıyla farklı çevrelerin birlikte çıkarttıkları *Görüşler*'de yazmaya başlamıştır. Ne var ki *Tan* gazetesinin matbaası 4 Aralık 1945'te tahrip edilmiş ve gazete yayın hayatına devam edememiştir.

Behice Boran *Tan* baskınından sonra Niyazi Berkes, Mediha Esenel (Berkes) ve Pertev Naili Boratav ile birlikte Bakanlık emrine alınmış, sonrasında Danıştay kararı ile görevlerine dönmüşlerdir. Bir süre sonra hükümetin baskıları sonucu ders vermeleri yasaklanmış, bu yasak da Üniversiteler Arası Kurul'a yaptıkları itiraz sonucunda kaldırılmıştır. 1948'de TBMM'de Ankara Üniversitesi'nin kadro kanunu çıkarılırken, iktidar bu defa doğrudan hedef aldığı Boran, Berkes ve Boratav için haklarında özel kanun çıkararak üniversitedeki kadrolarının ödeneklerini kesmiştir. İki yıl daha süren yargı-itiraz süreci ile toplamda beş yıllık bir mücadeleye rağmen akademisyenler usulsüz ve hukuksuz bir şekilde üniversiteden koparılmışlardır. Boran açısından bu süreci Sargın şöyle ifade eder (2010, s.23): "Bilim büyük bir kıymet kaybetmişti, ama sosyalizm militan bir lider kazanacaktı."

Üç akademisyen uzun süre direnmelerine rağmen resmi makamlarca yurt dışına çıkmaya zorlanmışlardır. Boratav 1952'de Fransa'ya, Berkes ise 1950'de Kanada'ya gitmiştir. Boran ise 1946'da çevirmen Nevzat Hatko ile evlenmiştir. 1947'de sosyolojinin ana akımları ve temel konularını ele aldığı "Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji" başlıklı makalesi *American Journal of Socio-*

logy'de yayınlandığında uzun süren tartışmalara yol açmış ve oldukça ses getiren bir çalışma olmuştur.

1946'da Şefik Hüsnü Deymer'in kurduğu Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'ne destek vermeye başlamıştır. Partinin gazetesi "Söz"de demokrasi, demokrasinin sınıf karakteri ve halkın siyasete katılımı üzerine makaleler yazmıştır. 1949'da İstanbul'a taşınmış, 1950'de Osman Fuat Toprakoğlu, Muvakkar Gürkan, Vahdetin Barut, Kemal Özmeriç, Reşit Sevinsoy ve Adnan Cemgil ile birlikte "Türk Barışseverler Cemiyeti"ni kurmuştur. Cemiyet'in Kore'ye asker yollanmasına karşı çıkan bildirisi sonrası Boran 15 ay hapis, 5 ay sürgün cezası almıştır (Yaraman, 2002, s.11).¹¹

27 Mayıs 1960'tan sonra yeniden yazmaya ve aktif siyasi yaşama dönmüştür. 1962 sonunda bir önceki yıl kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne üye olmuştur. 1964'te partinin Merkez Yürütme Kurulu'na seçilmiştir, 1965'te ise Urfa milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir (Sargın, 2010, s.24).

1968'de, 27 Mayıs sonrası sosyalist hareketin durumunun bilimsel bir incelemesi niteliğinde olan *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* adlı kitabını yayımlamıştır (Boran, 2016).

1970 Ocak ayında TİP'in genel sekreteri, Kasım ayında ise genel başkanı seçilmiştir. 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra Boran diğer parti yöneticileriyle birlikte tutuklanmış ve parti kapatılmıştır. 1974'te af ile serbest bırakılmış, 1975'te TİP'in yeniden kuruluşuna öncülük etmiştir.

1979'da 1 Mayıs yasağını protesto ve bayramın kutlanması amacıyla yapılan yürüyüşte tutuklanmıştır.

Aynı yıl seçimler için yaptığı radyo konuşması için de yargılanmış ve hapis cezası almıştır.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra partili yoldaşlarının ısrarı ile yurtdışına çıkmış, sonrasında 'yurda dön' çağrısına uymadığı için vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Yurtdışında da mücadeleyi bırakmamış, çeşitli toplantılara katılmış, hatta öncülük etmiştir (Sargın, 2010, s.24).

1987'de sağlık durumunun elvermemesine rağmen TİP ve TKP'nin birleşmelerini açıklayacakları, Türkiye Birleşik Komünist Partisi kuruluş toplantısına katılmış ve bu toplantıdan iki gün sonra 10 Ekim 1987'de Brüksel'de hayata gözlerini kapamıştır. 16 Ekim 1987'de cenazesi Türkiye'ye getirilmiş, on binlerce kişinin katılımıyla ülke çapında sahiplenilmiştir. Boran'ın cenazesi 18 Ekim 1987'de Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir (Yaraman, 2002, s.12).

BORAN HANGİ TOPLUMSAL KOŞULLARDA MARKSİST BİR AKADEMİSYEN OLMUŞTUR?

Uğur Mumcu ile olan görüşmesinde Marksizm ile tanışıklığının başlangıcını Boran, okulda yaptığı bir inceleme çalışması ile başlattığını söylemiş ve şu şekilde aktarmıştır:

Marksizmi ilk öğrenmeye başlarken sanırım genel olarak okunmayacak yapıtlardan başladım. Marx'ın Kapital'i-ni kendi sağlığında çıkan birinci cildini, Alman İdeolojisi'ni ve tabii Komünist Manifesto'yu. Engels'in Ailenin ve Devletin Menşei, Doğanın Diyalektiği. Lenin'in Diyalektik Materyalizm ve Empriokritisizm adlı yapıtlarını da- sanırım- o zaman okudum. Daha ayrıntılı somut sorunlara ilişkin yapıtları o sıra okumaya hem vaktim yoktu hem de o aşamada ben global olarak teorinin esaslarını öğrenmek peşindeydim, teoriyi bütününde kavramak istiyordum her şeyden önce. Pratiğe ilişkin sorunlar daha kafamda yoktu. O incelememin bir sureti şimdi yok bende, aradan da yarım yüzyıla yakın bir zaman geçti. Ama anlatımı birbiriy-le ilişkili olan iki noktayı vurgulama üzerine oturttuğumu gayet iyi hatırlıyorum: Ekonomik yapıyla üstyapı arasındaki karşılıklı ilişkiler ve Marksizm'in ekonomik yapıyı esas almakla beraber, ekonomik determinizm olmadığı. Bir de bu konuları diyalektik açıdan açıklamaya çalışmam. Zaten bu açıdan ele almadıkça o iki nokta doğru açıklanamazdı. Marksizm'le tanışmam bana bildiğim bir şeye yeni bir açıdan bakmayı da öğretti. Daha önceleri Türkiye'nin nasıl kalkındırılabilceği, toplumların nasıl değiştiği konuları üzerinde dururken, şu sonuca kendiliğimden varmıştım.

Fikirler ancak pratiğe, eyleme yansırsa önemlidir. Eğer insanın yaşayışında hiçbir etki göstermiyorsa, o fikre sahip olmuştun ne, olmamışsın ne? Marksizm'i öğrenmeye devam edince anladım ki, bireylerin inandıkları fikirleri yaşamalarına geçirmelerine evet, ama toplumu değiştirmek ve geliştirmek tek başına bireyin yapacağı bir iş değil, örgüt işidir, yani parti işidir (Mumcu, 1993, ss.25-26).

Doktora tezinde Behice Boran'ın biyografisini konu edinen Atılğan (2007, ss.28-38), Boran'ın akademik geçmişini, her bir dönem içerisinde olan bitene tarihsel bir diyalektik anlam kazandırmak amacıyla üç dilime ayırmıştır. Birinci dönemi 'ırkçı zamanlar' olarak adlandırmış ve Mayıs 1939 ile Mayıs 1944 arasındaki beş yıllık dönemin etkisini burada açıklamıştır. Bu tarih aralığında İkinci Dünya Savaşı başlarında Almanya'nın "başarısı" ile yükselen ırkçılık eğiliminin Türkiye'ye yansımaları sonucunda sol siyaset büyük baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Behice Boran'ın da payına *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin kapatılması ve üyesi olduğu TKP'ye yönelik operasyonlar düşmüştür. İkinci dönem ise 'kürsüde' diye adlandırılmıştır. Bu dilimde Boran'ın DTCF'de ilk döneme başladığı yıllar ele alınmıştır. 31 Mayıs 1939'da akademisyenlik görevine aynı yıl İstatistik, Şehir Sosyolojisi ve Sosyolojiye Giriş derslerini vererek başlamıştır. Üçüncü dilim ise 'sahada' diye adlandırılmıştır. Bu bölümde de toplumsal yapı araştırmaları ve saha araştırmalarıyla, araştırmalarını somutlaştırdığı kısım incelenmiştir. Ankara ve Manisa köyle-

¹¹ Hapis cezası sırasında tuttuğu günlükler için bkz. Günseli, E. ve Atalay A., (2020). Behice Boran, Mektuplar, Günlükler, Şiirler, Bir Hikâye, Sosyal Tarih Yayınları

rinde yaptığı saha araştırmalarıyla, sosyal yapının ne olduğunu ortaya koymuştur. Boran'a göre sosyal yapı, "müesseselerin birbirleriyle az çok bütünleşerek teşkil ettiği sosyal düzen"dir (Boran, 1945b, s.8). Boran'ın bu sosyal yapı tanımında diyalektik yöntemin izlerini görmek mümkün.

AKADEMİK ÇALIŞMALARI

Doktora Tezi: Bir Mesleki Hareketlilik (Mobilité) İncelemesi, 1910-1930 Yılları Arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Meslek Gruplarının Yaş Dağılımı Analizi

Behice Boran, Michigan Üniversitesi'nde doktora tezini yazmıştır. Boran önce tez konusunu kendi Türkçeleştirilmesiyle, "Dikine Sosyal Hareketlilik" olarak belirlemişti, bir sınıftan diğerine geçebilme, sınıflar arası akışkanlık diye de ifade edilebilir. Ancak bu çalışma için bir otomobil şirketinin verileri gerekli olmuştur ve uzun uğraşlar sonucu Ford şirketi ile çalışmaya başlanmıştır. Fakat bir süre sonra şirketin bulunduğu Michigan Eyaletindeki tüm otomobil sanayi işletmelerinin kapatılması üzerine tezin konusu değiştirilmek zorunda kalınmıştır (Mumcu, 1993, ss.26-27). Boran tezinin konusunu "ABD'de Meslek Gruplarının Yaş Dağılımı Analizi" şeklinde değiştirmiştir ve tezi 1938 yılında tamamlamıştır. Mesleki farklılaşma ve meslek grupları arasındaki hareketlilik (akışkanlık) konusu, çalışmanın yapıldığı dönemde oldukça popülerdir ancak genelde toplumun ünlü ve zengin kesimlerini kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Buradaki ideoloji ise yoksulların her birinin isterlerse bir gün zengin olabileceği fikridir (Atılğan, 2007, s.25). Boran tam da bu yüzden tezini yazarken asıl amacını kendi cümleleri ile şöyle ifade etmiştir; "Amerika'da, «Her doğan çocuk, devlet başkanlığına adaydır» denirdi. Yani sosyal sınıflar toplumda yükselmeye tam açık. Bu doğru değildi, doğru olmadığını rakamlarla kanıtlamak, en azından sınamak istemiştin" (Mumcu, 1993, s.28). Boran, toplumların böylesi bir sistemde hiç de eşit fırsat ve avantajlara sahip olmadıklarını, bireysel çabasıyla herkesin üstün bir "başarı" sergileyebileceği bir durum olmadığını bilimsel yollarla ifade etmek istemiştir; marangozların banker, duvar ustalarının fabrikatör olmayacağını göstermek istemiştir.

Teze göre, bir nüfustaki meslek gruplarını oluşturan topluluklar, toplumsal ilişkilerde de farklılıkları beraberinde getirir. Bu gruplar arası farklılıklar, yapılan mesleğe göre gelirin farklılaşması, entelektüelitenin ve eğitim seviyesinin farklılaşması, alışkanlık, tutum ve eğitim düzeylerinin farklılaşması, saygınlık düzeylerinin farklılaşması ve üretim ve servetin bölüşümündeki farklılık gereği alt-üst bağımlılık ilişkilerindeki farklılaşma şeklinde görülebilmektedir. Yatay ve dikey olmak üzere iki tür mesleki farklılaşma vardır. Yatay mesleki farklılaşmada mesleki açıdan farklılık taşıyıcılar da toplumsal nitelikleri açısından benzer olabilen meslekler söz konusudur; marangoz, dokumacı, duvar ustası gibi. Dikey farklılaşmada ise, meslek gruplarının bir hiyerarşi oluşturması söz konusudur, bu durumda yaşam tarzı,

toplumsal statü gibi meslek dışı farklılıklar mevcuttur. Sosyologlar ise daha ziyade dikey mesleki farklılaşma ile ilgilenirler. Mesleki hiyerarşide bireylerin yukarı aşağı yönlü hareketinin hızının, mobilitésinin yüksek olması (meslekler arası geçiş yapma, meslek değiştirme) açıklık, aksi ise kapalılık olarak adlandırılmaktadır. Tezin yazıldığı zamanki durum ise açıklık ile kapalılık arasında bir noktadadır.

Boran tezinde, bahsedilen geçiş hızının derecesini 1910-1920 yılları arasında her meslek grubu için ABD'nin toplam nüfusu için ölçmüştür. 1910-1920 ve 1930 yıllarındaki kazanç sağlayarak çalışan toplam nüfus karşılaştırmalı olarak Edwards'ın² "sosyo-ekonomik statü gruplarına göre" sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada gruplar içinde çalışanlar, en azından yaklaşık olarak, sosyo-ekonomik statülerine göre yukarıdan aşağıya doğru, ancak keskin sınırlardan ziyade gelir düzeylerine, itibarlarına, gerekli zekâ ve eğitim düzeylerine göre sıralanırlar.

Edwards'ın sınıflandırmasındaki altı grubun ilk üçünün kafa işçileri, son üçünün kol işçileri olarak ayrılabilceği, kol işçilerinin gerekli beceri ve ustalık derecesine göre belirlendiği belirtilmiştir. ABD'nin belirtilen 30 yılı için nüfus sayım verilerinin ayrıntılı sınıflandırmaları kullanılmıştır, ancak tarımsal gruplar sınıflandırma dışı tutularak ayrıca değerlendirilmiş, ilk iki grup bir grupta ve son üç grup da ayrı bir grupta toplanmıştır. Çalışmada her on yılın sonundaki hareketlerin net sonuçları dikkate alınmıştır.

Ayrıca çalışmada, kentsel-sınai ekonomide ücretli çalışanlar birbirine karşıt iki grupta toplanmıştır. Literatürde çalışmanın yapıldığı dönem tam ifade eden kavramlar var olmadığından, bu iki gruba "Sınai mülk sahibi sınıf" ve "Sınai mülk sahibi olmayan sınıf" denilmiştir. Bu ayırımın temeli, üretim ve bölüşüm sisteminin kontrolünde belirgin bir karşıtlığa dayanmaktadır. Bu noktada tezde, -her ne kadar Marksizmle tanışması çok taze olsa da- Behice Boran'ın Marksist bir akademisyen olmasının yansımaları ve çıktıları daha net görmek mümkündür. Aslında bu etkiyi tez konusunun belirlenmesinden, tezin başlığından içeriğine ve sonucuna kadar her aşamada görmek de mümkündür.

Tezde ayrıca Boran, tarımın o yıllarda dahi etkisinin azalmakta olduğunu, devam eden tarımın da sanayi yönelimli olduğunu savunmaktadır. Bir başka Marksist değerlendirmeyi de üretim üzerinde hatırı sayılır bir kontrole sahip mesleklerin "mülk sahibi sınıf" ("owner class") olarak gruplandırılmasında ve hiçbir şekilde kontrol hakkına sahip olmayanların ise "mülk sahibi olmayan sınıf"ta ("non-owner class") toplanmış olmasında görmekteyiz. Bu ve benzeri gerekçelere dayanarak Boran, Edwards'ın sınıflandırmasını güncelleyerek tezinde kullanmıştır.

² Edwards, A. M. "A Social-Economic Grouping of the Gainful Workers of the United States:" Jour. Amer. Stat. Assn., Aralık, 1933.

Mesleklere göre nüfus sayımı raporları, insanların meslek grupları arasındaki geçişleriyle ilgili doğrudan bilgi vermede de meslek gruplarının yaş dağılımlarıyla ilgili bir veri kaynağı oluştururlar. Buna göre tezdaki hipotez, nüfusun zaman içinde en az iki noktada mesleki sınıflandırması ve her bir meslekteki yaş dağılımı verili ise, meslek yapısındaki anlamlı değişikliklerin genel bir diziliminin elde edilebileceği yönündedir.

Boran, çalışma yaş gruplarını, 1) 10-20 yaş aralığı 2) 20-50 yaş aralığı ve 3) 50 yaş ve üzeri şeklinde üçe bölmüştür. Daha sonra her meslek grubu için yapılan analizler bu yaş grupları için ayrı ayrı yorumlanmıştır.

Genel hatlarıyla özetlemek gerekirse, inceleme döneminde tarımsal grubun sanayi grubundan çok daha yaşlı olduğu sonucuna varılmıştır ve bu tarımsal grubun "kapalı" ve kararlı niteliğini göstermektedir. Sınai grup ise 20-24 yaş aralığında oldukça keskin bir biçimde en sık görülen yaş grubu ile tüm tarihler için yaş bileşimi bakımından gençtir. Grup bu 20 yıl içerisinde biraz yaşlanmıştır ancak büyüme oranı ile yaşlanma süreci ters ilişkilidir. Sınai grubun hareketlilik, yaş dağılımı gibi grafiklerinin toplam nüfus grafikleriyle olan benzerliği nüfusun genelinin bu grupta olduğunun bir göstergesidir. Artan bir hareketliliğe sahip olan grupta dışa doğru geçiş gerçekleşmiştir. İçeride doğru geçişin üst yaş sınırının 35 olması ise, tarımdan sınai alana göç şeklinde yorumlanmıştır.

Yaş bileşimi bakımından "genç" denilebilecek sınıf meslek gruplarının birinci sınıfı, serbest meslek sahipleri grubu, büro çalışanları ve benzerleri grubu, yarı vasıflı ve vasıfsız işçiler ile çiftlik emekçilerinden oluşmaktadır. Bu meslek gruplarının tümü meslekler arası geçişten çok az etkilenmiştir. Yaş bileşimi bakımından "yaşlı" denilebilecek ikinci meslek grupları sınıfı, mülk sahipleri, yöneticiler ve yetkili-sorumlu görevde bulunanlar grubundan, vasıflı işçilerden, çiftlik sahipleri ve kiracıları grubu ile çiftlik yöneticileri ve ustabaşılar grubundan oluşur. Geçişlilik eğilimleri, grupların büyüme eğilimleriyle uyumludur; ilk grup yükselişte, diğer gruplar düşüştedir.

Çalışmanın yapıldığı yıl itibarıyla, o zamana dek bu incelemede kullanılan teknik, tüm nüfusun mesleki yapısı içindeki hareket eğilimlerini kestirmeden elde etmenin tek yolu gibidir. Tezde, ileride bireylerin mesleki hareketlerinin kayıtları tutuluyor hale gelse bile, ülkenin bir bütün olarak incelenmesinde bu tür verilerin kullanılmasının üstlenilmesi muazzam bir iş olacağı vurgulanmıştır. Diğer yandan, ülkenin toplam kazanç sağlayarak çalışan nüfusundaki eğilimleri incelemenin, belirli bir örneklemenin ya da belirli toplulukların incelenmesinde bulunmayan sosyolojik bir önemi vardır. Boran'a göre, ikinci tür incelemeler, yalnızca, vardıkları sonuçlar genel olarak toplumdaki tipik genel eğilimleri yansıttıkları ölçüde sosyolojik önem taşırlar.

Bu incelemede kullanılan yöntemin, istatistiki verileri bulunan her bölge ve her sanayi için kullanılabilir olduğu belirtilmiştir. Tezin sonucuna göre, ülkenin ağırlıklı olarak tarımsal ve ağırlıklı olarak sınai bölgelerine ilişkin verilerin analizi, mesleki tabakalaşmada ve mesleki hareketlilikte olduğu gibi, iki ekonomi tipi arasında var olan farklılıkları da böylelikle açığa çıkarabilir. Yine sonuca göre, kazanç sağlayarak çalışan nüfusun belli başlı sanayi dallarına göre analizinin, mesleki yapı içinde yer alan nüfusun sergilemekte olduğu eğilimden öncelikle ekonominin hangi dalının sorumlu olduğu hakkında bir ipucu vereceği öngörülmüştür.

Elbette bugün veri kaynağı olarak hazır bir şekilde bu çalışmanın ulaştığı sonuçların pek çoğuna ulaşılabilir. Ancak çalışmanın 82 yıl evvel, 100-110 yıl öncesinin verileri için yapıldığı hatırlanmalı ve çalışma dönemine göre değerlendirilmelidir. Böylece daha anlamlı bir sonuç bizi çalışmanın önemine ve öncülüğüne götürecektir. Yine çalışma içerisinde yer alan mülk sahibi ve mülk sahibi olmayan sınıfların ayrımı günümüzde dahi çalışmanın yönteminin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan Boran teze başladığı motivasyonunu tezin sonucunda bulamamıştır çünkü mesleki gruplar arası geçişliliğin nicel anlamda ölçümü, onu sınıflar arasındaki çelişkileri gösterecek sonuçlara götürmemiştir. Tez yine de kabul edilmiştir çünkü çok fazla emek verilmiş bir çalışmadır ve zaten bilimsel çalışmalarda doğrudan istenilen sonuçlara ulaşamıyor olmak da bir sonuçtur.

Akademik Makaleleri

Temelleri 1914'te atılan İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Türkiye'nin ilk sosyoloji kürsüsüdür, ancak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü de Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinin ilk sosyoloji bölümüdür. Behice Boran'ın Türkiye'ye kattığı sosyoloji anlayışı ise İstanbul'dakinden farklıdır. Boran'a göre sosyoloji tanımları Erbaş'ın (2015, s.14) aktarımı ile şöyledir:

Ona göre toplum bir kurumlar bütünüdür ve şu özellikleri taşır:

1. Bir toplumun ekonomik, politik ve sosyal bütün kurumları birbiriyle bağlantılı işleyen bir bütün oluştururlar.

2. Karşılıklılık ve ilişkisellik, toplumda ve toplumsal değişimde tüm etkenlerin zorunlu olarak aynı ağırlıkta olduğu, 'yumağın bağlandığı bir yer'in bulunmadığı anlamına gelmez. Toplumsal değişimde görece belirleyici ve yönlendirici bazı kurumsal alanların olduğu temel bir yapının varlığının kabul edilmesi bilimsel olmamak anlamını taşımaz.

3. Toplumsal bütün, zaman içinde tümüyle değişir. 'Toplumsal değişme' kavramı sadece kurumların çeşitli münferit kesimlerini ifade etme biçiminde alınmamalıdır. Toplum yapısal değişikliklere uğrar, yani evrilir. Toplumsal değişimin temel sorunu bu yapısal değişimlerin nasıl meydana geldiğidir (Boran, 1947).

Behice Boran'ın, Siyasi İlimler Mecmuası'nda yayınlanan makalesi "Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları" başlığı beşerî ekolojinin Durkheim okulu kapsamında karşılaştırmalı incelemesini içermektedir (Boran, 1940a).

Boran, Haziran 1940'ta, Siyasi İlimler Mecmuası'nın "Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır" başlıklı makalesinde, "Zira insan şahsiyeti okunan değil, yaşanan hayatın vasıflarına göre teşekkül eder. Yaşanan hayat tarzı ise cemiyetin bünyesini teşkil eden maddi şartlara ve nüfusun taazzuv şekline istinat eder. Köy içtimai taazzuv şekli içtimai tekamülde geride kalmış bir şeklin ifadesidir. Köyü köy olarak bırakmak değil, şehirleştirmek lazımdır. Bu bakımdan köy davası, şehirleşmek davasıdır." Cümleleriyle kentleşmenin gerekliliği konusunda yazmıştır (Boran, 1940b). Bu bakış ayrıca Karl Marx'ın ve Friedrich Engels'in (2015;2018) yaklaşımı ile örtüşen, Marksist bir bakıştır. Serinin aynı başlıklı ikinci yazısı aynı mecmuada Temmuz 1940'ta yayınlanmıştır.

"Sosyoloji Bakımından Humanisma" adlı makalesinde Boran, Humanismayı en dar anlamıyla Yunan ve Roma klasiklerinin öğrenilmesi şeklinde tanımlamıştır. Aynı zamanda kavramı sadece edebi olarak değil, Rönesans yeniliği, bir felsefi görüş olarak da tartışmıştır. Yazı, Ağustos 1940'ta Yücel dergisinde yayınlanmıştır (Boran, 1940c).

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin 2. sayısında Boran, "Sosyal Evrim Meselesi" başlığını taşıyan yazısında, "Sübjektif, ahlaki kıymet hükümlerine sapmada, ilmin kabul ettiği miyarlara uygun, müşahade, mukayese edilebilir, ölçülebilir olaylara dayanarak sosyal evrimden bahsetmek mümkündür. Sosyal evrim meselesinin ilmi bir mesele olduğunu red ve inkâr etmek, mevcut bir meseleyi görmemezlikten, bilmezlikten gelmek demektir; o meselenin halli veya ortadan kaldırılması demek değildir." demiştir. Aynı makalede evrim meselesinin sosyolojide, biyolojide olduğu gibi bir kavram olmadığını, 19. yy'da sosyologlar ve sosyal antropologlarca ileri sürülen sosyal evrim anlayışının ağır ve haklı eleştirilere maruz kaldığını da söylemektedir (Boran, 1943a).

"Sosyolojide Bocalamalar I" Boran'ın sosyoloji tarihi ve yöntemi üzerine yazdıklarından oluşan yazı dizisidir. Bu yazıya *İnsan* dergisinde yer verilmiştir (Boran, 1943b). İkinci yazı derginin bir sonraki sayısında Nisan ayında yayınlanmıştır. Daha Sonra "Sosyoloji Anlayışında İkilik" adlı yazısında yöntem tartışmalarını sürdürmüştür (Boran, 1943c).

"Sosyoloji Anlayışında İkilik" adlı makalesinde Boran, sosyoloji ve doğa bilimleri arasındaki ilişkiyi, doğa bilimlerinin yönteminin sosyal araştırmalarda da kullanılıp kullanılamayacağını tartışmıştır. Makalede kabaca, doğa bilimlerindeki yöntemlerin, deneyselliğin, sosyal bilimlere de çoklukla uygulanabileceğini ancak doğa bilimlerinde olduğu kadar kesin sonuçlar elde edilemeyeceği savunulmuştur. Boran bahsi geçen makalesini şu

paragrafla bitirmiştir:

Sosyoloji müspet bir bilim olabilir mi, olamaz mı münakaşası devam ede dursun, bu suale kati cevabı bilfiil bu metodun sosyal olaylara tatbiki verecektir. Bilimde mesele her zaman ispat veya cerh yoluyla halledilemez. Çok defa, bilimin gelişmesi, araştırmalarının aldığı istikamet, bazı meselelerin yanlış vazedildiğini, hakikaten varit olmadığını gösterir ve bunlar, bir zaman hararetle münakaşa konusu iken zamanla yolun kenarına bırakılır, arkada kalırlar. İnsan âleminde hür irade olup olmadığı, determinizm âlemi ve hürriyet âlemi ikiliği de bu çeşit meselelerden biridir. Bugünkü psikoloji ve büyük mikyasta sosyoloji, insan âleminin de determinizmi olan bir âlem olduğu görüşünden hareket ediyor; araştırmalar, çalışmalar buna dayanarak ilerliyorlar. Müspet ilim yolunda ilerleyen bu çalışmaların bugünkü verimi bile, hangi görüşün kazanacağını şimdiden tâyin etmiş görünüyor (Boran, 1943c).

"İş Bölümü ve Kadının Sosyal Mevkii" makalesinde Boran 1941 ve 1942'de Manisa'nın birbirinden farklı sosyal yapılara sahip iki köy grubunda yaptığı görüşmelerden çıkardığı hipotezini ve bu hipotezin sosyal tabakalaşma teorisi ile olan ilişkisini açıklamıştır. Kadının üretime katıldığı gelişmiş ülkelerdeki kadın statüsünü tartıştığı makalede Boran, bu ülkelerde kadının sosyal statüsünün de arttığını söylemenin mümkün olmadığını savunmuştur. Aynı zamanda ekonomik bir birim olarak ailenin, erkek egemen rolü yeniden ürettiğini savunmaktadır (Boran, 1945a).

Boran akademik dergilerden başka, kendi çıkardığı ya da düzenli yazdığı diğer dergilerde de akademik yazılar yazmıştır. Zaten genel anlamda yazılarıyla ilgili akademik ve diğer şeklinde kesin bir ayırım yapmak, çok da mümkün değildir. Örneğin, *Adımlar* dergisinin ilk sayısındaki "İlim ve Cemiyet" yazısı ve sonraki sayılarda yer alan "Sosyoloji Dergisi" yazıları pek tabii akademi ile doğrudan ilgilidir.

Edebiyat, tiyatro ve opera, genel anlamıyla sanat vb. çeşitli başlıklarda da ilk bölümde bahsi geçen çeşitli dergilerde yazılarının olması Boran'ı tam anlamıyla aydın tanımının bir örneği olarak görmemize yol açar. Günümüzdeki yaygın akademisyen karşılığının aksine Boran, meselelerin ideolojilerden bağımsız bir temelle açıklanamayacaklarının farkındadır. Diyalektik ise Behice Boran'ın tüm çalışmalarında kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu yüzden Boran'ı sadece bir akademisyen, sadece bir siyasi önder ya da sadece bir yazar olarak ele almak mümkün olmamaktadır.

Boran'ın akademik çalışma konularına baktığımızda, Türkiye'nin kapitalistleşmekte olduğu ve sanayi toplumuna doğru evrildiği ve dolaylı olarak işçi sınıfının büyüdüğü, köylü nüfusun payının azalmakta olduğu bir portre çizmektedir. Bu portreyi çizerken Marksist, diyalektik materyalist bir yöntem kullanmış ve sosyalist devrim tezine çıkan yollar oluşturmuştur. Çalışma

konularına ve amacına bir arada bakıldığında ise siyasi kimliği ile akademik kimliğinin birbirini tamamlayan iki unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Behice Boran, Amerikan Sosyoloji Derneği'nin (American Sociological Society) ilk Türk üyesidir. American Journal of Sociology'de yazdığı "Sociology in Retrospect" (Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji)³ adlı makalesi (Boran, 1947) ise çokça konuşulmuştur, Boran bu anlamda da ilklere sahiptir. Auguste Comte, Emile Durkheim, Herbert Spencer gibi meşhur sosyologların düşünceleri ile Alman ve Amerikan ana akımı sosyolojisinin yaklaşımlarını sınıfsal bir perspektifle eleştiren makale, yazıldığı dönemin önemli sosyologlarından olan Lundberg, Chopin, Bain ve Lynd gibi isimlerin de Marksist eleştirisini barındırmaktadır. Ayrıca bu makale, Boran'ın sosyolojik çalışmalarının toplu bir sonucu olarak sosyolojinin, gerçekten bir toplum bilim olabilmesi için hangi yönlerden geliştirilmesi gerektiğine dair görüşlerini içermektedir (Atılgan, 2007, s.103). Boran makalede, 19. yy ortaları itibarıyla toplumsal olguların bilimsel incelemesinde iki temel ideolojik sistem olduğunu, bunların da Sosyalist sistemler (Marksizmin ortaya çıkışından itibaren Marksist Sosyalist bir sistem) ve burjuvazinin sözde bilimsel sistemleri olarak tanımlamıştır. Sosyoloji ise bu sistemlerin sınıfsal niteliğini doğrudan ele almamış, bunu bilimsel nesnelliğin arkasına sığınarak aslında "suya sabuna dokunmama" yöntemi olarak adlandırmıştır. Oysa Marksizm'de toplum bilimi olarak prolertayanın ideolojisi açıkça üstlenilmiştir. Boran bunun Amerika'da sosyolojinin bir sınıf karakteri taşımadığı anlamına gelmediğini, aksine sosyolojinin Amerika'da başarıya ulaşmış iyimser burjuvazinin bilimi olduğunu yazmıştır. Behice Boran bu durumu Amerika'da güçlü bir Marksist sosyalist hareketin olmamasına bağlamıştır. Yine makaleye göre, Amerikan sosyolojisi yöntemle ilgili olarak malzemenin toplanması, sınıflandırılması ve sıralanması ile ilgili tekniklere yönelmişken, asıl sorunların formülasyonuna yardımcı olacak yöntem geliştirememiştir.

Boran'ın makalede savunduğu en önemli tezlerden biri, yansız ve nesnel bilim yapmayı savunan ama farkında olarak ya da olmadan aslında pozitivizmi savunmuş olan bilim insanlarının varlığıdır. Bu düşünce açıklanırken, fizikteki gözlemlerin, gözlemciler farkında olsun ya da olmasın belirli bir koordinat sistemlerine göre yapıldığının bilinmesi ve bunun fizikçilerce kabul edilmesi örneği verilmiştir. Dolayısıyla Amerikan sosyologları pek çok kez, bilinçli ya da bilinçsiz kendi koordinat sistemlerinin farkında olmamışlardır. Fizikte gözlemler yeryüzünde yapıldığından, yeryüzü koordinat sistemidir. Toplumsal gözlemler de zorunlu olarak verili bir toplumsal sistemde yapıldığından bu sisteme göre formüle edilmektedir. Aradaki fark şudur, fizikte yeryüzü görece

sabit iken, toplumsal koordinat sistemi bir kuşağın yaşadığı süre boyunca bile hızlı değişimler gösterebilmektedir. Makalenin yazıldığı dönemin sosyolojisi Boran'a göre üç sorunla karşı karşıyadır. 1. Bir toplumun tüm kurumları birbiriyle bağlantılı bir bütündür. 2. Karşılıklı ilişkilere rağmen etkenlerin ağırlıkları (gösterdikleri üstünlük) farklılık gösterebilir. 3. Toplumsal bütün zaman içinde değişir. Toplumsal değişimin sorunu, bu yapısal değişimlerin nasıl gerçekleştiğidir. Sosyolojide bu sorunlar aşılmaz ise, sosyologların tüm yaptığı bir zaman çetelesi tutmanın ötesine geçememek olacaktır ve sosyoloji gerçek bir toplum bilim haline gelemeyecektir.

Doçentlik yeterliliği için yazdığı tezde ise Boran "Bir Köy Üzerinde Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Tetkiki" başlığını kullanmıştır. Boran, yanına bir öğrencisini de alarak, 1941 yazında Manisa'ya giderek saha araştırmalarını gerçekleştirmiştir. Tez, jüri üyelerince çok beğenilmiştir (Yaraman, 2002, s.44).

Toplumu oluşturan unsurlar arasında Boran'ın, insan-doğa, insan-insan arasındaki ilişki sistemlerini tanımlaması, insanın doğa ile girdiği ilişkilerin, yani dolaylı olarak üretim ilişkilerinin toplumsal ilişkiler üzerindeki belirleyiciliği Gelgeç Bakacak (2012:66) tarafından Marx'ın alt yapı- üst yapı tanımı ile benzetilmiştir. Buna da dayanarak Gelgeç Bakacak, akademik yazılarında Marksist kavramları kullanmasa da Boran'ın makalelerini Marksist bir yöntemle yazdığını dile getirmiştir.

Türkiye ve Sosyalizm Sorunları adlı kitap çalışması Boran'ın akademik ve siyasi kimliğini başarıyla birleştirdiği bir eser olması ve Türkiye'de sosyalist devrim tezinin ilk derli toplu teorik metni olması açısından önem taşır. Kitabın bölüm başlıkları ve sıralamaları tarihsel diyalektik yöntem çerçevesince belirlenmiştir. Boran kitabında, 19. yy'dan başlayarak uluslararası işçi sınıfı hareketinin tarihsel gelişimini Marksist bir sosyolog olarak değerlendirmiştir. İleriki bölümlerde Türkiye'nin toplumsal yapısını değerlendirirken de Boran aynı Marksist Sosyolog kimliğiyle yatay (şehirleşme, bölgesel dengesizlikler ve kört sorunu) ve dikey çözümlemelerle (sınıflar ve katmanlar) gerçekleştirmiştir. Kitabın sunuş bölümünde (Yordam Kitap, 2016) Cem Eroğul, kitabın tezlerini sıralarken ilk sıraya "sosyalizmin temeli bilimdir" önermesini koymuştur. Boran'a göre bilimsel araştırmadaki en önemli nokta, toplumun tarihsel gelişim doğrultusunu yakalamak, bunun için de üretici güçler ve üretim ilişkilerinin belirlediği toplumsal yapıya ve sınıflara bakmak gerekir.

Boran'ın akademik çalışmalarının tamamı akademik dergilerde yayımlanmamış, kendisinin de öncülük ettiği kimi daha geniş içeriklere sahip dergilerde de yayımlanmıştır. Birbirinden ayrılması çok güç olduğu için, bu makalenin Boran'ın tüm akademik çalışmalarını içermiyor olması olasıdır.

3 Boran'ın bu önemli makalesinin Türkçe çevirisine TÜSTAV'ın sitesinde yer alan Bilim ve Sanat dergisinin 84. Sayısından ulaşılabilir. Çalışmada bu çeviriden de yararlanılmıştır. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/bilim-ve-sanat/bves-84.pdf

SONUÇ

Behice Boran, tüm ilk'leriyle, entelektüel birikimiyle ve sermayenin değil halkın çıkarları doğrultusunda kullandığı bilimiyle, tüm bunlardan ayrı tutulamayacak siyasi önderliğiyle de 20. Yüzyılın en önemli aydınlarından. Sosyoloji bilimine Marksist yaklaşımının yanı sıra bilimsel sosyalizmin savunuculuğundan da ödün vermemiştir. Bunu yaparken de tarihsel maddeci yöntem anlayışını benimsemiştir. Behice Boran'ın Türkiye Sosyoloji literatürüne materyalist yöntemi saha araştırmalarıyla dahil etmiş olması literatürde öne çıkan bir özelliğidir. Boran'ın ele aldığı konulardan, sosyal yapının tanımını yaparken izlediği diyalektik yöntem, kentleşme problemi, analizlerini yaparken mülk sahipleri ve mülk sahibi olmayanlar şeklinde sınıfsal ayrımlara gitmesi, sosyolojinin tarihini incelerken izlediği yöntem, olayları ele alışındaki bütünlüklü bakış açısı Marksizm ile örtüşmesini göstermek açısından örneklendirilebilir. Kadının toplumsal rolü ve aile kurumunun erkek egemen kültüre olan katkısı 1940'lı yılların Türkiye'sinde dile getirmiş olması da ayrıca eklenmesi gereken bir başka Marksist örtüşmedir.

KAYNAKLAR

- Atılğan, G. Y. (2007). Behice Boran: Siyasal ve Entelektüel Bir Biyografi (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı).
- Boran, B. (1940a). Sosyolojide Yeni Araştırma Esasları, Siyasi Bilgiler/İlimler Dergisi, 10, 109.
- Boran, B. (1940b). Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır, Siyasi Bilgiler/İlimler Dergisi, 10, 111.
- Boran, B. (1943a). Sosyal Evrim Meselesi, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, 1(2).
- Boran, B. (1940b). Sosyoloji Bakımından Humanisma, Yücel Dergisi 66. Sayı.
- Boran, B. (1943c). Sosyoloji Anlayışında İkilik, Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, 1(3).
- Boran, B. (1943c). Sosyolojide Bocalamalar I, İnsan Dergisi, Mart 1943, S.21.
- Boran, B. (1945a). İş Bölümü ve Kadının Sosyal Mevkii, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3(3), Mart-Nisan 1945.
- Boran, B. (1945b). Toplumsal Yapı Araştırmaları, Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Enstitüsü Sosyoloji Serisi, Ankara, TTK Basımevi.
- Boran, B. (1947). Sociology in retrospect. American Journal of Sociology, 52(4), 312-320.
- Boran, B. (1987). Geriye Dönüp Baktığımızda Sosyoloji, (Çev. Raşit Kaya), Bilim ve Sanat, 84. https://tustav.org/yayinlar/sureli_yayinlar/bilim-ve-sanat/bves-84.pdf, Erişim Tarihi: 24.01.2021
- Boran, B. (2016). Türkiye ve sosyalizm sorunları. Yordam Kitap.
- Erbaş, H., (2015). Türkiye'de bedeller ödemiş bir sosyolojik düşünce ustası: Sosyolog Behice Boran. Mülkiye Dergisi, 39(3), 5-58.
- Engels, F. (2010). Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, (Çev. Sevim Belli). Sol Yayınları, Ankara.
- Gelgeç Bakacak, A. (2012). Türk Düşün Dünyasında Bir Mihenk Taşı: İlk Kadın Sosyolog, Marksist Düşünür Behice Boran'da Toplumsal Yapı Kavramı, Journal of Turkish Studies, 37.
- Günseli, E. ve Atalay A. (2020). Behice Boran, Mektuplar, Günlükler, Şiirler, Bir Hikâye, Sosyal Tarih Yayınları
- Marx, K. & Engels, F. (2018). Alman ideolojisi, (çev. Sevim Belli), Sol Yayınları.

Mumcu, U. (1993). Bir uzun yürüyüş, 8. Basım, Tekin Yayınevi.

Sargın, N. (2010). Behice Boran: Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar, 1. Cilt, İstanbul: Sosyal Tarih Araştırmaları.

Sargın, N. (2010). Behice Boran: Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar, 2. Cilt, İstanbul: Sosyal Tarih Araştırmaları.

Sargın, N. (2010). Behice Boran: Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar, 3. Cilt, İstanbul: Sosyal Tarih Araştırmaları.

Yaraman, A. (Ed.). (2002). Biyografya: Behice Boran, 2. Basım, Bağlam Yayıncılık.

BİR BİLİM KADINI VE TİP'Lİ SENATÖR: FATMA HİKMET İŞMEN

E. Zeynep Suda

Prof. Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
ezeynepsuda@gmail.com

ÖZET

Bu kısa çalışmada Türk siyasal yaşamında önemli bir yeri olan bir bilim kadını, Fatma Hikmet İşmen'in yaşamı, bilim kariyeri ve çalışmaları ve 1966-1975 yılları arasında Türkiye İşçi Partisi üyesi olarak seçildiği Sena-
törlük deneyiminden söz edilmektedir. İşmen Cumhu-
riyet Senatosu'nda bulunduğu yıllarda en çok söz alan
ve gündeme ilişkin her konuda partisinin ve bir bilim
insanı olarak kendi mesleki tecrübesine dayanan görüş-
lerini ifade etmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk siyasal yaşamı, kadınlar ve siyaset,
bilim ve siyaset, Türkiye İşçi Partisi, Cumhuriyet Senatosu,
Fatma Hikmet İşmen.

A SCIENTIST AND SENATOR FROM TİP: FATMA HİKMET İŞMEN

ABSTRACT

In this short review article Fatma Hikmet İşmen, one of the prominent women in Turkish politics is recon-
sidered. İşmen having a doctoral degree in agricultural
sciences worked in her profession in scientific research
and in public service. Then she became a member of
Turkish Labour Party and elected as Senator in 1966.
Here she took the floor each and every subject especial-
ly criticised the government point of views on agricul-
tural issues. In her speeches we can see her expertise
and the socialist views of her party.

Keywords: Turkish politics, women and politics, science and
politics, Turkish Workers Party, Republican Senate, Fatma
Hikmet İşmen.

GİRİŞ

Kadınların siyasette yer alması tartışması bana
aynı sanayi devrimi döneminde emek süreç-
lerine dahil olmaları ve sanayide, madenlerde
çalıştırılmaları tartışması gibi geliyor. Sanki
daha önce çalışmıyorlarmış gibi... Oysa öyle değil. Ka-
dınlar tarımda, ev içinde ve her işte çalışıyorlardı ezel
evvel. Tarım topluluklarında tarlada, feodal dönemde
toprak sahibinin evinde ve tarlada, eve iş verme siste-
minde evde, tezgâh başında, ama aynı zamanda evdeki
bütün işleri de yaparak, çocuklara, bağa bahçeye bakıp
geçimlik üretimde bulunarak hep çalışıyorlardı. İstis-
nası toprak sahipleri, mülk sahibi sınıflardı ki onların
erkekleri de pek çalışırken görülüyordu. Onlar için ça-
lışmak muteber bir faaliyet değildi. Siyasal yaşamda yer
almak da öyle. Siyasetin geniş bir tanımı yapıldığında
geleneksel topluluklarda kadınların birçok yerde, kritik
zamanlarda siyaset alanında, kamusal alanda söz söyle-
miş, sözünü dinletmiş olduğu ileri sürülebilir.

Kadınların ücretli işlerde çalışması modern zamanla-
rın işi... 19. yüzyılda giderek genişleyen, büyük savaş
sırasında ve sonrasında yaygınlaşan bir süreçte sanayi
işlerine girmeleri, eğitim hakkını kazanmaları, okul-
lara gidebilmeleri, ofislerde, bilim alanında çalışmala-
rı mümkün hale geliyor; bu haklar birçok bireysel ve
toplumsal mücadele sonucu kazanılıyor. Belirtmemiz
gereken şu: kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal
haklarının tanınması uzun ve zahmetli mücadeleler ile

mümkün oluyor. Ülkeler arasında farklılıklar olduğu
muhtakak, ama yirminci yüzyılda, 1970'lerde Amerika
Birleşik Devletleri'nde çekilmiş Akbaba'nın Üç Gün fil-
minde gösterilen bir gazete yazı işleri salonunda hemen
hiç kadın çalışan olmaması dikkat çekici. Aynı konu
akademik alan, bilimsel üretim alanı için de söz konu-
su, farklı akademik geleneklerde kadınlara daha çok yer
veren ya da bu konuda son derece tutucu tavırlar içinde
olan üniversite ve bölümler günümüzde bile mevcut.

Fatma Hikmet İşmen

Fotoğraf: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1249536>
Erişim Tarihi: 21.02.2021

Türk siyasal yaşamında modern dönem olarak kabul edebileceğimiz 20. yüzyılda, Cumhuriyet devrimlerinin kadınlara geniş bir yer, bir alan açtığı ileri sürülmelidir. Elbette bu alanlara girecek, bu alanları dolduracak kadınların eğitim kurumlarına girebilmesi, buralarda çalışmaya devam edebilmesi ve kamusal alana çıkma- larını mümkün kılacak reformlarla birlikte gerçekleşti. Cumhuriyet kadınları okuryazar oldu, liseye gitti, öğretmen okullarında okudular ve içlerinden bazıları diğer branşlarda yüksekokullarda okuma olanağı buldu. Ve meslek sahibi, toplumsal yaşamda itibar sahibi oldular. Cumhuriyet kadınları o yüzden kendilerine bu kadar güveniyorlardı. Yine de yüksekokul mezunu da olsa kadınların esas işinin ev ve annelik olduğu yalnızca sözlü kültürde değil, yazınsal alanda da belirtiliyordu.

Muhafiz kesimler ile muhafazakâr siyasal partilerin kadınların siyasal alanda yer almasına bakışı arasında önemli farklılıklar bulunuyordu, yine günümüzde olduğu gibi. Türkiye’de 1960’lara gelene kadar kadınların siyasal alanda görünürlüğünün çok sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.

Sol cemahtaki anonim ana bacı kardeş, kurtuluş savaşında cepheye mermi taşıyan ana kadın figüründen farklı kadın figürlerimiz olmuştur. Sultanahmet mitinginde konuşan Halide Edib’i, Nezihe Muhiddin’i, Sabiha Sertel’i, Suat Derviş’i, Gün Benderli’yi, Halet Hanım’ı, Mina Urgan’ı, onlarla birlikte yetişip TİP gibi önemli bir siyasal oluşumda uzun yıllar başkanlık görevi üstlenen Behice Boran’ı onurla sayabilir, birçok açıdan kendimize örnek alabiliriz.¹¹

Fatma Hikmet İşmen de bu kadınlardan biriydi. Bu yazıda ziraat yüksek mühendisi, bilim kadını ve TİP Senatörü olan Fatma Hikmet İşmen’in eğitim, çalışma ve siyasal yaşamı üzerine bir değerlendirme yapmayı, onu anmayı hedefliyoruz.

TARİHİMİZDEN BİR KADIN: FATMA HİKMET İŞMEN

Türkiye’de kadınların siyasal alanda daha çok görünür olduğu dönem 1960’larla başlıyor. Ziraat yüksek mühendisi Fatma Hikmet İşmen Hanım 1966-1975 yılları arasında Cumhuriyet Senatosu’nda Kocaeli Senatörü olarak görev yaptı. Görevine TİP’in Temmuz 1971’de kapatılmasından sonra bağımsız üye olarak devam etti. Senatoda görev yaptığı sürece toplamda 142 kez söz aldı. Bunlardan 16’sı demeç, biri önerge, 100’ü çeşitli konularda söz alma, 27 tanesi de yazılı soru ve cevaplar bölümünde bulunmaktadır. Bu görevi etkin ve aktif

bir biçimde 1975 yılına kadar sürdürdü. Parlamento çalışmalarını 1976 yılında “Parlamento’da 9 Yıl” adıyla kitaplaştırdı.¹² İşmen Türkiye İşçi Partiliydi.

Senatör seçilmesi öncesinde de partinin çeşitli faaliyetlerinde görev aldı, Anadolu’nun çeşitli illerinde mitinglere, toplantılara katıldı, özellikle uzman olduğu tarım konusunda köylü ve çiftçilerle yapılan toplantılarda söz aldı, önerilerini dillendirdi. Yıllar sonra Sosyalist Birlik Partisi ile Özgürlük ve Dayanışma Partisi’nin kurucuları arasında yer aldı. 2006 yılında İstanbul’da öldü, Zincirlikuyu Mezarlığı’nda toprağa verildi.

EĞİTİM: CUMHURİYET KIZI OKULDA

Fatma Hikmet İşmen 1918 yılında Hüseyin Hüsnü Bey ve Raziye Hanım’ın kızı olarak Yanya’da doğdu. Ailesiyle birlikte çocuk yaşta İstanbul’a göç ettiler. Erken yaşta annesini kaybettiği için babası tarafından büyütüldü, onun görevi gereği Anadolu’nun çeşitli yerlerinde ve İstanbul’da kaldılar. Adapazarı’ndailkokulu okudu, İstanbul Kız Ortaokulu’nun ilk öğrencileri arasına girdi. İstanbul Arnavutköy Kız Koleji’ni 1933 yılında bitirdikten sonra aynı yıl Cumhuriyet Türkiye’si’nin bir atılım kenti ve başkenti olan Ankara’da yeni açılan Ankara Ziraat Fakültesi’ne kaydoldu.

“Fakültenin, öğrencilerine giysi ve kitap yardımı yaptığını, yatacak yer verdiğini öğrenir öğrenmez kararını verdi: Ziraat Fakültesi’ne girecektir. Artık “babasına yük olmaması gereken yaş” tadır. Kararını babasına açıklar: Ziraat mühendisi olacaktır. Babası şaşkınlıkla “kadınların ziraatçı olduğunu hiç duymadım” der. Fatma Hikmet İşmen’in yanıtı hazır: “Bütün Türkiye’de kadınlar toprakta çalışıyor”. Bu sözler üzerine babası bir kahkaha atar: “Haklısın yavrum” diyerek her türlü kararını onaylayacağını söyler.” (Gümüüşoğlu, 2001)

Bu okuldan ilk kadın ziraat mühendisi olarak mezun oldu. İzmir Zirai Mücadele Enstitüsü’nde görev aldı. Kanada’da doktora yaptı ve bitki hastalıkları uzmanı oldu (Fatma Hikmet İşmen, ty.). Bu noktada Fatma Hanım’ın seve isteye gitmeye can attığı ve severek okuduğu Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi’nden biraz söz edelim: 1930 yılında Ankara Yüksek Ziraat Okulu açıldı. Bu okul Alman ziraat fakülteleri ile aynı eğitim sistemini benimsedi. Daha mezun vermeden üç yıl sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü’ne dönüştürüldü. Mustafa Kemal’in direktifiyle 2534 sayılı kanunla ve Cumhuriyetin 10. yılında, 30 Ekim 1933’de öğrenime açıldı. Amacı Türk tarımını modernleştirmek sorunları bilimsel açıdan görmek ve çözmek olan bu okul ziraat, orman, veteriner, tabii ilimler ve ziraat sanatları fakültelerinden oluşuyordu. Yüksek Ziraat Enstitüsü 1948 yılın kadar öğrenime devam etti. Daha sonra Ziraat ve Veterinerlik fakülteleri Ankara Üniversitesi’ne, Orman Fakültesi İstanbul Üniversitesi’ne bağlandı. 1955’e kadar Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Türkiye’de tek ziraat fakültesi olmayı sürdürdü. Daha sonra başka illerde de fakülteler açıldı. (Tarih-

1 1970’li yıllarda ilk kadın bakan olarak görevlendirilen ve bu özelliği ile öne çıkan, bu konu çerçevesinde propagandası yapılan Türkan Akyol Mart 1971’de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak kabineye girdi. Aynı yıl içinde görevinden istifa ederek ayrılmıştı. Hatırladığım kadarıyla basın bu konuya geniş yer verdi ve kadın bakanlık konusu özellikle öne çıkartıldı. Bu yılları hatırlayanlar bir insanın bir göreve kadın olarak getirilmesi ya da görevi hak etse bile kadın olmasının vurgulanmasının eleştiri konusu olduğunu da hatırlar. Bir insanın toplumsal cinsiyeti ile tanımlanması konusu günümüzde de halen çözülebilmemiş bir mesele değildir. Özellikle kimi mesleklerde kadınlık durumu hala vurgulanır: kadın polis, kadın hâkim, kadın doktor... Bu konunun toplumsal mücadelemiz içinde önemli bir konu olduğunu not edelim.

2 Fatma Hikmet İşmen, Parlamento’da 9 Yıl: TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları, Ankara: Çark Matbaası, 1976.

çe: Ankara Üniversitesi, Erişim tarihi: 13.12.2020.)

1933-1937 yılları arasında öğrencisi olduğu bu Fakülte- nin son aylarında, İzmir Zirai Mücadele Enstitüsü Baş- kanı Nihat Eğriboz, genç mühendis adayının mesleğine olan tutkusunu öğrendi ve enstitüde çalışmasını önerdi. O da izin almak için babasına başvurdu. Babası “sen ar- tık bir mühendis kardeşini kendin alacaksın” dedi (Gümüsoğlu, 2001). Bu kızların okula gönderildiği, ça-lışmalarının özendirildiği bir dönemdir.

ÇALIŞMA HAYATI: BİR MÜHENDİS HANIM İŞ BAŞINDA

Fatma Hanım İzmir Zirai Mücadele Enstitüsü Bitki Has- talıkları Bölümü’nde çalışmaya başladı. Meyve yetiştiri- ciliğinde verimi arttıran çözümler önerdiği için, köylüler tarafından sevilmeğe ve saygı duyulmaktaydı. Enstitü müdürü Nihat Eğriboz, ona büyük saygı gösterdi, ça-lışmalarında büyük bir serbestlik tanıdı. Almanca bildiği için bu yıllarda Enstitü’de bulunan bitki hastalıkları uz- manı Dr. Bremer’in asistanı oldu. İzmir ve çevresinde çok üretilen incirde kök ve bitki çürümesi üzerine alan ve laboratuvar çalışması yürüttü. 1941 yılında Ankara Ziraat Mücadele Enstitüsü tarafından laboratuvar ders- lerini vermek için davet edildi. Bu davet üzerine Anka- ra’ya taşındı. Birkaç yıl burada çalışmalarına devam etti. Bu çalışmaların hem alan ve hem de laboratuvar yönü olması dönemin eğitimle üretimi birleştirme amacıyla bağlantısı bulunmaktaydı.

1930’larda Cumhuriyet Türkiye’sine çalışmak üzere da- vet edilen bilim insanlarından biri olan Alman Friedrich Falke’nin kurucu Rektörü olduğu Ankara Ziraat Yüksek Enstitüsü hem araştırmaya ve hem de ziraatte iyileş- tirme faaliyetlerine, alan çalışmalarına ağırlık vermiş durumdaydı (Suda, 2020: 58). Fatma Hikmet İşmen bu Enstitü’de de çalışmalar yaptı. Daha sonra 1945’de İstanbul’a, Zirai Mücadele Enstitüsü’nde bitki hastalı- ları uzmanı olarak çalışmak üzere taşındı. Ailesi de bu sırada İstanbul’da yaşamaktaydı. Bu dönemde Marma- ra bölgesinde alan çalışması yürüttüler. 1955 yılında kısa süreliğine İngiltere’de, Londra’da bitki hastalıkları konusunda araştırma yaptı. Virüs hastalıkları laboratu- varında kısa bir eğitim aldıktan sonra 1956’da Kanada Toronto Üniversitesi Ziraat Fakültesi Guelph Botany Bölümü’nde Bitki Virüs Laboratuvar şefi olarak çalıştı ve 1956-1958 yılları arasında doktoraasını tamamladı. Kanada’da doktora araştırması yaptığı dönemde çeşitli makaleler yazdı, yayınlar yaptı. Örneğin domates bitki- sinde ortaya çıkan plant disease disorder konusunda ortak bir makalesi bulunmaktadır (MacNeill-İşmen, 1958: 898).³ 1960 yılında Londra’da yürüttüğü aka- demik çalışmalar da çeşitli akademik kaynaklarda gö- rülmektedir. Bu yayınlar da asıl araştırma konusu olan domates bitkisinde görülen çizgili virüs hastalığı ile ilgilidir (Proceedings: Plant Size Seminar, 1960). Daha sonra yurda dönen İşmen, 1959’da İstanbul Göztepe

Zirai Araştırma Enstitüsü Laboratuvar Şefliğine getiril- miştir. Türkiye’ye döndükten sonra da İzmir, Ankara ve İstanbul’da devam eden yaşamında eğitim, araştırma ve çalışma hayatı iç içe geçmiştir.

SİYASAL YAŞAMI: TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ ÜYESİ BİR AYDIN, BİLİM KADINI

Fatma Hikmet İşmen dönemin birçok ilerici aydını gibi 1960 sonrası Türk siyasal yaşamının yeni bir parti- si olan Türkiye İşçi Partisi ile tanışır. Partiyle tanışma 1964 yılında gerçekleşir. İstanbul’daki görevi nedeniyle çalışmaları izler, toplantılara katılır. Ülke yöneticileri- nin bütün, pamuk, fındık gibi ekonomik değer taşıyan önemli tarımsal ürünler konusunda tutarlı bir politika- dan yoksun olduğunu görür (İşmen, 1977: 8). Daha son- ra arkadaşı Sinan Cemgil’in önerisiyle partiye üye olur. Böylece TİP’in çalışmalarına fiili olarak katılmaya baş- lar: yayınlarına katkıda bulunur, toplantılarına katılır, yayınları Anadolu’ya postalarlar. Giderek parti faaliyet- lerine daha çok katılır, yurt gezileri yaparlar, köylülerle, çiftçilerle toplanırlar. Fatma Hanım da bu toplantılarda konuşmalar yapar, uzmanı olduğu bir konu olduğu için çiftçilerin sorunlarını dinler, onlardan bilgi toplar.

TİP’in çıkardığı 1968 yılında yayınlanan TİP Haberleri dergisinde İşmen’in bir konuşması yer alır: Fındık üre- ticileri ile ilgili bu Cumhuriyet Senatosu konuşmasın- da özetle Karadeniz gezisi sırasında görüştüğü fındık üreticilerinin içinde bulunduğu yoksulluğu dile getirir. Fındık üreticilerinin ürünün satışından elde ettiği geli- rin büyük bir kısmının bahçe bakımına ve üretim har- camalarına gittiği, bölgede faizci ve araçların üreticinin gelirene el koyan başka unsurlar olduğunu, üreticinin araçlara ve tüccara daima borcu olduğunu, tüccar ve fa- izcinin kooperatif yönetimi ile işbirliği içinde çalıştığını anlatır. Bu kesimleri kredi piyasası olarak değil, Hükü- metin müsaadesiyle vatandaşları soyan eşkıyalar ola- rak adlandırmak gerektiğini söyler. Hükümetin gerekli önlemleri alarak milletin efendisi olarak görülen köylü- nün bu çevrelerin sömürsünden ve soygunundan kur- tarması gerektiğini dile getirir. (TİP’ten Haberler, 1968: 13) Bu konular senato faaliyetleri sırasında da yakından izlediği ve her konuda konuşmalar yaparak müdahale- de bulunmaya çalıştığı alanlar olmuştur.

SENATÖRLÜK YILLARI: ÇALIŞKAN BİLİM KADINI SENATO’DA

“5 Haziran 1966’da TİP, seçimlerde senatör adayı olmasını önerir, hemen kabul eder. Kocaeli bölgesi senatör adayı ola- rak seçim gezilerine katılır. Bu süreçte seçimi kesinlikle kaza- namayacağını düşünür. Partinin ileri gelenleri de aynı fikir- dedir. Amaç propaganda yapmak, halkı bilinçlendirmektir.

Seçimi kazanma olasılığının olmaması Fatma Hikmet İş- men’i rahatlatır. Çünkü yetişkin yaşamı boyunca kendisi için değer taşıyan, gerçek sorunlara çare bulmaya çalıştığı bilimsel araştırmalarını bırakıp, meclise gitmeye hiç niyeti yoktur. Gönlü zirai mücadelede, bitki hastalıklarında, la-

³ Birçok önemli endkte yer verilen bu önemli araştırma daha sonra başka çalışmalarda referans gösterilmiştir. Çalışmanın hem alan ve hem de labo- ratuvar araştırması içerdiği, bu nedenle değer taşıdığı bilinmektedir.

boratıvarında ve yayınlarındadır. O, bir dedektif gibi bitki hastalıklarının ardında iz sürer. Hatta literatürde yer almayan hastalıklar bulur ve adı literatüre geçer. Bunlardan biri: Phacidium infectaus var Hikmetia'dır." (Gümüsoğlu, 2001)

1966 seçimlerinde Fatma Hikmet İşmen TİP listesinden Cumhuriyet Senatosu üyeliğini kazanır.⁴ Seçimden iki gün sonra kazananlar listesi açıklandığında kendi adını görerek heyecanlanır: "Çalışmalarım başından beri, sadece sosyalist harekete elimden geldiğince katkıda bulunmak içindi. Ama aktif olarak politikayla uğraşmaya hiç hazırlığım yoktu. Böylesine ciddi bir sorumluluğu olan bu görevi yüklenmekten adeta korkmuştum. Aca-ba başarabilecek miyim?" (Gümüsoğlu, 2001).

Fatma Hikmet İşmen TİP Kocaeli Senatörü olarak dokuz yıl görev yaptı, tüm senatörlük görevi boyunca Senato'da en aktif ve en çok söz alan ve konuşma yapan kadın senatör oldu.⁵ Cumhuriyet Senatosu'nun üye sayısı Millet Meclisi'nden daha az olmakla birlikte, burada daha çok sayıda kadın Senatör görev yapmıştır.⁶

Fatma Hikmet İşmen Senato'nun gündemine giren hemen hemen tüm konularda söz alır, yasa tasarıları üzerine, gündem dışı konularda konuşur, aktif bir siyasi hayat yürütür. Bu konuşmalar ve müdahaleler dönemin sağ iktidarları tarafından eleştirilir, konuşmaları sırasında olaylar çıkar, yuhalanır, sözü kesilir. Dönemin siyasi ortamında meclislerin, burada yürütülen siyasi mücadelenin hala önemi bulunmakta, buradaki tartışmalar kamuoyu tarafından izlenmekte, konuşmaların bir değeri bulunmaktadır. İşmen tarım konusu başta

olmak üzere yurt ve dünya olayları hakkında, ekonomi, iş dünyası, işçi hakları, sendikal haklar ve yasal konularda birçok konuşma yapmıştır. Konuşmalarının içeriği incelendiğinde burada yapmaya çalıştığı ve başarılı olduğu asıl konunun siyasal yaşamın her alanında parti programını tekrarlayanın ötesinde yeniden ürettiğidir. Birbirinden çok farklı siyasal alanlara dair derinlikli bir bilgi ve çalışma ortaya koyduğunu söylemeliyiz. Senato kürsüsünü bu anlamda doldurmuş, sosyalist fikirleri ve eleştirileri, toplum yaşamına dair önerilerini ve kurgularını bütünüyle yansıttığı görülmektedir. İlk konuşmasını yaparken yükselen itiraz sesleri, sözünü geri alsın bağışmaları bilimsel çalışma ve araştırmalarını bırakarak geldiği Senato'da bulunmasının ne kadar önemli olduğunu düşündürür:

"Bütün yurtsever namuslu, dürüst halkımızın nerede görevli olursa olsunlar birinci ödevleri bir yandan halk yararına savaşılmaktadır ve aynı zamanda düşüncelerim gerilere uzanmış seçim sonuçlarını öğrendiğim zaman, araştırma projelerimi yarıda bırakıp ayrılacağım için üzülmüş olmamın ne kadar yersiz olduğunu birden bire gördüm ve büyük bir heyecana kapıldım, 'sözünü geri alsın' sesleri üzerine düşüncelerimden silkinip konuşmama döndüm." (Gümüsoğlu, 2001)

SENATO'DA KONUŞMALAR: MESELENİN ÖZÜNE DEĞİNER KADIN

Fatma Hikmet İşmen seçilerek görev yaptığı dönemler boyunca çok çeşitli konularda söz alarak konuşma yaptı.⁷ Kürsüden yaptığı konuşmalar konu dağılımı açısından geniş bir yelpaze içeriyordu. Örneğin Sünni-Alevi çatışmaları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din ve mezhep ayrımcılığı yapmaması gerektiği gibi konularda konuştu (Gümüsoğlu, 2001).

Konuşmalarının büyük bir çoğunluğu derin bilgi ve deneyim sahibi olduğu tarım, köylülük, çiftçilik üzerine oldu. Tarım ürünleri fiyat tespiti, destekleme alımları, tarım ürünlerinde fiyat politikaları ile ilgili konuşmalar yaptı. Ziraî gelir vergisinin artırılmasını eleştirdi. Tarımla ilgili konular konuşulduğu zaman köylülük ve tarım konusunda hassas olduğu izlenimi veren dönemin Adalet Partili Senatör ve milletvekillerinin duymaktan hoşlanmadığı eleştiriler yaptı. Kanun maddeleri üzerine konuşmalar yaparken bir yandan da tarım işçilerinin iş kanunu kapsamına alınması, hastalık halinde ve topu işten çıkarma imkânı veren maddelerin iş kanunundan çıkarılması için yasa teklifi verdi. Bu teklif yapılan oylamada reddedildi. Bu tür eleştirel konuşmaları laf atmalar, yuhalamalar ve susturma girişimleriyle karşılaştı. Oylama sonuçlarını değiştirmese de bu konularda iktidar partisinin eleştirilmesinin önem taşıdığını, o zamanki meclis etkinliği ve kamuoyunun bilgilendirilmesi açısından önem taşıdığını ileri sürebiliriz.

İşçi ve 657'ye bağlı memurun özlük hakları ve ücretleriyle ilgili defalarca söz aldı, zam, avans ve maddi hakla-

4 Cumhuriyet Senatosu 1961 Anayasasından kaynaklanan çift meclis yapısının bir parçası olarak 1961'den 1980'e kadar devam etmiş bir siyasal kurumdur. Bu meclisin gerekçesi olarak 1950'li yılların DP etkisiyle etkinliği ortadan kalkmış meclisi, buradaki siyasal partiler çekişmesini dengelemek üzere, bir istikrar unsuru olarak kurulduğu ileri sürülmüştür. 1966 ve 1968 seçimlerinde TİP Cumhuriyet Senatosu'nda birer senatör kazanır. 1966'da millî bakiye sistemi ile yapılan ve katılımın düşük olduğu kısmi Senato seçimlerinde TİP yüzde 3,9 oy alır.

5 Görev yaptığı yıllar boyunca 148 kez söz almıştır. TBMM Tutanak Dergisi, Çevrimiçi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabastlik=&v_altbasklik=&v_mv=FATMA%20H%20DDKMET%20%DD%DEMEN&v_sb=CUMHUR%DDYET%20SENATOSU%20KOCA-EL%DD%20DCYES%DD&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=148&v_gelecek_sayfa=101&v_kullanici_id=16707254, ulaşım tarihi: 11.01.2021.

6 "Cumhuriyet Senatosunda görev yapan kadın senatörlerden Zerrin Tüzün; Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nde müdürlük yapmıştır. Kontenjan senatörü olarak Senato'ya girmiştir. Nermin Abadan Unat; Cumhuriyet Senatosunun en başarılı, en çalışkan üyelerinden birisi olmuştur. Anayasa Profesörü ve hukuk fakültesinin de çok üretken ve mücadeleci bir öğretim üyesi olarak ciddi katkılar yapmıştır. Bahriye Üçok da akademisyen kökenlidir ve kontenjan senatörlüğü yapmıştır. Fatma Hikmet İşmen; TİP'lidir. Kocaeli senatörüdür. Bayan senatörler arasında en fazla söz alan kişidir. Özer Şahingiray; Cumhuriyet Senatosunun açılmasının ardından AP'den İstanbul Senatörü seçilmiştir. Diğer kadın senatörlere göre daha sessiz kalmış ve görevini bu şekilde tamamlamıştır. Mualla Akarca ziraat fakültesi mezunudur. Senatonun ilk yıllarında AP'den Muğla senatörü olarak gelmiştir. AP'den istifa ettikten sonra bir süre bağımsız kalmış ve daha sonra CHP'ye geçmiştir. Mebrure Aksoy, CHP senatörüdür. Daha sonra GP'ye geçmiştir. Solmaz Behlül, CHP'li avukat bir senatördür. Adile Ayda ise dışişlerinde uzman bir öğretim üyesidir. İlk kadın diplomattır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiştir. Son kadın senatör ise avukatlık yapan Aysel Baykal'dır ve 1979 Senato seçimlerinde CHP'den senatör olmuştur." Kamil Karavelioğlu, Bir Devrim İki Darbe, İstanbul, Güner Yayınları, 2007, s. 256-258'den aktaran: Dr.Tunca Özgeşi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Parlamento: Türk Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, Ankara:TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.: 153, 2012, s.69.

7 Senato konuşmalarını içeren kitabı Senato Zabıt Tutanakları'na bakarak oluşturulmuştur.

ryıla ilgili konularda konuştu. 1961 Anayasası'nın işçiye getirdiği haklar ve sosyal devlet ilkesinin bir tarafa itileceği 2008 sayılı iş kanunu değişikliğini eleştiren konuşma yaptı. Burada iş emniyeti, çalışma süreleri, sözleşmelere bağlanacak süresiz işler, işverene suistimal kapısı açacak uygulamaları eleştirdi, iş güvenliğinin kalmayacağını, kıdem tazminatlarının yok olacağını söyledi (İşmen, 1977: 62).

Bakanlık bütçeleri üzerine örneğin Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ile ilgili yalnızca maddi konularda değil, bu bakanlıkların izledikleri politikalar üzerine de söz aldı. Öğretmen sürgün ve atamaları, merkeze alınmalar konularını; yayınlar ve tercümelere yapılan müdahaleleri Senato kürsüsünden dillendirdi. Özel üniversite kurulmasını eleştirdi. Devlet kaynaklarının ve yetişmiş öğretim elemanlarının oralara tahsis edilmesini eleştirerek bunun yerine Anadolu'daki devlet üniversitelerinin maddi kaynaklar ve öğretim elemanı açısından desteklenmesini önerdi.

TRT'nin yayınlarında partilere eşit davranması gerektiği, Anadolu Ajansı'nın yanı ve yalan yanlış yayınları hakkında eleştirilerini dile getirdi. Bu yayınlarda kendi partisi TİP'e ve görüşlerine yeterince yer verilmemesini eleştirdi.

Çeşitli vesilelerle ekonomi ile ilgili konularda da konuşmalar yaptı Beş yıllık kalkınma planları hakkında konuştu: Bu planların eşitlikçi ve yerli sanayiye yönelik değil, belirli bir azınlığı daha da zenginleştirecek, özel sektörü ve yabancı sermayeyi destekleyecek, güçlendirecek bir yapısı olduğunu söyledi. Kalkınmayı sağlayalım dedi. Ereğli Demir Çelik fabrikası hisselerinin özel kişi ve kuruluşlara satılmasına karşı durdu.

Fatma Hikmet İşmen Cumhuriyet Senatosu'nda her vesileyle ve kürsüden kamuculuğu, bilimi savundu, söz aldığı konuları bilimsel veriler ve bilgilerle destekledi, güçlendirdi. Bu bakımdan kendi uzmanlık alanını içeren konuların yanı sıra ekonomi ve başka bir dizi başlıkta partisinin bilim kurullarının ve siyasal görüşlerinin, parti çevresindeki aydınların desteğini aldığını ileri sürebiliriz. Örneğin 1968 yılında Kocaeli çiftçilerine verilen Meksika tipi tohumluk buğdayın bu bölgede iyi sonuç vermediğini, bu tür işlerde önceden deneme ve bilimsel çalışmaların esas alınması gerektiğini, yoksa köylü ve çiftçilerin zarara uğrayıp daha çok borçlanacağını kürsüden anlattı.

Senato'da 1972 yılında idamlar hakkında konuştu. İdamlar büyük tartışmalardan sonra 36 ret oyuna karşın 105 evet oyu ile onaylandı. Aynı yıl DİSK'in ortadan kaldırılmasına karşı konuşma yaptı. Ankara Anlaşması ve Ortak Pazar ile ilişkiler konusunda Türkiye'nin Ortak Pazar kapitalizminin bir uzantısı, bir uydusu olacağını dile getirdi (İşmen, 1977: 154). Senato'da bulunduğu dokuz yıl boyunca kırktan fazla soru önergesi verdi, ancak hiçbir soru önergesi iktidar partisi tarafından ce-

vaplanmadı (Gümüšoğlu, 2001).

Senatodaki çalışmalarında siyasetle mesleki bilgi ve deneyimini, uzmanlığını tutarlı biçimde bütünleştirdi ve bu dağarcığı hayata geçireceği bir siyasal mecra, bir siyasal atmosfer oluşturmaya çalıştı. Böyle bir bilincin uyanması ve paylaşılması için çalıştı, buna katkıda bulundu.

Fatma Hanım hiç evlenmedi. Çok iyi bir dağcı, kayakçı ve yüzücü olduğunu Gümüšoğlu'nun kendisiyle yaptığı görüşmeden öğreniyoruz. Bir Cumhuriyet kızıydı. Türkiye için değerli bir bilim kadınıydı. Sol cenahın yetiştirdiği, bu cemahta siyaset yapan, önemli bir görev üstlenen, TİP Senatörü olarak uzun yıllar görev yapan Fatma Hikmet İşmen'in anısına bilimsel ödüller konuldu.

Saygıyla anıyoruz.

KAYNAKLAR

- Gümüšoğlu, F. (2001). Cumhuriyet'te İz Bırakanlar-10. Yıl Kuşağı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- İşmen, F. H. (1976). Parlamento'da Dokuz Yıl: TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları, Çark Matbaası.
- Fatma Hikmet İşmen. (ty) Erişim tarihi: 29.11.2020, <https://www.biyografi.net/kisiyazdir.asp?kisiid=5437>.
- Karavelioğlu, K. (2012). Bir Devrim İki Darbe, İstanbul, Güner Yayınları, 2007, s. 256-258'den aktaran: Dr.Tunca Özgişi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Parlamento: Türk Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No.: 153.
- MacNeill, B.H - İşmen, H. (1958). "The Newly Differentiated Component of the Tomato Virus-Streak Complex", Plant Disease Reporter, 42 (7), July 15.
- Proceedings, Plant Science Seminar, 1960.
- Suda, E. Z. (2020). "Building the Memory of the Early Republican Period: La Turquie Kemaliste", Faces of Republican Turkey, derl. E. Zeynep Suda, Ateş Uslu, Emre Eren Korkmaz, İstanbul University Press.
- Tarihçe: Ankara Üniversitesi, çevrimiçi: <http://agri.ankara.edu.tr/tarihce-2/#:~:text=Atat%C3%BCrk%C3%BCn%20direktifleriyle%202524%20say%C4%B1l%C4%B1,%C3%A7ok%20farklı%C4%B1%20bir%20%C3%B6zellik%20ta%C5%9F%C4%B1maktayd%C4%B1>. Ulaşım tarihi: 13.12.2020.
- TBMM Tutanak Dergisi, çevrimiçi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=FATMA%20H%D-DKMET%20%DD%DEMEN&v_sb=CUMHUR%DDYET%20SENATOSU%20KOCAEL%DD%20DCYES%DD&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=148&v_gelecek_sayfa=101&v_kullanici_id=16707254. Ulaşım tarihi: 11.01.2021.
- TİP'ten Haberler (1968). 1 (12), 16 Nisan.

İrkçılık konusunda tartışmanın eksenini biyolojik ırkların var olup olmadığı değil, biyolojik farklarından bağımsız olarak tüm insanlar için 'herkese ihtiyacına göre ve herkesten yeteneğine göre ilkesinin geçerliliği olmalı.

"DÜNYA KADINLARININ DAYANIŞMASI İÇİN!"
1973 tarihli Sovyet Poster

İnsan betimlemeleri Sovyet propaganda posterlerinde her zaman bu mottoya uygun biçimde resmedilmiştir.

ARKEOLOJİYE MARKSİST YAKLAŞIM: GORDON CHILDE

Ceren Demiröz

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yerleşim Arkeolojisi,
ODTÜ, Ankara
demiroz.ceren@metu.edu.tr

ÖZET

20. yüzyılın önemli arkeologlarından biri olan Gordon Childe, arkeoloji alanında geliştirdiği yöntemler ve oluşturduğu kuramlarla adından sıklıkla söz ettiriyor. Arkeolojiden siyasete uzanan yaşamında, pek çok kez ziyaret ettiği Sovyetler Birliği, arkeolojide kullandığı yöntemlerin değişerek, arkeoloji alanında Marksist bakış açısını geliştirmesini sağlıyor. Bu makale, Gordon Childe'in Avustralya'da başlayan hayat hikâyesinin arkeolojiyle kesişmesi, Büyük Britanya Komünist Partisi'nde aktif siyasi rolü, arkeoloji alanında geliştirdiği kuramlar, Yakındoğu medeniyetleri ve Avrupa Neolitiği üzerine çalışmaları ve Sovyet Arkeolojisinin çalışmalarına etkisini ele almayı amaçlıyor.

Anahtar kelimeler: Prehistorya, Neolitik Devrim, Kentsel Devrim, arkeoloji, Gordon Childe, Sovyet arkeolojisi.

A MARXIST APPROACH TO ARCHEOLOGY: GORDON CHILDE

ABSTRACT

Gordon Childe, one of the most important archaeologists in the 20th century, is mentioned most often with the methods and theories he developed in the field of archaeology. The Soviet Union, which he visited many times in his life spanning from archaeology to politics, changed the methods he used in archaeology and enabled him to develop Marxist perspective in the field of archaeology. This article aims to embrace the intersection of Gordon Childe's life story with archaeology that began in Australia, his active political role in the Communist Party of Great Britain, his theories that enhanced in the field of archaeology, his studies on Near Eastern civilizations and European Neolithic and influence of Soviet Archaeology on his studies.

Keywords: Prehistory, Neolithic Revolution, Urban Revolution, archaeology, Gordon Childe, Soviet Archaeology.

GİRİŞ

1892 yılında, Avustralya'nın New South Wales eyaletinde dünyaya gelen Gordon Childe, hala pek çok arkeoloğun çalışmalarına sıklıkla başvurduğu önemli bir arkeolog olarak yerini koruyor. Childe, arkeolojik bulguları tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirerek, arkeoloji alanında Marksist bakış açısını geliştirmesiyle oldukça önem kazanmıştır. Childe'in yarattığı etki sadece arkeoloji alanındaki değişimler ile sınırlı kalmamış, aktif siyasi hayatı ile de adından çokça söz ettirmiştir.

ARKEOLOJİYE VE İŞÇİ SINIFI SİYASETİNE İLK ADIM

Baskıcı, Anglikan bir babanın oğlu olan Childe, üzerinde yaratılan baskıcı ortamın etkisinden uzaklaşmak için kitaplara sığınmıştı. Okuduklarının etkisi ise zamanla ilgi alanını Yakındoğu medeniyetleri ve Avrupa Neolitiği üzerinde yoğunlaştıracak ve bundan sonraki çalışmalarını bu doğrultuda şekillendirecekti (Sherratt, 1989).

Sydney Üniversitesi'nde Yunanca ve felsefe eğitimi gören Childe, ardından Oxford Üniversitesi'nde burs kazanarak, İngiltere'ye yerleşti. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıl olan 1914'te, klasik arkeoloji eğitimine başlayan Childe, Profesör J.L Myres ve Arthur Evans ile çalıştı. Evans'ın Knossos'taki kazı çalışmaları arkeoloji

dünyasında oldukça önemli bir yer tutarken, Myres ise kazı çalışmalarını Kıbrıs ve Yunanistan'da gerçekleştiriyordu (Sherratt, 1989). Savaşın ilk yılında kısa süreli olarak askeri tatbikatlara katılan Childe'in, akabinde savaş karşıtı görüşleri oluşmaya başlamış, düşünce dünyası değişmişti. Üniversitede, Büyük Britanya Komünist Partisi kurucu üyelerinden Rajani Palme Dutt ile tanışmasıyla farklı bir yaşama adım atan Childe, Queens Koleji'nden ve kaldığı yurttan ayrıldı. Gordon Childe, üniversite yıllarında, Üniversite Sosyalist Topluluğu'nda (University Socialist Society) ve Zorunlu Askerliğe karşı Birlik (No- Conscription Fellowship) topluluğunda aktif olarak görev aldı (Özyarkent, 2007).

Oxford'daki eğitimini tamamlamasının ardından, 1917 yılında memleketi Avustralya'ya dönen Childe, burada 4 yıl yaşadı. Parlak bir akademik geçmişi olmasına rağmen, politik görüşleri nedeniyle, akademide iş bulamayan Childe, politikaya aktif olarak katılma kararı almış, New South Wales'in yeni seçilen İşçi Partili başkanına genel sekreterlik yapmaya başlamıştı. 1921 yılında parti tarafından, Araştırma ve Halkla İlişkiler görevlisi olarak Londra'ya gönderilen Childe'in görevleri arasında, Avrupa'daki işçi hareketleri ile bağlantı kurulması ve basın bildirilerinin hazırlanması vardı. Ne yazık ki, Londra'ya vardikten iki hafta sonra İşçi Partisi hükümeti düştü

(Sherratt, 1989). Londra'da kalmaya devam eden Childe, iş aramaya başladı. 1922 ve 1924 yılları arasında arkadaşları Palme Dutt'un kurucusu olduğu Labour Monthly adlı politika dergisinde, iki makale yayınladı, 1923 yılında Avustralya işçi sınıfı haklarını savunan How Labour Governs kitabını kaleme aldı ve Avrupa'daki müzeleri ziyaret etti (Gathercole, 1994). 1925 yılında Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'nde kütüphaneci olarak işe başladı. Bu sırada Avrupa Medeniyetinin Doğuşu (1925) ve kısa süre sonra da Aryanlar (1926) ve Tarih Öncesinde Tuna (1929) kitaplarını yazdı. Özellikle Avrupa Medeniyetinin Doğuşu çalışması, prehistorya alanında çalışan pek çok akademisyene kaynak oldu ve Gordon Childe bu başarısı sayesinde, Edinburgh Üniversitesi Prehistorya kürsüsüne profesör olarak kabul edildi.

Gordon Childe'in prehistoryanın yorumlanması anlamında getirdiği yenilik hala pek çok arkeolog tarafından benimsenmektedir. Özellikle insanın sosyal evriminin ilerleyişini düz bir çizgi olarak değil, kırılmalı olarak değerlendirmesi ve iki büyük kırılmayı Neolitik Devrim ve Kentsel Devrim üzerinden açıklaması günümüz arkeologlarınca halen değerlendirilip tartışılıyor (Faulkner, 2007).

Gordon Childe pek çok kaynak kitaba imza atmış olsa da, prehistoryaya dair oluşturduğu genel çerçeve, Neolitik Devrim ve Kentsel Devrim kavramlarından anlaşılabilir.

Vere Gordon Childe
Fotoğraf: Walter Stoneman. National Portrait Gallery, London

NEOLİTİK DEVRİM

Gordon Childe çalışmalarında, insan topluluklarının daha içe kapalı olduğunu, gelişimin ve değişimin dışarıdan gelen etkilerle gerçekleşebileceğini belirtiyordu.

Bu noktada, iklim değişikliği, kuraklaşma ve gıda kıtlığının insanları, sorunları aşmada harekete geçirerek değişime sebep olduğunu açıklamıştı (Faulkner, 2007). Neolitik Çağ insanlık tarihinde önemli bir uğrak olması dolayısıyla, Childe tarafından Neolitik Devrim olarak tariflenilmektedir. Neolitik Çağ, Childe'a göre ekonomik bir devrimdir çünkü gıda kaynakları artık insanın kontrolüne geçmiş ve dolayısıyla nüfus kontrolü insanın elinde olmaya başlamıştır. Bilinçli olarak toprağa tohumların ekilmesi, buna yönelik toprağın uygun hale getirilmesi ve bu doğrultuda insan topluluklarının farklı şekillerde gelişmesi, insanlık tarihinde büyük bir sıçrama olduğundan, Childe tarafından devrim olarak ifade edilmiştir. Neolitik Çağın devrim ile ilişkilendirilmesi o dönem pek çok arkeolog tarafından eleştirilse de, Childe'in önemle işaret ettiği nokta, Neolitik Çağa geçiş ile birlikte insanın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında köklü ve uzun sürecek değişimleri yaşayacak olmasıydı. Profesör Raphael Pumpelly tarafından öne sürülen Vaha Teorisi (Oasis Theory), Gordon Childe tarafından da benimsenecekti. Teoriye göre, buzul çağı sonrası Ortadoğu'da yaşanan kuraklık, insanların su kaynakları etrafında toplanmasını sağlayarak, yoğun nüfusu besleyebilmek için yenilik yapmaları gerekliliğini ortaya koyacaktı (Trigger, 1989). Bu doğrultuda Childe, göç eden gruplar ve ticaret neticesinde, medeniyetin Mısır ve Yakınoğu'daki medeniyetlerden batıya doğru yayıldığını iddia etti (Tanrıöver, 2010).¹ Yayılmacılık (diffusionism) ve evrimcilik (evolutionism) Childe'in yöntemlerini açıklarken sıklıkla yararlandığı kavramlardı. Arkeolojide iki kavram birbirine karşıt olarak değerlendirilse de, Gordon Childe iki kavramı birbirine içkin olarak görmüş, toplumlar kendi dinamikleriyle değişebilirken, bir yandan dışarıdan gelen etkilerle de farklı bir değişim sürecine girebilir şeklinde açıklamıştır.

Childe (kravatlı olan), Orkney, Skara Brae Neolitik yerleşim kazısında çalışanlarla birlikte, 1928- 1930.
Fotoğraf: Antik Anıtlar Kraliyet Komisyonu, İskoçya.

1 Arkeolojik malzemeleri, şekil ve süsleme bakımından çeşitliliklere dayanarak eşya tipleri tanımlayan ve bu temel üzerinden bölgesel kronolojiler geliştiren ve aralarında korelasyonlar kuran Oscar Montelius tarafından ortaya atılmış bir kuramdı. Montelius'a göre, Ortadoğu'da gerçekleşen kültürel gelişim, Balkanlar ve İtalya üzerinden yayılma ve göçler yoluyla Avrupa'ya taşınmıştır (Trigger, 1989).

Sümer şehri Ur'un çizimi.

Kaynak: Barnow 2001, 51.

Çizim: Claus Roloff, the Cities and Modes of Production Project.

KENTSEL DEVRİM

Gordon Childe, En Eski Doğu kitabını yazdığında, Yakın-doğu'da büyüyen, yerleşik yaşama geçmiş, nehir kenarında yaşayan toplulukları, Neolitik ve Kentsel Devrimler'in adını atacak olan topluluklar olarak görüyordu (Gathercole, 2009)

Gordon Childe, Tunç Çağı ile ilgili yazarken, Tunç Çağı ile farklı koşulları değerlendirmesine aldı. Tunç kullanılan toplulukların karmaşık bir ticaret ağına bağlı olduğunu söyleyen Childe, tunç ustalarının ise tam zamanlı usta olduğunu belirtiyordu. Childe, özellikle Ur ve yakın bölgelerde yaptığı çalışmalarda, tıpkı İngiltere'de bulunan, büyüyerek üretim yapan köylerin şehirlere dönüşmesi gibi, Ur ve çevresindeki bu köylerin de büyüyerek geniş şehirler haline geldiğini söylemiştir. Yeni şehirler ve tunç endüstrisi, Gordon Childe tarafından ikinci devrim veya Kentsel Devrim olarak adlandırılmıştır (Ravetz, 1959).

Gordon Childe, Kentsel Devrimi açıklamak için, ortaya çıkan ilk şehirleri köylerden ayırmak anlamında hazırlamış olduğu on kriter üzerinden yola çıktı. İlk şehirlerin daha geniş ve yüksek yoğunluklu nüfusa sahip olduğuna dikkat çeken Gordon Childe, uzman esnaf, nakliye işçileri, tüccar, rahip gibi mesleki grupların ortaya çıktığına işaret eder. Anıtsal yapıların artı ürünün sembolü olduğunu belirten Childe, rahip, asker ve diğer görevlilerin artı ürüne el koyarak yönetici sınıfı oluşturduğuna dikkat çeker. Yazının bulunması, matematik, astronomi ve geometrinin kullanılmaya başlanması ve sanatın farklı şekillerde icra ediliyor olmasını, kentin karakteristik özelliği olarak görür. Ticaretin görece uzak yerlerle gerçekleştiriliyor olması ve devlet örgütlenmesinin akrabalık ilişkileri üzerinden değil, kentte yaşayanlar üzerinden sağlanıyor olması da, Gordon Childe'in üzerinde durduğu kentin önemli özelliklerinden biridir (Smith, 2009).

GORDON CHILDE VE SOVYET ARKEOLOJİSİ

Gordon Childe, 1935 yılında ilk ziyaretini gerçekleştirdiği Sovyetler Birliği'nde, Pers Sanatları Kongresi'ne katıldı. On iki gün boyunca Leningrad ve Moskova'da bulunan Childe, Sovyet arkeologlarla tanıştı, pek çok müzeyi ziyaret etti ve Doğu Avrupa prehistoryası ile ilişkili pek çok arkeolojik keşif hakkında bilgi aldı. Childe, Sovyetler Birliği'ndeki müzelerin örgütlenmesinden, devletin kazıları mali olarak Batı Avrupa ülkelerine göre çok daha fazla desteklemesinden ve arkeolojik bulguların eğitim hayatında kullanılmasından oldukça etkilendi. Childe, ayrıca Orta Avrupa'da bulunan savaş baltaları ve Tripoli Kültürü'nü çalışan Sovyet arkeolog Y.Y. Krichevskiy ve Rus ve Slav arkeolojisinde uzmanlaşan arkeolog P.N. Tretiakov'ın son çalışmalarını yanına aldı. A.P. Kruglov ve G.V. Podgayetskiy'in 1935 yılında, Doğu Avrupa Steplerinin Klan Toplulukları başlığıyla yayınladıkları kitap, ölü gömme geleneklerinin kültürlerarası geçişteki rolünü anlamak açısından, Childe için oldukça önem teşkil edecek, arkeolojiye Marksist yaklaşımın önemini anlayacaktı (Trigger 1984). Sovyet arkeologlar, Avrupa'da sadece maddesel kalıntıların tipoloji ve kronoloji üzerinden incelenmesinin yetersiz olduğunu görmüş, bu malzemeleri üreten toplumların üretim biçimlerini ve sosyal organizasyonunu anlamak açısından, kamp yerleri, evler, el işleri, geçim örüntüleri, ticaret ve ölü gömme gelenekleri, buna bağlı olarak değişen üretim tarzları ve ortaya çıkan hiyerarşik gruplar ve yeni ideolojilerin incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Trigger, 1989). Scotland Before the Scots adlı eserinde Childe, Sovyet arkeologların yöntemiyle çalışmış, yazdığı önsözde Marksizmin prehistorya alanında yöntem olarak kullanılmasını, daha tarihsel, objektif ve gözlemlenen verilere dayalı olarak gerçekleştirdiğini söylemiştir (Gathercole, 2009, Trigger, 1989). Gordon Childe ömrünün son 20 yılında çalışmalarını bu doğrultuda şekillendirerek, Sovyet arkeologlarının yöntemini, Sovyetler Birliği dışına taşıyan ilk kişi oldu (Gathercole, 1994).

Gordon Childe, Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezilerde arkeolojik anlamda olduğu kadar, toplumun siyasal ve toplumsal yaşamından da etkilenmişti. Tacikistan coğrafyasına ziyarette bulunan Gordon Childe, hem kazı ekibinin çalışmalarını yakından görmüş, hem de kolektif çiftlikteki yaşama tanıklık etmiştir. Kolektif çiftlikteki kültürel yaşamdan oldukça etkilenen Childe, kültürlerin özgürce yaşayabildiğini ifade ederek, "Sovyetler Birliği'nde herkes zorla Ruslaştırılıyordu" argümanının doğru olmadığını belirtmiştir. Orta Asya'da yapılan kazılara da büyük önem verildiğini fark eden Childe, kültürel mirasın ortaya çıkarılarak korunduğunu ifade etmiştir. Kazıların sistematik bir şekilde ilerlediğini belirten Childe, Taşkent'te bulunan Orta Asya Üniversitesi Arkeoloji Bölümünün sadece Özbek coğrafyasında değil, aynı zamanda Türkmenistan'daki kazı çalışmalarında da etkili olduğunu aktarmıştır (Childe, 1953; aktaran Demirbağ, 2019).

Gordon Childe, politik, ideolojik ve bilimsel olarak Sov-

yetler Birliği'nden oldukça etkilenmişti. Sovyet arkeolog Alexander Mongait, "The Crisis of Bourgeois Archaeology" başlığında kaleme aldığı makalede, Gordon Childe için, Sovyetler Birliği'nin dostu ilerici bilim insanı değerlendirmesini yaparak, Gordon Childe'in kendisini, Sovyet arkeologlarının öğrencisi olarak gördüğünü belirtti (Klejn, 1994). Gordon Childe'in, Stalin'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin genel sekteri olduğu dönemin bazı politikalarına yönelik eleştirileri olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım, acı ve yoksulluk, bu görüşleri paylaşmanın yeri ve zamanı olmadığını düşündürdü. Bazı önde gelen İngiliz komünistleri tarafından, 1956 yılında Sovyetler Birliği'nin Macaristan'a müdahalesini eleştiren bir protesto mektubu hazırlandı, fakat Gordon Childe, sosyalizm düşmanlarına cesaret verir endişesiyle mektubu imzalamadı. Yine de bu müdahale Gordon Childe için büyük bir hayal kırıklığı yarattı (Faulkner, 2007). Gordon Childe'in Avustralya'dan yakın arkadaşı Jack Lindsay, 1956 yılında, SBKP 20. Kongresi'nde Merkez Komite Birinci Sekreteri Nikita Hruşçov'un, Stalin'i suçladığı raporun, Gordon Childe için çok sert olduğunu ifade etti (Faulkner, 2007). Gordon Childe son yıllarında politik olarak hayal kırıklığı yaşamış olsa da, hayatı boyunca emperyalizme ve faşizme karşı cesaretle durduğu gerçeği değişmiyor.

SONUÇ

Neolitik Devrim teknolojik atılımları sosyal dönüşümlerle birleştirirken, Kentsel Devrim neredeyse tamamen sosyal kurumların ve uygulamaların bir dönüşümüydü (Smith, 2009). Childe'in Neolitik ve Kentsel Devrim kavramları sıklıkla tartışılıyor olsa da, günümüzde de geçerliliğini koruyan tespitleri olması ve arkeolojinin bir disiplin olarak günümüze kazandırılması anlamında Gordon Childe'in önemi oldukça büyüktür. David R. Harris, Gordon Childe'in arkeoloji bilimine katkısını, kültürel tarihe verilen önem, kültürel evrim ve tarihin Marksist yorumu olarak değerlendiriyor (Tanrıöver, 2010). Özellikle In the Dawn çalışmasında, Girit adası, Anadolu, Kiklad adaları, Yunanistan, Balkanlar, Tuna nehri, Trakya, Kuzey Avrupa, Sicilya, İtalya, İber yarımadası ve Britanya adalarındaki materyalleri dikkatli bir şekilde incelemesi, materyal kültürün çalışılması ve anlaşılması anlamında oldukça önemliydi. Arkeolog Flannery, Gordon Childe'dan önce Yakındoğu için kapsayıcı bir teori oluşturulmadığını, Childe'in verileri toplayıp işleyerek çalışma çerçevesine dâhil ettiğini ifade ediyor (Tanrıöver, 2010).

Özellikle Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirdiği müze ziyaretleri, ilk elden verilerin incelenmesi, Sovyet arkeolojisindeki gelişmeler ve Sovyet arkeologlarının nasıl çalıştığına dair öğrenme süreci, Gordon Childe için oldukça önem taşıymıştı (Tanrıöver, 2010).

Gordon Childe'in Marksizm okuması, onu insanlığın kendi tarihini kendisi şekillendirmekle birlikte, içinde yer aldıkları toplumun sosyal ilişkilerinin de insanlığı şekillendirmede rol aldığı gerçeğine götürdü. Ortaya çı-

kan yeniliklerin toplumsal ihtiyaçlar için uygulanmasının beraberinde başka toplumlarda yeni düşünce şekilleri gerektirdiğini belirten Gordon Childe, teknolojideki ilerlemeyi yalnızca bilimsel bilginin bir artışı olarak değil, insanların kendilerini ve doğayla olan ilişkilerini nasıl algıladıklarını da ortaya koyduğunu ifade etti (Trigger, 1989). Bu bağlamda arkeolojik verileri inceleyerek çalışması, Gordon Childe'i özgün bir arkeolog yapıyor.

Gordon Childe, 36 yıl aradan sonra geldiği, Avustralya Sydney Üniversitesi'nden onursal derecesini alırken. 24 Nisan 1957 yılında gerçekleşen törenden 6 ay sonra Gordon Childe hayatını kaybetti. Fotoğraf: National Archives of Australia.

Gordon Childe'in yazdığı kitaplar

- 1923- "How Labour Governs: a Study of Workers' Representation in Australia"
- 1925- "The Dawn of European Civilization"
- 1926- "The Aryans: a Study of Indo-European Origins" (Aryanlar: Hint- Avrupa Kökenlerine Dair Bir İnceleme)
- 1929- "The Danube in Prehistory"
- 1930- "The Bronze Age"
- 1931- "Skara Brae: a Pictish Village in Orkney"
- 1934- "New Light on the Most Ancient East: the Oriental Prelude to European Prehistory" (Doğunun Prehistoryası)
- 1935- "The Prehistory of Scotland"
- 1936- "Man Makes Himself" (Kendini Yaratan İnsan)
- 1940- "Prehistoric Communities of the British Isles"
- 1942- "What Happened in History" (Tarihte Neler Oldu?)
- 1944- "Progress and Archaeology"
- 1946- "Scotland Before the Scots"
- 1949- "The Story of Tools"
- 1950- "Prehistoric Migrations in Europe"

1951- "Social Evolution" (Toplumsal Evrim)

1956- "Piecing Together the Past: the Interpretation of Archaeological Data" (Geçmiş Bir Araya Getirmek: Arkeolojik Verilerin Yorumlanması)

- "A Short Introduction to Archaeology"
- "Society and Knowledge"

1958- "The Prehistory of European Society"

KAYNAKLAR

BBC Programme "Animal, Vegetable, Mineral" (1956), https://www.youtube.com/watch?v=Rdl6T-74E_o

Childe, V.G. (1953). A British Archeologist in the USSR, Anglo-Soviet Journal, Winter, p:4-5.

Faulkner, N. (2007). Childe and Marxist archaeology. International Socialism, 116, 81.

Gathercole, P., Irving, T., & Díaz-Andreu, M. (2009). A Childe Bibliography: A Hand-list of the Works of Vere Gordon Childe. European Journal of Archaeology, 12(1-3), 203-245.

Gathercole, P. (1994). "Childe in History", Institute of Archaeology Bulletin, Num.31, University College London, London, ss.25-52.

Gathercole, P. (2009). Childe, Marxism, and knowledge. European Journal of Archaeology, 12(1-3), 181-191.

Klejn, L. (1994). "Childe and Soviet Archaeology: A Romance", in David Harris (ed), The Archaeology of V Gordon Childe (University College London).

Özyarkent, H. (2007). Yakındoğu'da Yerleşik Yaşamın Başlangıcı ile İlgili İlk Kuramlar ve Bunların Alan Çalışmalarını Yönlendirici Etkileri V. G. Childe ve R.J. Braidwood'un Görüşleri ve Arkeolojik Çalışmalara Etkisi. (Yüksek Lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Ravetz, A. (1959). Notes on the work of V. Gordon Childe. The New Reasoner, 10, 56-66.

Sherratt, A. (1989). V. Gordon Childe: archaeology and intellectual history. Past & Present, (125), 151-185.

Smith, M. E. (2009). V. Gordon Childe and the Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies. The town planning review, 3-29.

Tanrıöver, M. D. (2010). Vere Gordon Childe, although dead since 1957, remains the most renowned and widely read archaeologist of the 20th century. Trigger, 1992: 9.

Trigger, B. G. (1989). A history of archaeological thought. Cambridge University Press.

Trigger, B. G. (1984). Childe and Soviet archaeology. Australian Archaeology, (18), 1-16.

IRKÇILIK VE GENETİK BELİRLENİMCİLİĞE KARŞI FARKLI BİR TAVIR İHTİYACI

Mehmet Somel

Doç. Dr., Biyolojik Bilimler Bölümü,
Fen Fakültesi, ODTÜ, Ankara
somal.mehmet@gmail.com

ÖZET

20. yüzyılın ikinci yarısında Richard Lewontin ve Stephen Jay Gould'un öncülük ettiği Batılı sosyalist görüşlü biyologlar, insanlar arasında eşitsizliklerin genetik temelleri olduğuna dair iddiaların temelsiz olduğunu savundular; bunu yaparken ekseriyetle biyolojik verilere dayandılar veya mevcut genetik araştırma modellerini teknik ve felsefi açılardan eleştirdiler. Bu yazının ilk kısmında, insanda popülasyonları arasında genetik farklılaşmalar konusunda güncel verileri özetliyorum. Daha sonra genetik olarak ırkların tarif edilemeyeceği tezinin -her ne kadar biyolojik araştırmalarca desteklense de- aslında ırkçılık konulu tartışmaların eksenini kaydırıldığını savunuyorum. Kanımca ırkçılık konusunda tartışmanın eksenini biyolojik ırkların var olup olmadığı değil, biyolojik farklarından bağımsız olarak tüm insanlar için 'herkese ihtiyacına göre ve herkesten yeteneğine göre' ilkesinin geçerliliği olmalı. Yazının ikinci yarısında ise insanda kanser riskinden eğitim başarısına kadar karmaşık özelliklerin genetik temelinin araştırılan güncel çalışmalara değiniyorum. Özellikle bu tip genom çapında ilişkilendirme çalışmalarının son dönemde sayıca arttığına dikkat çekiyorum. Akabinde bu çalışmaların teknik ve felsefi zaafılarını kısaca ele alıyorum. Bölümün sonunda ise, söz konusu genetik çalışmalara dair eleştirinin ana ekseninin teknik sorunlar değil, yarattıkları toplumsal zarar olması gerektiğini öneriyorum. Kanımca hem ırkçılık hem genetik belirlenimcilik konusundaki tartışmalarda, tartışma ekseninin biyolojiden toplumsal alana kaydırılması sorunların özüne inilmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, karmaşık insan özellikleri üzerine çalışan genetikçilere, araştırma sorularını nasıl seçtiklerine özen göstermeleri ve çalışmalarının günümüz kapitalist toplumlarında ağır ve olumsuz etkilerini hesaba katarak toplumsal özelliklere dair genetik çalışmalardan kaçınmaları çağrısı yapıyorum.

Anahtar kelimeler: Irk, ırkçılık, genetik belirlenimcilik, genetik, karmaşık özellikler, genom çapında ilişkilendirme çalışmaları, kalıtım seviyesi.

THE NEED FOR A NEW STANCE AGAINST RACISM AND GENETIC DETERMINISM

ABSTRACT

The second half of the 20th century saw Western biologists with socialist worldviews, pioneered by figures such as Richard Lewontin and Stephen Jay Gould, compellingly arguing against claims that human inequalities had genetic bases. They relied largely upon biological data, or upon critical analyses of contemporary genetic research models from technical or philosophical standpoints. In the first part of this paper, I provide a summary of current data on the genetic differences among human populations. I argue that the non-existence of genetically definable human races -despite being clearly supported by biological research- is diverting the focus in discussions on racism. I suggest that the center argument against racism should be the adoption of the principle "from each according to his ability, to each according to his needs" to all humans, whether races exist or not. In the second half of the paper I introduce genetic studies of the heritability of complex traits in humans, from cancer risk to educational attainment. I mark the recent increase in the number of such genome-wide association studies conducted. I briefly discuss some aspects of their technical and philosophical weaknesses. I then suggest that criticism of such studies should build not upon their technical problems, but the social cost they bring about. I believe that both in debates on racism and on genetic determinism, it will help to shift the axes from biology to the social field. In addition, I call upon geneticists investigating complex human traits to be more meticulous in choosing their research questions and to refrain from genetic analyses of social traits given the serious negative consequences of such reports in current-day capitalist societies.

Keywords: Race, racism, genetic determinism, genetics, complex traits, genome-wide association studies, heritability.

GİRİŞ

İnsanda biyolojik olarak farklı ırklar tarif edilemeyeceği 20. yüzyılda eşitlikçi bir toplum düşüncesine sahip bilim insanları tarafından çokça savunuldu. Bu tezlerin en ünlülerinden biri ABD'li genetikçi Richard Lewontin'in, genetik çeşitliliğin ağırlıkla insan

grupları arasında değil, insan grupları içinde olduğu vurgusu idi. İki yıl önce *Madde Diyalektik Toplum*'da yayınlanan Taşkent ve Altınışık'ın makalesinde bu tez, güncel gelişmeler ışığında yeniden ele alınmıştı (Taşkent ve Altınışık, 2018). Bu yazıda ise hem ırklar konusunda hem de insan özelliklerinin genetik temellerine dair çalışmaları tartışarak, bu alanlardaki eşitlikçi tavır

alışlara dair birer öneride bulunacağım.

Bunun bir görüş yazısı olduğunu, insan evrimsel genetiği alanında araştırmacı olsam da insan genetikçisi olmadığımı, bu alandaki tartışmaların tümüne hâkim olmadığımı, dolayısıyla yazıdaki fikirlerin ihtiyatla ve bir tartışma daveti olarak değerlendirilmesi gerektiğini başta belirtmeliyim.

Yazıdaki tartışmaları bir dizi soru ekseninde ele alacağım:

- Bugünün insan grupları arasında genetik temelli farklar ne kadar derin?
- Irkçılığa dair tartışmalarda biyolojik ırkların olmadığı tezinin ne kadar ağırlığı olmalı?
- Bugün insan grupları arasında farklılaşma gösteren ve seçim ürünü genetik temelli özellikler nelerdir?
- İnsan grupları arasında veya içinde gözlenen fenotipik farklar, özel olarak da “karışık özellikler” ne derecede genetik temelli?
- Karmaşık insan özelliklerinin genetik temellerini inceleyen çalışmaların teknik ve toplumsal sorunları ne?
- İnsan genetiği çalışmalarına eleştiriler hangi eksenlerde yürütülmeli? Toplumsal özelliklere ve davranışlara dair insan genetiği çalışmalarının gerçekleştirilmemesi savunulabilir mi?

GENETİK ÇEŞİTLİLİK

Bireyler arasında DNA farklarına genetik çeşitlilik (varyasyon), farklı gen biçimlerine de genetik varyant denir. Varyantların kaynağı sperm ve yumurta hücrelerinde gerçekleşen ve gelecek nesle aktarılan DNA mutasyonlarıdır. Varyantlar tek bir nükleotiti (DNA harfi) etkileyebileceği gibi, tüm bir kromozomu (milyonlarca DNA molekülü) da etkileyebilir. Bir varyant, DNA'nın hangi bölgesini etkilediğine göre ve canlının çevresel koşullarına ve diğer genetik özelliklerine göre, canlının fenotipini hiç etkilemeyebilir ya da farklı düzeylerde ve yönlerde etkileyebilir.

FARKLI KÖKENLERDEN GELEN İNSAN POPÜLASYONLARI ARASINDA BÜYÜK GENETİK FARKLAR VAR MI?

Bu sorunun bugün net yanıtı, farkların küçük olduğudur. İnsan grupları arasındaki genetik farklar, toplam genetik çeşitliliğin %10-20 civarında bir bölümüne karşılık geliyor (bir derleme için bakınız: Taşkent ve Altınışık, 2018).

Bunun basit bir sebebi var: Günümüzde yaşayan insan

grupları görece kısa zaman önce, yalnızca son 150 bin yıl içinde birbirlerinden ayrılmaya başlamışlar. Ayrılan gruplar genetik sürüklenme (rastgele evrimsel değişimler), yeni mutasyonlar veya doğal seçim sayesinde zamanla farklılaşırlar. Ancak 150 bin yıl, yani yaklaşık 5 bin nesil, evrimsel olarak kısa bir süre. İnsan gruplarının derinlemesine farklılaşması için evrimsel ölçekte fazla zaman geçmemiş.

Kıyaslamak gerekirse, insan-şempanze ayrışması bundan 6-8 milyon yıl önce, *Homo sapiens* ile Neandertal ayrışması ise 600 bin yıl önce yaşanmıştı. Eğer Neandertaller halen ayrı bir popülasyon olarak var olsalardı, *Homo sapiens*lerden genetik olarak daha bariz derecede farklı olacaktı.

İnsan grupları ortalamada genetik olarak birbirlerine benzer de olsalar, bazı fenotipik özellikler açısından genetik olarak farklılaşmış olabilirler. Bu farklılaşmanın mekanizması genelde pozitif doğal seçilimdir. Gerçekten de farklılaşmış özellikler olduğunu biliyoruz. Bunlar başta ten rengi, beslenme, soğuğa adaptasyon veya bağışıklık sistemiyle ilgili özellikler ve çoğunlukla spesifik kimi adaptasyonları yansıtıyorlar (Rees vd., 2020).

FENOTİP

Fenotip, bir canlının -görünüşten davranışa kadar- ölçülebilir her türlü özelliğini ifade eder. Canlının fenotipik özellikleri, genetiğinin ve çevresinin ve rastgele gelişimsel etkilerin bir fonksiyonu. Fenotipik farklar, genetik farklardan, çevresel etkilerden veya rastgele etkilerden kaynaklanabilir. Aynı zamanda bireyler arasında fenotipi hiç etkilemeyen genetik farklar da var. Hatta insan dahil omurgalı hayvanlarda genetik farkların çoğu muhtemelen fenotipi etkilemiyor.

Bu sonuç şaşırtıcı değil, çünkü sayılan özellikler çevrenin en fazla heterojenlik sergileyen boyutlarıyla ilgili: güneş ışığı, besin kaynakları, mikroplar. Sadece insan grupları arasında değil, başka türlerin popülasyonları arasında da bu özellikler sıklıkla evrimsel farklılaşma sergiliyor.

Özetle, bugüne dek yapılan çalışmalar insan gruplarının genetik düzeyde birbirlerinden güçlü ayrımlar göstermediklerini, fark gösteren genetik özelliklerin bir dizi spesifik fizyolojik işlevle sınırlı olduğunu, dolayısıyla insanda biyolojik olarak “ırk” tarifi yapılmayacağına işaret ediyor.

IRKÇILIK KARŞITI TEZLER NEREYE YASLANMALI?

Yukarıdaki bilgiler ışığında “insanda ırklar yoktur” tezi biyolojik olarak güçlü bir tez. Ama bunun ırkçılık karşıtı tartışmalarda ana malzeme olarak kullanılması tartışma içeriği açısından bence sorunlu.

Nitekim ırklar var olabilirdi de. İnsanın biyolojik evrimi ve kültürel tarihi, tesadüf eseri, daha farklı bir mecra-
dan akabilirdi. Örneğin Neandertaller halen ayrı bir po-
pülasyon olarak *Homo sapiens* ile yan yana yaşıyor ola-
bilirlerdi. Tarım ve seyahat teknolojileri birkaç yüz bin
yıl geç üretilmiş olsaydı, Eski Dünyalı, Avusturalyalı ve
Amerikalı *Homo sapiensler* birbirlerinden biyolojik ola-
rak ciddi ölçüde farklılaşmış olabilirlerdi. Bu senaryolar
altında, bu grupların birbirlerine karşı ırkçılık yapmala-
rı meşru olur muydu?

Ayrıca tüm insan toplumlarında genetik sebeplerle or-
talamadan farklı bireyler var, ileride de olacak. Örneğin
Down, Turner, Klinefelter sendromlu veya yeni mutas-
yonlar taşıyan bebeklerimiz hep doğacak.

Dolayısıyla ırkçılık karşıtı tezleri insanlar arasında bi-
yolojik olarak farklılaşmış grupların tarif edilip edile-
meyeceğinden uzaklaştırmak daha doğru bir tavır olur.
İrkçılığın toplumsal içeriğine odaklanılmalı. *Biyolojik
farklara sahip olsun veya olmasınlar*, aynı gezegeni pay-
laşan ve beraber üreten insanların birbirlerine karşı
köken veya biyolojileri yüzünden ayrımcı davranmala-
rının yanlışlığı hedefe konmalı.

Evet insanda biyolojik ırklar tarif etmek zor, ama tartış-
manın ana eksenini bu değil, *"herkese ihtiyacına göre, her-
kesten yeteneğine göre"* ilkesinin benimsenmesi olmalı.

KARMAŞIK ÖZELLİKLERİN GENETİK TEMELLERİ NASIL ARAŞTIRILYOR?

İnsan grupları arasında ten rengi farklarının genetik
temelli olduğunu kimse sorgulamıyor. Ama günümüz
insan popülasyonları arasında ten renginin ötesinde
ömür uzunluğu, obezite, kanser riski, IQ seviyesi, gelir
seviyesi, eğitim seviyesi,¹ vs. gibi özellikler açısından
ortalamada derin farklar var. Bunlar çevre ve rastgele
etmenlerce şekillenen, ayrıca *teorik olarak* genetik fark-
lardan da etkileniyor olabilecek karmaşık özellikler.

Karmaşık özellikler açısından aynı ülke sınırları içinde
yaşayan farklı gruplar bile, örneğin ABD'de beyaz ve
siyahlar veya Avrupa'da yerliler ve göçmenler, ortalama-
mada çarpıcı farklar sergileyebiliyorlar. Kanser riski,
obezite, sosyal davranış, eğitim başarısı, IQ, vs. ABD'de
siyahlar ile beyazlar arasında bu özelliklerin tümü aç-
ısından ortalamada ciddi farkların varlığını gösteren
çalışmalar var. Bunlar ortalamada görülen farklar, öyle
ki genellikle gruplar *içinde* farklılık gruplar arasında-
kinden çok daha yüksek, ama bu durum, ortalamadaki
farkların sistematik olarak gözlemlendiği gerçeğiyle çeliş-

miyor. Örneğin bebek ölüm oranlarının *"on yıllardır sü-
ren tüm çabalara karşın"* siyahlar için sistematik olarak
beyazlardan yüksek olduğunu biliyoruz (Kirby, 2017).
Bu farklar, genetik köken açısından homojen toplum-
ların içinde, örneğin sınıflar arasında da gözüküyor.
Hatta genelde köken farkları ile sınıfsal farklar kapita-
list toplumlarda iç içe geçiyor (örneğin göçmenler sık-
lıkla aynı zamanda işçi oluyor).

Karmaşık özellikler açısından toplumlar içinde ve ara-
sındaki farkların ne kadar çevresel ve ne kadar gene-
tik temelli olduğu konusu tartışmalı ve zor bir konu.
İnsanların bu özelliklerine dair laboratuvar ortamında
kontrollü deney yapabiliyorduk, kesin cevaplarımız olur-
du. Bu imkânsız. Ama karmaşık özelliklerin ne derece
genetik temelli olduğunu dolaylı yollardan tahmin et-
mek için geliştirilmiş araçlar var. Biri, bir özelliğin genel
kalıtım seviyesini ölçmek için kullanılan ikiz testleri. Bu
çalışmalar toplam varyasyonu çevre ve genetik kaynaklı
olarak ayırmaya çalışıyor; genetiğin göreceli ağırlığını tah-
min ediyor.

KARMAŞIK ÖZELLİKLER

Genetik özellikler kabaca iki gruba ayrılabilir. Mendel-
yen özellikler, farklı fenotipik formları tek bir gendeki
veya çok az sayıdaki varyantlar tarafından belirlenen
ve genetik etkinin kolay ölçüldüğü özelliklerdir. İnsan-
da albinizm ya da hemofili bu sınıfa girer. Karmaşık
(kompleks) özellikler ise, fenotipik farkların onlarca
veya yüzlerce gendeki her biri küçük etkili varyantlar
tarafından belirlendiği, aynı zamanda güçlü çevresel
etkilerin ve rastgele etkilerce şekillenen özelliklerdir.
Boy uzunluğu veya kanser riski bunlara örnektir.
Bunların genetik altyapısının incelenmesi Mendelyen
özelliklere göre çok daha zordur.

İkinci tip araçsa genom çapında ilişkilendirme çalışmaları
(İng. GWAS). Genom analizinin ucuzlaması sayesinde bu
araştırmaların sayısı giderek çoğalıyor. Bu çalışmalar
genelde aynı kökenden gelen binlerce bireyde (ör. beyaz
ABD'liler) genom çapında varyant bilgisi ve belli özel-
liklerle ilgili fenotipik veri toplayıp, fenotiple anlamlı
korelasyon gösteren varyantlar tespit ediyorlar. Ge-
nom çapında ilişkilendirme yöntemleri aslen diyabet gibi
karmaşık hastalıkların genetik temellerini incelemek
için geliştirilmiş olsa da zamanla davranışlar ve sosyal
özelliklerin genetik temellerini araştırmak için de, tar-
tışmalı bir biçimde, kullanılmaya başlandı (Benjamin
vd. 2012). Örneğin 2016'da muteber bir moleküler tıp
dergisinde yayımlanan bir çalışma, İngiltere'de sosyo-
ekonomik seviye farklarıyla korelasyon gösteren ve bu
farkların oluşmasına katkıda bulunduğu iddia edilen
genetik varyantları rapor etmişti (Krapohl ve Plomin,
2016). Yine yeni bir çalışma ABD'de Amerikan yerlile-
ri arasında alkolizmin yaygınlığını sebep olan genetik
varyantları inceliyordu (Peng ve Ehlers, 2021). Bunlar
benzer içerikle yürütülen yakın zamanlı onlarca, belki

¹ IQ ile ölçülen özelliklerin bilimsel ve toplumsal manası konusunda ciddi
tartışmalar mevcut. IQ testlerinin ayrımcı politikalar için etkili bir araç ola-
rak kullanıldığı iyi biliniyor (Gould, 1996; Nalçacı, 2018). Ayrıca IQ testleri-
le ölçülen özelliklerin, yaygın kanının aksine, doğuştan gelmekten ziyade
çevreden yoğun derecede etkilendiği biliniyor. Bunu destekleyen ünlü bul-
guların biri ortalama IQ seviyelerinin 20. yüzyıl içinde çok sayıda ülkede
artan eğitim seviyesiyle paralel olarak artış sergilemesi (Flynn etkisi) ve
21. yüzyılda, muhtemelen Batı kapitalizminin sosyal devlet uygulamaların-
dan uzaklaşmasıyla beraber, düşmeye başlaması olmuştur (Bratsberg ve
Røgeberg, 2018).

yüzlerce çalışmadan yalnızca birkaç rastgele örnek.

Güncel tabloyu şöyle özetleyebiliriz: İkiz araştırmaları on yıllardır, genom çapında ilişkilendirme çalışmaları ise uzun yıllardır standart istatistiksel yöntemler kullanarak çok sayıda karmaşık özelliği, sosyal davranış, ideolojiler, sınıfsal statü dahil, incelemekteler. Yayınlanan çalışmaların birçoğunda incelenen özelliklerin çeşitli oranlarda (%1'den %50'ye kadar) genetik varyasyon tarafından belirlendiği rapor ediliyor. Yine bu sonuçları kullanarak bazı genetikçiler, farklı kökenden insan grupları arasında da karmaşık özelliklerin bir dereceye dek genetik tarafından belirlendiğini hesaplıyorlar. Tahmin edilen kalıtım seviyeleri ve genetik etki gösteren varyantların sayısı ve etkileri ise, incelenen özelliğe göre ve çalışmadan çalışmaya değişiyor.

ÖJENİ VE GENETİK BELİRLENİMCİLİK

İnsanda çeşitli özelliklerin kalıtım seviyesi çalışmaları 19. yüzyıl sonunda başlamıştı. Bu çalışmalar 20. yüzyıl başında yaygınlaşan öjenik (insanda ırk ıslahı) düşünce ve siyaset akımını besledi. Öjeni fikri insan toplumlarındaki sorunların ve sağlıksızlıkların zararlı genetik özelliklerden kaynaklandığı inancına dayanıyordu. İnsan popülasyonlarında uygun olmayan genetik özelliklere sahip bireylerin üremekten alıkonularak insan toplumlarının sağlıklarının ilerletilmesini savunuyordu. Bu fikir 20. yüzyıl başında bilimsel çevrelerde çok popülerdi. Öjeni hareketi Kaliforniya'da on binlerce insanın zorla kısırlaştırılmasına sebep oldu. Naziler bu programı daha da ileri götürdüler. İkinci Dünya Savaşı sonrası hem Nazizm ile özdeşleştiği için, hem de karmaşık özelliklerin genetik yapısı daha iyi tanındığı ve bu tip bir ıslah programının bilimsel olarak başarı şansı olmadığı ortaya çıktığı için gözden düştü. Ancak 21. yüzyılda, bir yandan genom çalışmalarının yayılması, bir yandan da eşitlikçi ideolojilerin liberalizm karşısında zayıflamasıyla öjeni, genetik belirlenimcilik olarak yeniden hortlama eğiliminde (Comfort, 2018; Rohlf, 2020).

İNSANDA KARMAŞIK ÖZELLİKLERE DAİR ÇALIŞMALARIN TEKNİK VE TOPLUMSAL SORUNLARI

Bu tabloyu hem toplumsal sonuçları hem de teknik sorunları itibarıyla inceleyebiliriz. Önce kısaca toplumsal sonuçları değerlendirelim. Karmaşık özelliklerde genetiğin etki derecesi kontrollü deneyle ölçülemediği ve muğlak olduğu için, hem bilim insanları hem de kamuoyu ortaya çıkan gri bölgeyi ideolojilerine göre yorumluyor. Yani bilimsel boşluğu herkes -doğal olarak- kendi dünya görüşüne göre dolduruyor (Comfort, 2018). Solcular genelde çevresel koşulların baskınlığına işaret ediyorlar. Sağcılar ise bu sonuçları genetik belirlenimci çerçevede okuyor; insanların doğuştan farkları olduğuna vurgu yapıp, mevcut eşitsizliklerin doğal olduğunu ima ediyorlar. Bu argümanlar yalnızca insan popülas-

yonları arasında farkları açıklamak için değil, sanayi toplumlarındaki sınıfsal farkları açıklamak için de kullanılıyor.

İnsan genetiği çalışmalarının toplumsal etkilerini tartışmaya devam etmeden, bu çalışmaların teknik niteliklerine dair de birkaç hususu ele alınmayı hak ediyor.

Başlıca üç nokta var.

1. Rapor edilen bu sonuçların baştan sona bir avuç ırkçı bilim insanının uydurması olduğunu ve tamamen geçersiz olduklarını savunmak kanımca zorlama olur. Burada kullanılacak geçerlilik ölçüsü şu: X genetik varyantını taşımanın Y riskini artırıyor olduğu sonucu, farklı araştırma grupları tarafından farklı araçlarla da ölçülebilirse ve farklı çevrelerde ve toplumlarda defaten gözlemlenirse, bu "geçerli bir sonuç" sayılabilir. Bu çalışmaların bir kısmı şimdiden tekrarlanmıştır ve tahminim bir kısmı da ileride tekrarlanabilecektir. Ancak yalnız bir kısmı.
2. Rapor edilen genetik etki oranlarının, örneklem ve varsayımlarla ilgili sorunlar nedeniyle abartılı ölçüde tahmin ediliyor olması ve sıklıkla yanlışlar içermesi çok muhtemel. Bunlardan aşağıda kısaca bahsederken, her bir başlığa dair geniş bir literatür olduğunu eklemeliyim.
 - i. İkiz çalışmalarında, tek yumurta ve çift yumurta ikizlerinin benzerliklerini karşılaştırarak, bireyler arasındaki fenotipik varyasyon çevresel ve genetik (kalıtsal) varyasyon olarak ayrıştırılır. Lewontin ve başkaları, bu çalışmalarda aşırı basit modeller kullanılmasıyla örneğin gen-çevre etkileşimi gibi unsurların hesaba katılmadığını vurguluyorlar (Lewontin, 1974). Ayrıca kalıtım seviyesinin ortamdan ortama değişeceğine işaret ediyorlar. Dolayısıyla hesaplanan kalıtım seviyelerini doğrudan evrensel bir genetik etki seviyesi olarak yorumlamanın yanlış olacağını ifade ediyorlar. Gen-çevre etkileşiminin insanda hangi özellik için ne kadar önemli olduğunu belirlemek kolay değil; dolayısıyla bu hususta muğlaklık var.
 - ii. İkiz çalışmalarının en azından bir kısmı toplumdaki çevresel çeşitliliğin ancak dar bir kısmını içeren (mesela ABD'de beyaz orta sınıf ailelerden) örneklem içeriyor. Zira bu tip örneklemde elde etmek ve yorumlamak daha kolay. Bunun bir sonucu olarak, incelenen özellik üzerindeki çevresel varyasyonu alt sınırdan, genetik varyasyonu ise üst sınırdan tahmin ettikleri görülebilir. Bu çalışmalarda örneklem tüm toplumun maruz kaldığı çevresel varyasyonu içermiş olsaydı, kalıtım seviyesi daha düşük tahmin edilirdi (Gould, 1996).

ABD'de 2003'te yürütülen bir IQ genetiği çalışması ilginç bir örnek. Zengin aileler arasında IQ varyasyonunun kabaca %70'i genetiğe atfedilebilirken, yoksul aileler arasında bu oran %10 civarında hesaplamıştı (Turkheimer vd., 2003). Sebebin, çalışmada seçilen "yoksul" örneklem içinde çevresel varyasyonun daha dramatik olması muhtemel. Paralel biçimde Silventoinen vd. (2020) eğitim başarısının kalıtım seviyesinin 20. yüzyılın ilk yarısından ikinci yarısına %44'ten %38'e düştüğünü hesaplıyor.

Homojen çevre sorunun ikiz çalışmalarında ne kadar yaygın olduğu ve sonuçları ne derece etkiliyor olabileceği bildiğim kadarıyla yeterince araştırılmış değil.

- iii. Genom çapında ilişkilendirme çalışmaları da ikiz çalışmaları gibi sonuçlarını abartma eğiliminde olabiliyor; hatta iyi tasarlanmamış deneyler yanlış sonuçlara da yol açabiliyor. Bunun bilinen bir sebebi örneklem içindeki köken ve çevre heterojenliklerinin korelasyonu oluyor. Bu şu koşullarda ortaya çıkabiliyor:

(a) Örneklem içinde farklı kökenlerden gelen bireyler varsa (ör. bir Kuzey Avrupa örneklemini içinde Güney Avrupalı kökenliler), (b) köken ile çevre arasında ilişki varsa (ör. Kuzey Avrupa'da yaşayan Güneyliler daha yoksul iseler), (c) çevre ile incelenen karmaşık özellik arasında ilişki varsa (ör. yoksul büyüyen çocuklar daha kısa boylu oluyorsa). Dolayısıyla popülasyonlar arasında (verilen örnekte Kuzey-Güney Avrupa arasında) geçmiş genetik sürüklenmeyle farklılaşmış, ama fenotipe hiçbir etkisi olmayan varyantlar, çevreden etkilenen özelliği (örnekte boy uzunluğunu) belirliyor gibi görülecek. Nitekim boy uzunluğuyla ilgili GWAS sonuçlarında bu tip bir sorunun varlığı yakın zamanda rapor edilmişti (Sohail vd. 2019).

Genom analizi yürüten araştırmacılar bu tip etkilerin farkındalar ve çoğunlukla örneklemelerini uygun şekilde seçmeye, ayrıca genetik veya çevresel heterojenlikleri kontrol etmeye çalışıyorlar. Bazı çalışmalar, bir örnekleme bulunan genetik varyantların etkisini farklı popülasyonlarda tekrar göstermeye (ör. Avrupa'da bulunmuş bir varyantın Doğu Asya örnekleriyle tekrar etmeye) veya bunların hayvan modellerinde etkilerini ölçmeye, böylece bulgulara güveni artırmaya da çalışıyor. Ancak bunlar zor ve pahalı deneyler. Örneklemdeki gizli heterojenliği tamamen ortadan kaldırmak da kolay, belki de mümkün değil.

İnsanda karmaşık özelliklere dair genetik bulgular da abartı veya yanlışlık oranının her bir çalışmanın

sonuçlarını ne kadar etkilediğini ancak zaman gösterecek.

3. Genetik çalışmalar ölçtükleri özelliğe sabit ve evrensel bir özellik muamelesi yapıyorlar. Sosyal davranış, IQ, sınıfsal konum gibi karmaşık özellikler ise aynı zamanda toplumsal ve tarihsel bir bağlamın ürünü. Bunlara evrensel nitelikler muamelesi yapmak, okuyucuyu ve alanı yanlış yönlendiriyor.

Örneğin günümüzde eğitim başarısıyla ilişkilendirilen varyantlar var (Okbay vd., 2016). Bunların gerçek etkisi, bireyin strese dayanıklılığını artırmak olabilir. Nitekim günümüz eğitim sistemleri öğrencileri strese dayanıklılığa göre seçiyor. Ancak standart sınav sistemine dayanmayan bir eğitim sisteminde aynı varyantın eğitim başarısına bir etkisi olmayabilir. Dolayısıyla "X varyantını taşımanın eğitim başarısını günümüz Türkiye'sinde orta sınıf bir ortamda %5 etkilediği" nesnel bir bulgu olabilir, ama buradan yola çıkılarak "X varyantının eğitim başarısını etkilediği"ni iddia etmek yanlış olur. Bu bulgu ileride tekrarlanamaz.

İNSANDA TOPLUMSAL ÖZELLİKLERE DAİR GENETİK ÇALIŞMALAR NASIL ELEŞTİRİLMELİ?

Özetle, karmaşık özelliklere dair son on yıllarda yürütülen genetik çalışmalar, birçok özelliğin genetik temeli olduğunu hesaplıyor, hatta ilgili genleri ve varyantları rapor ediyorlar. Teknik açıdan bu çalışmaların tamamen geçersiz olduğunu iddia etmek zor. Ama modellerinin gücü, sonuçlarının tekrarlanabilirliği ve yorumlanışlarına dair ciddi muğlaklık ve zayıflıklar mevcut.

Bilimsel çalışmaların modellerinde veya varsayımlarındaki zayıflıklar nedeniyle abartılı veya hatalı sonuçlar üretebilmesi insan genetiği çalışmalarına özgü değil. Fen veya sosyal bilimlerin alanında tüm bilimsel çalışmalar teknik sorunlar, sınırlar, muğlaklıklar ve önyargılardan muzdarip. Her alanda kullanılan modellerin birçoğu zamanla ıskartaya çıkar, bazı temel varsayımların yanlış olduğu ortaya konur, önemli sonuçlar çürütülür, vs. Bilimin doğası bu.

İnsan genetiği çalışmalarına dönük siyasi eleştirilerin odaklanması gereken nokta kanımca teknik sorunları değil. Teknik sorunların incelenmesi ve ortaya çıkarılması elbette çok değerli. Ama modellerdeki zayıflıklar günahsa, tıptan evrime, astronomiden sosyolojiye her bilimsel çalışma alanını cehenneme göndermemiz gerekir (Ioannidis, 2005).

Ayrıca bugüne kadar söz konusu çalışmalarda kullanılan indirgemeci yöntemlerin sağlık alanında kimi somut başarılar üretebildiği de yadsınamaz. Örneğin son dönemde hipertansiyon ve hiperkolesterolemi gibi bozukluklara karşı genom çapında ilişkilendirme çalışmaları sonucu keşfedilen genetik yolların bilgisi ilaç geliştirilmede kullanılabildi (Lu vd., 2016). Ayrıca bu çalışma-

ların bulguları kişilerin genotipine daha uygun ilaçların belirlenmesinde ve yan etkilerin azaltılmasında da kullanılıyor.

Toplumsal ve davranışsal özelliklerle ilgili genom çapında ilişkilendirme çalışmalarına eleştirinin odak noktası teknik zayıflıkları değil, bu çalışmaların toplumsal sonuçları olmalı.

Kanser riski veya kemoterapiye yanıt konusunda bir genom çapında ilişkilendirme çalışmasının sonuçları, ilaç geliştirmek veya var olan tedavilerin uygulamasını daha odaklı hale getirmek için kullanılır. Peki toplumsal ve davranışsal özelliklerle ilişkili olabilecek varyantlar keşfedilecek olsa, bu bilgi ne amaçla kullanılacak?

İzlandalı genetik devi de Code'un müdürü Kari Stefansson, 2013 yılında dinlediğim bir seminerinde "suça yatkınlık varyantlarını bulacağız, böylece toplum bu tip bireylere karşı erken önlem alabilecek" demişti. Bu tip bilginin bireyleri daha iyi eğitmek için kullanılacağını iddia edenler olsa da (Papageorge ve Thom, 2016) kâr odaklı sosyoekonomik sistemlerde bu iddianın bir gerçekliği yok.

Günümüz toplumlarında eğitim veya gelir gibi toplumsal özelliklerde çevrenin etkisinin net olduğunu, bireylerin gelişimlerinin önündeki asli engelin özel mülkiyet ve emek sömürsü sistemleri olduğunu, genetiğin herhangi bir toplumsal özelliğe katkısı -eğer varsa- bunun çevrenin yanında ihmal edilebilir seviyelerde olduğunu aklı başında kimse inkâr edemez. Dolayısıyla özel mülkiyet sistemi ilga edilmeden "bireyleri daha iyi eğitmek için" toplumsal özelliklerine dair genetik bilgi toplamanın bir mantığı yok. Önce hastanın kalbini çalıştırırsınız, kol kırığıyla sonra ilgilenirsiniz.

Kapitalist toplumlarda bu tip genetik bilginin en gerçekçi ürünleri, birincisi bireyleri tali toplumsal konularına inandıracak ideolojiler, ikincisi doğrudan ayrımcı politikalar olabilir. Nitekim insanda toplumsal özelliklere dair genetik çalışmaların sonuçları, içerdikleri tüm muğlaklık ve hata payları hiçe sayılarak, sağcı siyasi gruplar tarafından eşitsizliklerin doğal olduğunu ve kamucu politikaların anlamsızlığını savunmak üzere kullanılabilir.

Öğrenme sorunu yaşayan öğrencilere yardımcı olmak üzere 20. yüzyılın başında geliştirilen IQ testlerinin kısa sürede ayrımcı politikalar için yaygın kullanım kazanması burada ders çıkarılması gereken bir örnek (Nalçacı, 2018).

Kısaca, günümüz kapitalist toplumlarının koşullarında, insanlarda toplumsal ve davranışsal özelliklerin genetiği konusundaki çalışmaların bulguları (bunlar ister insan grupları arasında ister toplumlar içindeki varyasyonu incelesinler) eşitsizliklerin doğal olduğu iddiasına malzeme sunması kaçınılmaz gözüküyor. Çalışmanın

yazarları ne kadar iyi niyetli de olsalar ve bilimsel yöntemleri ne kadar sağlam da olsa, bu sonuç kaçınılmaz.

Meseleye, bu alandaki bilimsel çalışmalarda olası hataların maliyeti açısından da bakılabilir. Herhangi bir bilimsel alanda zayıf modellerin ve tekrarlanamaz sonuçlar üretilmesinin asli maliyeti, ziyan olan emektir. Buna karşın insanda karmaşık özelliklere, özellikle de toplumsal koşullar altında belirlenen özelliklere dair genetik çalışmalardaki zaafıların maliyeti bambaşka bir boyut içeriyor. Sorunlu bir bilimsel çalışmanın ayrımcı politikaları destekliyor olması, kabul edilemeyecek ağırlıkta bir maliyet sayılmalı.

Bu halde genetikçilere yapılması gereken çağrı şu: Sağcı politikalara malzeme sunmak istemiyorsanız, insanda sosyal özelliklere dair genetik çalışmalar yürütmeyin. Bu tip çalışmalar yürüten meslektaşlarınızı, çalışmalarının toplumsal sonuçları açısından eleştirin.

Bir alanda bilimsel araştırma yapılmamasını savunmak kulağa garip gelebilir. Zira günümüzde her türlü bilimsel faaliyetin ve bilginin faydalı olacağı, bilimsel araştırmanın özerk ve toplumsal müdahaleden uzak biçimde yürütmesi gerektiği ideolojisi bilim insanları ve eğitimli emekçi kitleler arasında yaygın. Ama bunun saçma olduğunu görmek zor değil. Örneğin insanda embriyoların DNA'sını değiştirme deneylerine şu anda izin verilmiyor. Daha da uç bir hipotetik örnek: bugün bir bilim insanının, herkesin mutfağında nükleer bomba üretebileceği bir formül üzerine araştırma yapıp bunu yayınlamasını kimse savunamazdı.

İnsanda toplumsal özelliklerin genetiğine dair çalışmalar da, eşitsizliği kalıcılaştırmaları anlamında bir nükleer bomba gücüne sahipler.

SONUÇ

İleride, toplumsal eşitsizliklerin sistematik olarak azaltıldığı toplumsal ortamlarda insanda genetik çeşitlilik üzerine çalışmalar belki daha rahat yürütülebilir. Burada ironik bir durum da var: Çevresel varyasyon kaynaklarının daraltılması, her bir özellik için -varsa- kalıtım oranının daha belirgin hale gelmesine yol açacaktır. Yani eşitlikçi toplumlarda genetik varyasyon fenotiplerde daha yüksek seviyede ifade edilebilir. Örneğin yoksulluk ortadan kalktığında, herkesin aynı zenginlikte beslenip benzer nitelikte spor yaptığı koşullarda, toplum içinde boy uzunluğundaki çeşitliliğin sebebi aslolarak genetik ve tesadüfi etkiler olacaktır. Tabii yeni yaratılan kültürel ve fiziksel ortamlarda herhangi bir fenotip üzerinde genetik farkların etkisi ve bunun toplumsal önemi de ortadan kalkabilir.

Bireylere belli çevrelerin ve statülerin doğuştan empoze edilmediği ve toplumun her bireyin fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve potansiyelini geliştirmek mantığıyla örgütlendiği toplumlarda, insan toplumsal ve davranışsal özelliklerine dair genetik araştırmaların

da tehlikeleri ortadan kalkmış olacaktır. Bu çalışmaları geleceğe bırakabiliriz.

Yirminci yüzyılda Richard Levins ve Richard Lewontin'in Diyalektik Biyolog veya Stephen J. Gould'un İnsanın Hatalı Ölçümü gibi kitaplarında öncülüğünü yaptıkları burjuva genetik biliminin eleştirisi, bilimsel yöntem ve bilim felsefesi açısından çok değerliydi (Akabay, 2018). Ancak 21. yüzyılda, genetik belirlenimciliğin yeni kanallardan ve güçlü biçimde yayıldığı koşullarda (Comfort, 2018), tartışmaların biyoloji alanından doğrudan toplumsal alana çekilmesi ve siyasetin öne çıkarılması kanımca daha sağlıklı olacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu yazıda yer alan fikirlere dair ortak tartışmalarımız için Rori Rohlf's'a, metne dair yorum ve eleştirileri için Nazlı Somel ve Gökhan Akabay'a, ayrıca öneri ve düzeltmeleri için iki isimsiz hakeme teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Akabay, G. (2018). "Biyolojide Diyalektiği Savunmak: Levins ve Lewontin." *Madde Diyalektik ve Toplum* 1(2): 120.
- Bratsberg, B. ve Rogeberg, O. (2018). "Flynn Effect and Its Reversal Are Both Environmentally Caused." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115(26):6674. <https://doi.org/10.1073/pnas.1718793115>
- Comfort, N. (2018). "Genetic Determinism Rides Again." *Nature* 561, no. 30254357: 461–63. <https://doi.org/10.1038/d41586-018-06784-5>.
- Gould, S.J. (1996) *The Mismeasure of Man*. New York: W.W. Norton & Company.
- Ioannidis, JPA. (2005) "Why Most Published Research Findings Are False." *PLOS Medicine* 2:8, e124. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0020124>.
- Kirby, RS. (2017). "The US Black-White Infant Mortality Gap: Marker of Deep Inequities." *American Journal of Public Health* 107, no. 5 : 644–45. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2017.303735>.
- Krapohl, E. ve Plomin R. (2016). "Genetic Link between Family Socioeconomic Status and Children's Educational Achievement Estimated from Genome-Wide SNPs." *Molecular Psychiatry* 21, no. 25754083 : 437–43. <https://doi.org/10.1038/mp.2015.2>.
- Lewontin, RC. (1974). "Annotation: The Analysis of Variance and the Analysis of Causes." *American Journal of Human Genetics* 26, no. 3: 400–411.
- Lu, Y, Perez-Morera K. ve Cantor RM. (2016). "GWAS for Drug Discovery." *Non-clinical Statistics for Pharmaceutical and Biotechnology Industries içinde*, Zhang L. (Ed.), 157–76. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-23558-5_7.
- Okbay, A. vd. (2016). "Genome-Wide Association Study Identifies 74 Loci Associated with Educational Attainment." *Nature* 533, no. 27225129: 539–42. <https://doi.org/10.1038/nature17671>.
- Nalçacı, E. (2018). "Bilimle Desteklenen Bir İdealist Akım: Biyolojik Belirlenmecilik." *Madde Diyalektik ve Toplum* 1(3): 197.
- Papageorge, N ve Thom K. (2016) "What genetic information can tell us about economic inequality" <https://www.brookings.edu/blog/brown-center-chalkboard/2016/05/11/what-genetic-information-can-tell-us-about-economic-inequality/> (erişim 14.02.2021)
- Peng, Q, ve Ehlers CL. (2021). "Long Tracks of Homozygosity Predict the Severity of Alcohol Use Disorders in an American Indian Population." *Molecular Psychiatry* . <https://doi.org/10.1038/s41380-020-00989-9>.
- Rees, JS, Castellano S., ve Andrés AM. (2020). "The Genomics of Human Local Adaptation." *Trends in Genetics* 36, no. 6 : 415–28. <https://doi.org/10.1016/j.tig.2020.03.006>.
- Rohlf's, R. (2020). "Understanding our eugenic past to take steps towards scientific accountability", *Genes to Genomes: a blog from The Genetics Society*

of America. <https://genestogenomes.org/understanding-our-eugenic-past-to-take-steps-towards-scientific-accountability/>

Silventoinen, K. vd. (2020). "Genetic and Environmental Variation in Educational Attainment: An Individual-Based Analysis of 28 Twin Cohorts." *Scientific Reports* 10, no. 1: 12681. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-69526-6>.

Sohail, M, vd. (2019). "Polygenic Adaptation on Height Is Overestimated Due to Uncorrected Stratification in Genome-Wide Association Studies." *ELife* 8: e39702. <https://doi.org/10.7554/eLife.39702>.

Taşkent, Ö. ve Altınışık, E. (2018). "İrk Kavramına Bilimsel Çerçveden Bakış." *Madde Diyalektik ve Toplum* 1(3): 189–196.

Turkheimer, E., Haley, A., Waldron, M., D'Onofrio, B., ve Gottesman, I.I. (2003). "Socioeconomic Status Modifies Heritability of IQ in Young Children." *Psychological Science* 14, no. 6 : 623–28. <https://doi.org/10.1046/j.0956-7976.2003.psci.1475.x>.

Gamze Yücesan-Özdemir

Prof. Dr., Gazetecilik Bölümü
İletişim Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara

KÜNYE

Sosyalist Gelecek ve Planlama

**Bilim ve Aydınlanma Akademisi
Yazılama, 440 sayfa**

İstanbul, 2020

ISBN: 978-605-2222-40-9

“HAYAL ETMELİYİZ!”: SOSYALİST GELECEK VE PLANLAMA

Salgın günlerinde, kapitalizmin yeniden ürettiği ekonomik ve toplumsal değerlerin nasıl yıkıcı hale geldiğini deneyimlerken, başka olasılıklar üzerine düşünmek gerekmiyor mu? Burjuva bilimlerinin içi boş kavramlarına, imkansız vaatlerine hapsolmayan ve ona tutsak olmayan bir bilime ihtiyacımız yok mu? Ekonomisiyle, kurumlarıyla, toplumsal ilişkileriyle, kültürüyle ve değerleriyle başka bir toplumu var etmemiz gerekmiyor mu? Diğer bir deyişle, ihtiyacımız olan günümüzün acılarını yok edecek bir gelecek hayali değil mi?

“Hayal etmeliyiz!”, Lenin’in Ne Yapmalı?nın eşsiz bölümlerinden biridir. Bu cümlelerin ardından Lenin sorar, “Marx’a göre insanlığın önüne her zaman yalnızca çözebileceği sorunlar koyduğunu bile bile, bir Marksistin hayal etmeye hakkı var mıdır?” Ve edebiyat eleştirmeni, yazar Pisarev’e atıfla cevaplar: “Hayallerle hayat arasında bir bağ varsa, her şey yolunda demektir.”

Sosyalist Gelecek ve Planlama adlı Yazılama’dan çıkan kitap “Hayal etmeliyiz!” fikrine ve geleceği kurma iradesine sahip çıkıyor. Kitap Bilim ve Aydınlanma Akademisi tarafından 6-8 Aralık 2019 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilen Sosyalist Gelecek ve Planlama Sempozyumu’nda sunulan bildirilerden oluşuyor.

REEL SOSYALİZMLER: MÜCADELE, MECBURİYET VE MEYDAN OKUMA

Reel sosyalist deneyimlerin, onların kazanımlarının, hatalarının ve zorluklarının irdelenmesi sosyalist gelecek ve planlama için oldukça değerlidir. Kitabın Reel Sosyalist Deneyimler adlı bölümü tam da bunu hedefliyor. Yarının sosyalizmini kurgulamak için elimizde değerlendirilebilecek son derece zengin örnekler bulunuyor. Bu zengin deneyimlerin teorik, politik ve pratik olarak ele alınması, sosyalizm mücadelesini barındıran bugün için ve sosyalizmin yeniden kuruluşuna tanık olacak gelecek için çok önemlidir.

Bu bölüm, ülke deneyimlerinden ülkeler arası planlama faaliyetlerine, dil politikalarından eğitim ve öğretmenlik uygulamalarına, sağlık hizmetlerinden spor faaliyetlerine, kültürden kentleşme pratiklerinden uzanan tartışmaları içeriyor. Reel sosyalist deneyimler, başka bir yaşamın, başka bir toplumsallığın, başka bir dünyanın mümkün olabileceğine dair insanlık tarihinin önemli çabalarıdır. Bu deneyimlerde mücadele, mecburiyet ve meydan okuma uğraklarını gözlemleyebiliriz. Kitapta yer alan tüm yazılar bu

uğraklara ışık tutuyor.

SOSYALİST GELECEKTE TEKNOLOJİ, EMEK VE TOPLUM

Çağımızda Kapitalizm İçinde Planlamaya Dönülemez! adlı bölümde sosyalist gelecek ve planlama tartışmalarının Türkiye'deki müktesebatı ortaya konuyor. Türkiye'de bu konularda varolan teorik, yöntemsel tartışmaların ve uygulamaların bilinmesi geleceği yönlendirmede kritiktir. Bu bölümdeki yazılar Türkiye'deki planlama deneyimlerini değerlendiriyor. Türkiye'de bugüne kadar gerçekleşmiş planlama uygulamaları, Sovyetler Birliği tarafından kurulan üretim birimleri inceleniyor. Türkiye'de yürütülen sanayileşme, kalkınma ya da demokrasi için planlama tartışmalarına yer veriliyor.

İleri Teknoloji ve Yapay Zeka adlı bölümde teknolojik gelişmelerin, yapay zekanın sosyalist bir toplumda nasıl olacağına cevaplar aranıyor. Kapitalizm teknolojinin, yapay zekanın geldiği noktada topluma bir yandan korkmayı öğütlemekte diğer yandan da geleceğin büyük belirsizlikleriyle baş etmeye çabalamaktadır. Sosyalizm ise bugünkü gelişmişlik düzeyinin gerçek potansiyelini ortaya çıkaracak tek seçenektir. Sosyalizmde Yapay Zeka'nın Kullanımı için Bir Başlangıç adlı makalesinde Anıl Çınar şöyle belirtiyor: "Kapitalizmdeki yabancılaşmış halinin aksine, yapay zeka sosyalist insanın kendi kolektif emeğinin bir ürünü olarak kavranacak, farklı toplumsal hedefler doğrultusunda geliştirilecek, eğitilecek ve hatta Stanislaw Lem'in kurgularında çokça göreceğimiz biçimde 'gurur duyulacak' bir şey haline gelecektir" (s. 122-123).

Sosyalist Gelecek bölümünde ise 21. yüzyıl sosyalizminin temel özellikleri, değer yasası ve kadının konumu değerlendiriliyor. Sosyalizmin üretim araç ve nesnelerinin toplumsal mülkiyetiyle, işçi sınıfının sosyalizmi koruyacak şekilde örgütlenmesiyle ve merkezi planlamanın toplumsal eşitliği sağlamasıyla kurulacağı vurgulanıyor. Değer Yasası Sosyalizmde Nasıl İşleyecek? sorusunu makalesinin başlığına taşıyan Nevzat Evrim Önal ve Fatma Pınar Arslan şöyle diyor: "Bugün insanlık teknik olanaklar açısından bu toplumsal düzenin gereksinimlerini karşılamaya yüz yıl öncesine göre çok daha yakındır ve üretken emeğinin halen değer yasasının boyunduruğuna tabi olması kapitalist üretim biçimi yüzündendir. Özgür ve eşit insanlığın önsüz ve sonsuz gelişmesi, devrimi beklemektedir" (s. 160).

Sosyalist gelecek ve planlama tartışmasında tarım da başat bir konu kuşkusuz. Sosyalist gelecekte küçük üreticilik, kooperatifçilik, kolektivizasyon ve kamusal üretim üzerinde düşünülmesi gereken başlıklar. Sovyetler Birliği'nde yaşanan tarımsal üretim süreci uygulamalar, tartışmalar ve çıkartılacak dersler içeriyor. Türkiye'de tarımın kapitalizm kaynaklı sorunları ve sosyalist kuruluş için barındırdığı olanaklar da yarının toplumu için açıklanmalıdır. Sosyalizm ve Tarım başlıklı bölüm bu konulara odaklanıyor.

Sosyalizmde çevre ve enerji politikaları nasıl olacak? Sosyalizm, Ormanlar, Çevre ve Enerji bölümünde yer alan makalelerde bu politikalar mercek altına alınıyor. Çevre politikaları olarak orman ve ekosistemlerin hem niceliğinin hem de niteliğinin kalıcı biçimde korunmasının, yersel olarak dengeli dağılımının sağlanabilmesinin ve toplumun eşit biçimde yararlanabilmesinin ancak sosyalist bir toplumda mümkün olduğu açıklanıyor. Enerji politikalarının temelinde enerjinin tüm yurttaşlara yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve güvenilir bir şekilde sunulmasının da ancak sosyalist bir toplumda gerçekleşebileceği vurgulanıyor.

Sosyalizmde Sağlığımızı Nasıl Koruyup Geliştireceğiz? başlıklı bölüm koronavirus pandemisiyle tüm dünyanın içine sürüklendiği umutsuz, karanlık bir varoluşa mahkum olmadığımızın altını çiziyor. Piyasaya, rekabete ve sömürüye dayalı kapitalizmde insan ve toplum sağlığının hiç yeri olmadığını deneyimliyoruz. Sosyalizmde sağlık ulusal bir sosyokonomik programın parçasıdır, herkese eşit ve ücretsiz sunulur, basamaklı bir sistem içinde sağlanır, önleyicilik önceliklidir ve planlama, uygulama ve denetim süreçlerine toplumun katılımı esastır. Sosyalizm ve Sağlık başlıklı makalesinde Akif Akalın şöyle belirtiyor: "Sağlıkta sosyalizm, kapitalist toplumda sunulan sağlık hizmetinin daha eşit ve adil dağıtılması değildir. Sosyalist toplumda sağlık hizmeti, kapitalist toplumdaki sağlık hizmetinden 'niteliksel' olarak farklıdır veya başka bir sağlık hizmetidir"(s. 412).

MARKSİZMİN GELECEK HAYALİ VE ÜTOPYASI

Sosyalist Gelecek ve Planlama kitabı, bizleri sosyalist gelecek hayalini var etmenin imkanlarını tartışmaya davet ediyor. Toplumun herkesin yeteneğine göre ve herkesin ihtiyacına göre örgütlendiği, maddi bolluğun olduğu, yabancılaşma ve sömürünün ortadan kalktığı, tüm insanların birbirleri ve doğayla, sanatçının eseriyle kurduğu ilişki benzeri bir ilişkiye sahip olduğu bir geleceği talep etmeliyiz. İnsanın yabancılaşmamış durumuna geri döndüğü, doğayla, başka insanlarla ve toplumla bütünlüğe ulaştığı bir toplumu inşa etmeye yönelmeliyiz.

Dünyayı değiştirmek üzere yola çıkan Marksizmin bir gelecek hayali ve bir ütopyası vardır. Bir ütopyası vardır ama ütopyacılığı değildir. Marx ya da genel olarak Marksizm, ütopyacılığı sosyalistleri gerçekçi olmadıkları, sınıf mücadelesi karşısında saflıklarını korudukları, sisteme karşı olmadıkları ve ahlaki değerlerle hareket ettikleri için eleştirir. Diğer yandan, Marksizmin sömürünün, yabancılaşmanın ve eşitsizliğin olmadığı bir toplum ütopyası vardır. Ve bu ütopyaya ulaşmak için gerçek hayati, tarihsel ve bilimsel olarak ele alır, açıklar. Ütopya ve tarih, ütopya ve bilim iç içe geçmiştir. Bugünün salgın ortamında en çok ihtiyacımız olan hayatla güçlü bağları olan bir gelecek hayalidir.

Hayal ile hayatın bağına kurmak, geleceği emekçilerle birlikte talep etmeyi şart koşuyor. Biz de Lenin'le bir-

likteyiz hiç kuşkusuz: “Hayal etmeliyiz!” Ve biliyoruz ki, hayal ile hayat arasında bir bağ varsa, her şey yolunda demektir. Sosyalist Gelecek ve Planlam kitabı hayal ile hayat arasındaki yolda yürüyenlerin ve bu yolda yürüyecek olanların yararlanabileceği çok kıymetli bir çalışma.

SCI-HUB

Bilimsel makalelere çevrimiçi ücretsiz erişim sağlayan bir ağ servisi.

Sci-Hub, bilimin yolundaki engelleri kaldırmayı ve herkes tarafından ulaşılabilir olmasını hedefler.

Sitede yer alan arama çubuğuna URL, PMID yada DOI numarası girilerek makalelere erişmek mümkün.

Site aynı zamanda araştırma makalelerine toplu ve genel erişim sağlayan dünyadaki ilk web sitesi olma özelliğini taşıyor.

<https://sci-hub.se/>

SÖYLEŞİ: ALEXANDRA ELBAKYAN

BİLİM DÜNYASINDA BİR MODERN ROBIN HOOD: ALEXANDRA ELBAKYAN

N. Ezgi Altınışık, Alp Öztarhan, Emel Güneş

Çeviri: Alp Öztarhan

ALEXANDRA ELBAKYAN KİMDİR?

Alexandra Elbakyan, 1988 yılında Kazakistan'ın Almatı şehrinde doğdu. Çocukluğunda doğa bilimleri ve bilgisayar programcılığına ilgi duydu. Henüz ortaokul ve lise yıllarında kendi çabasıyla çeşitli programlama dillerini öğrendi. On altı yaşındayken Sci-Hub sitesinin prototipi sayılabilecek bir yazılım geliştirerek ilgi duyduğu sinirbilim kitaplarını ücretsiz indirmeye başladı. Rusya'daki üniversiteleri hedefleyen pek çok arkadaşından farklı olarak üniversite eğitime Kazakistan'da devam etmeye karar verdi ve Kazakistan Ulusal Üniversitesi'nin Bilgi Teknolojileri bölümüne yüksek puan alarak kabul edildi. Burada beyin-bilgisayar ara yüzlerine ilgi duydu ve mezuniyet projesi olarak da bu konuyu seçti. Ancak yazım aşamasında pek çok ihtiyaç duyduğu akademik yayının yüksek ücret talep ettiğini ve bilimsel yayınların ücretsiz erişiminin büyük ölçüde kısıtlı olduğunu fark etti. Kazandığı deneyimle, 23 yaşına geldiğinde Sci-Hub sitesini kurarak dünya çapında pek çok araştırmacının ihtiyaç duyduğu akademik yayını ücretsiz indirmesine olanak sağladı. Bilgilerin serbest edinilmesi ve dolaşımı konusunda çalışmalarını akademik boyuta taşımak isteyen Elbakyan, tarihsel arka planı irdelemek üzere St. Petersburg Devlet Üniversitesi Dilbilim bölümündeki yüksek lisansını 2019 yılında tamamladı.

Alexandra Elbakyan

Öncelikle, bilim insanları olarak bize Sci-Hub altyapısını sağladığınız için teşekkür ederiz. Pek çok bilimci için, özellikle Türkiye gibi düşük gelirli ülkelerde, bilimsel bilgiye erişim oldukça kısıtlı. Buna paralel olarak, Sci-Hub bizim bilimsel bilgiye erişim pratiklerimizi hızla değiştirdi. Sci-Hub erişiminde ülkelerin gelirlerine göre kayda değer bir fark var mı?

Bilmiyorum, çünkü gelirle ilişkisi var mı diye bir araştırma yapmadım. Tek göze çarpan ilişki ülke nüfusu. Hindistan veya Çin gibi en yüksek nüfuslu ülkeler, aynı zamanda en yüksek Sci-Hub istatistiklerine sahipler. Ama yüksek gelirli ülkelerde de Sci-Hub'ın popüler olduğunu söyleyebilirim. ABD, tıklanma sayısına göre her zaman ilk 10 hatta 5 içerisinde. Sci-Hub'ın yalnızca erişim ücretini ödeyemeyen ülkeler için önemli olduğuna dair çok yaygın bir EFSANE var. Bu doğru değil, hatta aslında tersi doğru. Çoğu durumda yüksek gelirli ülkelerden,

düşük gelirli ülkelere göre, daha çok ilgi var. Neden? Çünkü düşük gelirli ülkelerde basitçe pek bilim yok. Bu nedenle de Sci-Hub onları ilgilendirmiyor.

Bilimsel dergilerin yüksek bedelleri ödenmemeli, çünkü meşru değil, basitçe yayıncılara bilgiye erişimi engelleyerek para almalarını sağlayan bozuk bir sistemin eseri. Akademik yayıncılar mevcut durumda toplumu hem para hem de bilgi anlamında soyuyorlar. ABD'de bilim insanlarının bu soruna dair konuşmaya başlaması 1990'lara kadar gidiyor. Bu sorunla ilk karşılaşan ülke onlardı. Bilgiye erişimin açık olması her ülke için önemli. Bunun yalnızca "fakir" ülkelerin sorunu olduğunu düşünmek büyük bir hata.

Dünyada açık-erişim tartışmaları Sci-Hub'dan önce başlamıştı. Ancak bunun dönüşüm yaratma potansiyeli mücadele bağlamında kısıtlıydı. Çünkü yayın

tekellerini durdurabilecek bir güç yoktu. Ancak Sci-Hub alana direkt müdahale ederek, yayın tekellerini çözüm bulmaya zorladı. İki seçenek vardı: Ya Sci-Hub'ı durduracaklardı, ya da Sci-Hub'ın yarattığı ekosistemden kar sağlamaya çalışacaklardı. İlkinin teknik olarak beceremediler. Şimdi ikincisini deniyorlar. Sci-hub'ın akademik yayın süreçlerinde yarattığı paradigma değişimlerini nasıl görüyorsunuz?

Tabii ki, Sci-Hub ortadayken, yayıncılar bilgiye erişimi kısıtlama modeli üzerinden iş yapamayınca, başka modellere geçiş yapmak zorundalar, bahsettiğiniz pahalı açık-erişim dergiler gibi.

Yakın zamanda Nature ve Cell dergilerinin açık-erişim ücretlerini artırdığını gördük. Bunu savunurken de açık erişim ödemelerini bilim insanlarının değil, devletlerin yaptığını söylüyorlar ki bu birçok ülke için doğru değil. Kamu fonlarının böyle suiistimal edilmesine karşı nasıl mücadele etmeliyiz?

Nature ve Cell'de yayın yapmayın! Herkesin en popüler dergilerde yayın yapmaya çabalaması sağlıklı bir durum oluşturuyor. Bazı önde gelen bilim insanları bu konuda seslerini yükseltip araştırmacıları yalnızca Nature, Cell ve Science gibi dergilerde yayınlama deliliğine son vermeye çağırdı. Başka seçenekler var. Örneğin, Nobel ödüllü Randy Schekman "Nature, Cell ve Science gibi dergiler bilime nasıl zarar veriyor" makalesinde fikrini yayınladı:

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/09/how-journals-nature-science-cell-damage-science>

Evet, tepedeki dergilere bağımlılığa son verip ayrılmak zor gelebilir, ancak bu sistemin değişmesi gerek.

Özellikle pandemi sürecinde bilimsel bilgiye hızlı ve kolay erişimin ne kadar elzem olduğunu yaşayarak gördük. Birçok bilimsel grup birbiriyle dayanışma halinde çalıştı ve ellerindeki bilgiyi hızla dünyaya açtı. Yayıncılar bile koronavirüs ile ilgili makaleleri ücretsiz erişime açmak zorunda kaldı. Bu bize aslında Sci-Hub'ın bilimsel üretimde nasıl önemli bir rolünün olduğunu da gösteriyor. Pandemi süreci Sci-Hub'a erişimi ne şekilde etkiledi?

Karantinada Sci-Hub'a tekil ziyaretçi sayısı 100.000 kadar arttı. Önceleri 500.000 civarındaydı, 600.000'e yükseldi. Üniversiteler kapalıydı ve araştırmacılar evden çalıştı. Üniversiteniz size bazı abonelikler sağlasa bile, evden bunu kullanmak çok zor ve kullanışsız oluyor; oysa Sci-Hub kullanarak bir makaleye ulaşmak, pek çok bilim insanının söylediği gibi hızlı ve kolay oluyor.

Hesapladığım kadarıyla, korona virüs hakkındaki makaleler, tıbbi dergilerdeki diğer makalelere oranla 10 ila 100 kez fazla okundu.

Akademik yayıncılar kimlik hırsızlığı yaparak, bilgileri kötü niyetli kullandığınızı iddia ediyorlar. Bu konuda bir şey söylemek ister misiniz? Sizin kullandığınız şifreler herhangi bir biçimde kötü niyetli olarak kullanıldı mı?

Üniversiteler, araştırmacılarına ve öğrencilerine, üniversite kütüphanelerine uzaktan erişimleri için parolalar veriyor. Sci-Hub böyle birçok parolayı kullanarak akademik dergileri otomatik olarak indiriyor ve veritabanında saklıyor. Bu parolalar çevrimiçi forumlarda ücretli veya ücretsiz olarak paylaşıyor. Evet, bu hesaplar yasadışı, fakat bence akademik dergilere erişim bu parolalar ile elde edilebilecek en değerli bilgi, zaten bu parolalar başka bir işe de yaramaz. Böyle parolaları, üniversite kütüphanesine girmek ve bazı durumlarda ders programları ve öğrenci notlarını görüntülemek için kullanabilirsiniz. Ben burada gerçek bir tehlike görmüyorum.

Elbette yayıncılar bunu Sci-Hub'a karşı kullanmaya çalışıyorlar, ama şimdiye dek zarar görülüş herhangi bir gerçek olay gösteremediler.

Dünyada birçok kişi Sci-Hub'ı oluşturabilecek teknik altyapıya sahip. Ancak değil, bu cesur ve tarihsel adımı, Batılı ülkelerden birinin değil de sizin atmış olmanızın koşullarından bahsedebilir misiniz? Eski Sovyet ülkelerinde açık-erişim hareketlerinin daha yoğun olduğunu görüyoruz. Sizce, Sci-Hub, ya da daha genel olarak Libgen gibi oluşumları da katabiliriz, halk için bilim üreten Sovyetlerin mirası olarak görmek makul mu?

Facebook'u oluşturacak teknik yeteneklere sahip de pek çok kişi var, fakat sadece Zuckerberg tarafından yaratıldı. Ben şahsen Facebook'u benim de oluşturabileceğimi düşünüyorum, fakat öyle bir proje yapmayı asla istemedim: kişiliğime uygun değil. Başka pek çok şey gibi yazılım da yaratıcı ve kişisel, yalnızca teknik değil. Dünyada pek çok iyi programcı bankacılık, finans, e-ticaret gibi alanlarda çalışıyor, çünkü bu alanları korsan bir bilim kütüphanesine oranla daha ilginç ve belki daha karlı buluyorlar. Teknik yeteneklere gelince, çocukluktan beri her zaman bir nevi "bilgisayar dâhisi" oldum. On dört yaşındayken benden daha büyüklerin yaptıklarından daha ileri şeyleri kolayca yapıyordum. Üniversitede tanıştığım birçok kişinin programlama yeteneği benden daha kötüydü. Yani, en iyi yazılımcılardan biriydim ve yine de Sci-Hub'ı zorlayıcı buldum. Elbette dünya üzerinde aynı ya da daha üst yetenekleri olan birçok kişi var ama yine de çok çok fazla değiller ve çoğu da başka alanlarda çalışıyorlar: programcılar Amazon, Google gibi şirketlerde iyi maaşlar alıyorlar.

Öte yandan, geçmişte SSCB'nin mesela ABD'den çok daha az sıkı bir telif yasası olması da elbette önemli. Sci-Hub gibi projeler ABD'de mümkün olamazdı. Ayrıca, SSCB'de bir çeşit bilim ve bilgi kültü olması ve Sovyetler

yıkıldıktan sonra bu kültün kalıntılarının devam etmesi de önemli. SSCB biliminde iyi ülkelerden biriydi ve en iyi zamanlarında Rusça biliminde İngilizceyle bile yarışıyordu. Bunu yapabilen çok dil yok. Sci-Hub'ın kurulduğu zaman, komünizm ideolojisi tamamen düşmüş değildi. Komünizm, paylaşma ve özgür erişim gibi fikirler için gayet iletken. Yine Sci-Hub'ın bir yandan eski SSCB'de bulunurken diğer yandan Batı dergilerine ulaşmak için kullanılan bir araç olması da yine önemli. Neden Batılı şirketlerin telifleriyle uğraşalım? gibi...

Yani, Sci-Hub ve LibGen gibi projelerin eski SSCB'de ortaya çıkışı pek çok etkenin bir kombinasyonu.

Politik duruşunuzu nasıl tanımlarsınız? Sci-Hub'ın arkasındaki felsefe ile politik duruşunuzu nasıl ilişkilendirirsiniz?

Kişisel olarak komünizm hakkında Marksizmle sınırlı olmayan daha geniş bir bakışım olsa da komünizm fikrini seviyorum. Sci-Hub, komünist bir proje. Sci-Hub'un ilk versiyonunda bir "sürpriz yumurta" vardı. Küçük bir çekiç-orak sembolü üzerine fareyi gezdirdirince bir metin çıkıyordu:

Komünist toplumun temelinde üretim araçlarının ortak mülkiyeti ve tüketim kalemlerine özgür erişim vardır.¹

Sitenin bu eski sürümü bu sürpriz yumurta ile birlikte Web Arşivinde bulunuyor:

<http://web.archive.org/web/20130317005840/http://sci-hub.org/>

Komünist ideoloji bilim temeline dayanan bir toplumu hep vurgulamıştı. Şimdi sahip olduğumuz çoğu Bilim ve Araştırma Enstitüsü, SSCB zamanında kurulmuştu.

Komünistler kitlesel eğitim projelerini hayata geçirdiler: yalnızca zenginler değil, herkes okumalıydı. Geçmişte, çocukluktan itibaren çalışmaları gerektiği için sıradan insanların böyle bir şansı olmazken bilim ve eğitim zenginlerin ayrıcalığıydı. Devrimden sonra komünistler iktidara gelince bu sona erdi, artık herkes eşit eğitim hakkına sahipti. Bu, Sci-Hub'ın yaptıkları ile büyük uyum içinde: yalnızca pahalı abonelikleri ödeyebilen zenginlere değil, herkese bilgi sunmak.

Bugün, bilim Elsevier gibi büyük kurumların özel mülkü haline geldi. Sci-Hub'ın amacı bilimi insanlara geri getirmek, çünkü bilim ortak ve herkese ait.

Bir başka argüman da bilimin tanımından geliyor. Bilim, özünde sözcüklerle ifade edilebilen rasyonel bilginin şifrelenmiş halidir. Sözcükler iletişimin araçlarıdır.

1 Çev. Notu: İngilizce'deki orijinal cümlede "free access to article" öbeği kullanılarak kelime oyunu yapılıyor. Orijinal cümle şöyle: The communist society ... is based upon common ownership of the means of production with * free access to articles * of consumption

Yani, iletişim bilime içkindir. İletişimin hedefi de bir şeyi ortaklaştırmaktır, kişiselleştirmek değil. Bilim ve özel mülkiyet çelişirler.

Arka planınız hakkında ne söyleyebilirsiniz? Sovyetler dönemini anımsamıyor olmalısınız. İçinde yetiştiğiniz politik ortam nasıldı? Aslında, sizi bugüne hazırlayan ortamı sormak istiyorum.

SSCB 1991'de düştü, ancak komünist ideoloji her yerde sürüyordu ve güçlüydü. Bugün, 2021'de çok daha zayıf ama bu 30 yıl sürdü. Şahsen benim için "komünizm" sözcüğü hep felsefi manada "iyi" anlamındadır (Plotinus'taki gibi).

Bu ilk etken. Bir diğeri de internet. Web oluşturulduğunda birçok kişi müzik, video, kitap ve başka şeyleri paylaşıyordu. Fakat sonradan bu yasadışı ilan edildi ve İnternetteki bu gibi özgür paylaşımların "telif yasaları" ile peşine düşülmeye başlandı. Pek çok kişi buna itiraz etti, teliflere karşı internet özgürlüğünü savundu. Bakış açımın geliştiği atmosfer böyleydi.

Ekim devrimine dair aile hikâyeleriniz var mı?

Hayır. Devrim çok önceydi. Mesela, büyükannemin anlattığına göre babası devrimde 5-6 yaşındaymış. Ölüm-cül biçimde yaralı bir Beyaz Ordu askeri, başka çocuklarla beraber kaldığı eve girmiş. Çok korkmuşlar ve sobanın arkasına saklanmışlar. İki abisi iç savaşta yer almış ve Çapayev'i tanıdıkları ve hatta onunla dans bile ettikleri ile övünürlermiş (büyük olasılıkla bir efsane). Devrimden sonra Ukrayna'ya, Kiev'e dönmüşler ve büyükannemin babası Rusya'da kalmış.

Şu an ülkenizde herhangi bir politik örgülle bağıınız var mı?

Hayır. Birkaç yıl önce Komünist Parti veya Korsan Partisine² katılmak istedim, ama vatandaşlığım olmadığı için katılamadım.

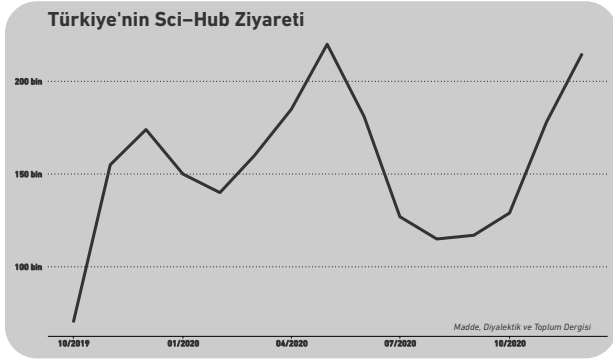
Türkiye'den erişime dair istatistik verebilir misin?

2011'den beri tekil ziyaretçilerin çoğu İstanbul'dan (1,28 milyon) veya Ankara'dan (816.500). Aylık Türkiye'den tekil ziyaretçi sayılarını grafikte de görebilirsiniz. Peki, bu sayılar nasıl?

2017'de Türkiye'de milyon kişi başına 1.380 araştırmacı varmış.³ Bugün bunun yaklaşık 1.500'e çıktığını

2 Telif hakları ve patentler konusunda paylaşımcı bir tutum benimseyen ve alanın şirketler tarafından paylaşılmasına alerji duyanların sesi olmak için kurulmuş siyasi parti. İlk partiler 2006'da İsveç, ABD ve Avusturya'da kurulduktan sonra pek çok ülkede benzerleri kuruldu. Devlet politikalarında ve meclis tartışmalarında da şeffaflık savunuyor. Daha çok liberal politikaların etkisi altında.

3 <https://knoema.ru/atlas/%d0%a2%d1%83%d1%80%d1%86%d0%b8-%d1%8f/%d0%98%d1%81%d1%81%d0%bb%d0%b5%d0%b4%d0%be-%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d0%b8-%d0%b2-%d0%9d-%d0%98%d0%9e%d0%9a%d0%a0>

Türkiye'den Sci-hub'ı ziyaret edenlerin sayısı.

düşünsek, 82 milyon kişiye 123.000 araştırmacı eder. Demek ki Sci-Hub kullanan bilim insanları yüzde yüzden fazla! Sci-hub'ı yalnızca bilim insanları kullanmıyor. Doktorlar ve hastaları hastalıklar hakkında bilgi almak için kullanıyor. Meraklı insanlar, öğrenciler, gazeteciler ve diğerleri de kullanıyor. Bu nedenle yüzde yüzün altındadır gerçekte, ama yine de bunlar iyi sayılar.

Hindistan'da Sci-Hub'a dair neler oluyor? Sürmekte olan davalardan haberdarız ve bilim insanları bu davalara karşı direniyor. Son durum nedir? Potansiyel iyi bir karar başka ülkelerde emsal oluşturabilir.

Genelde herhangi bir ülkedeki mahkemelerden haberdar olmuyorum. Mesela, Fransa'da Sci-Hub'a dava açıldığını web sitesine erişim engellenince haberlerden öğrendim. Diğer ülkeler için de durum benzer. Bu kez, duruşmadan yalnızca 3 gün önce (21 Aralık), Delhi Yüksek Mahkemesi'nde duruşma olacağına dair belgeleri eposta yoluyla aldım. Yayıncılar, bütün Sci-Hub adresleri ve eğer yeni adres açılırsa onlar için hemen engelleme talep etmişler. Kötü haberi Twitter'dan paylaşınca Hindistanlı araştırmacıların büyük bir tepkisine sebep oldu. Pek çoğu Twitter'da kaygılarını dile getirdi, bazıları hükümete erişimi engellememe çağrısında bulundu, hatta beni mahkemede temsil etmeyi öneren avukatlar iletişime geçti. Sonunda 24 Aralık'ta mahkemeye çıktılar, Sci-Hub yasaklanmadı ama bizden istenen bazı belgeler için duruşma Şubat'ta bir tarihe ertelendi. Kararın Sci-Hub lehine olacağı yönünde büyük bir umut var! Hindistan mahkemesinde birkaç yıl önce öğrencilerin kullandığı bir fotokopiciye karşı dava açılmıştı ve karar lehlerine çıkmıştı.

Sci-Hub Twitter hesabı yakın zamanda kapatıldı. Sizinle iletişime geçtiler mi? Bunun resmi nedeni nedir? Ve neden şimdiye dek kapatılmadı da şimdi kapatıldı? Bu hesabı uzun süredir kullanıyorsunuz.

Evet. Durup dururken oldu. Resmi neden Sci-Hub hesabının bazı Twitter politikalarını ihlal ettiği idi, özellikle "sahte mal" politikası. Bu kadar. Başka detay yok, ama kararın nihai olduğu ve geri çekilemeyeceğini bildirdiler. Yasak, pek çok Hindistanlı araştırmacının akademik yayıncıları Twitter üzerinden protesto etmesinin hemen ardından geldi. Yani, ilk nedeni akademik ya-

yıncıların Twitter hesabını tehlikeli görüp, Twitter'dan yasaklamasını istemeleri olabilir. Sci-Hub'ın Twitter hesabı, Nature ve diğer yayıncılardan daha popülerdi.

Bir diğer neden siyasi olabilir. Ocak'ın 6'sında ABD'de protestolar oldu ve Twitter Donald Trump'ın hesabı dâhil olmak üzere pek çok hesabı kapattı. Sci-Hub'ın Twitter hesabı da aynı zamanda kapatıldı! Bildiğiniz gibi, ABD devleti benim Rus ajanı olduğumdan şüpheleniyor. Sci-Hub'ın Twitter sayfasına iliştilmiş büyük bir Lenin'li afiş vardı. Ama tam nedeni bilemiyoruz.

Sci-Hub için bağışlar dışında biz ne yapabiliriz?

Yaygınlaştırsın, duymayan kalsın! Bilim ve daha genel olarak bilgiye ulaşmak konusundaki büyük sıkıntıdan birçok insan haberdar değil. Temasta kalalım, böylece özel bir yardım gerekirse sizi de haberdar ederim.

A ROBIN HOOD IN THE WORLD OF SCIENCE: ALEXANDRA ELBAKYAN

N. Ezgi Altınışik, Alp Öztarhan, Emel Güneş

WHO IS ALEXANDRA ELBAKYAN?

Alexandra Elbakyan was born in 1988 in Almaty, Kazakhstan. As a child, she was interested in natural sciences and computer programming. During the secondary and high school years, she learned various programming languages. She was 16 years old when she developed a software that could be considered as a prototype of Sci-Hub and started downloading the neuroscience books for free. Unlike many of her friends who target universities in Russia, she decided to continue her education in Kazakhstan and was accepted with a high score to the Kazakhstan National University, Institute of Information Technologies. She was interested in brain-computer interfaces here, and she chose this topic as her final project. However, she realized that most of the academic papers demand high fees and that free access to scientific publications is substantially limited. With the experience she gained, she developed the Sci-Hub when she was 23 old. Thus, she has enabled many researchers around the world to download the academic papers for free. She preferred to continue her research on open data and study the historical background of the problem. In 2019, she earned a master's degree in Linguistics at the Saint-Petersburg State University.

Alexandra Elbakyan

First of all, as scientists, we would like to express our gratitude for providing us Sci-Hub, as an infrastructure. For many scientists, especially in low-income countries like Turkey, access to scientific knowledge is very limited. Concordantly, Sci-Hub rapidly changed our practices of reaching scientific knowledge. Is there any remarkable difference in regard to accessing Sci-Hub depending on the income of the countries?

I don't know, because I did not do an investigation to check if there is any correlation with income. The only noticeable correlation is population number. Highly populated countries such as India and China are also the top in Sci-Hub statistics. But Sci-Hub is also very popular in high-income countries, United States are always in the top 10 or even top 5 by number of requests. There is a widespread MYTH that Sci-Hub matters only in those countries that cannot pay for subscriptions.

That is not true, in fact the reverse is true, there is often higher interest in high-income countries in Sci-Hub than in low-income. Why? Because low-income countries simply do not have science at all! Hence Sci-Hub is of no interest to them.

The high prices for scientific journals should not be paid because are not justified, they are simply the result of broken system, that allows publishers to extract money by restricting access to knowledge. Academic publishers currently rob the society both for money and for knowledge. And scientists started to talk about this trouble in United States back in 1990s. They were the first country to encounter that problem. Open Access to knowledge matters in all countries. There is a big mistake to think that it belongs to 'poor' countries only.

Discussions on open-access science in the world predates Sci-Hub. However, the transformational potential of those discussions was limited. It was lack

of power that could stop publishing monopolies. Sci-Hub, through its intervention to the field, forced the monopolies to find a solution. They had two choices: either stopping Sci-Hub or trying to make a profit from the ecosystem created by it. They could not accomplish the first. Nowadays, they are trying the latter one establishing “high quality” open-access journals. What do you think of the paradigm changes created by Sci-Hub on the processes of academic publishing?

Of course, if Sci-Hub is running then publishers can no longer run their business based on restriction access to knowledge, they must switch to another models of operation, such as expensive Open Access journals that you mentioned.

Recently, we witnessed some journals, namely Nature and Cell, increased open-access fees. To justify it, they claim that open-access fees are paid by funding agencies, not by scientists, which is not true for many countries. How should we deal with such misuse of public funds?

Do not publish in Nature and Cell! The situation when everyone wants to publish in three top journals is not healthy. Some prominent scientists have talked about it and urged researchers to stop being mad about publishing in Nature, Science and Cell only. There are alternatives. For example, a Nobel Prize laureate Randy Schekman published his opinion:

How journals like Nature, Cell and Science are damaging science.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/dec/09/how-journals-nature-science-cell-damage-science>

Yes, it can feel hard to take off dependence on top journals, but the system needs to change.

Especially during the pandemic, we experienced how crucial it is to access scientific knowledge easily and rapidly. Many scientific teams studied in collaboration and opened their knowledge to the world. Even the publishers had to remove paywall for those certain articles about coronavirus. This also shows us how essential is the role played by Sci-Hub in scientific production. How did the pandemic affect access to Sci-Hub?

During the lockdown time, the number of unique visitors to Sci-Hub increased about 100,000, it was 500,000 before but became 600,000. Universities were closed and researchers worked from home. Even when your university provides some subscriptions, it is very hard and cumbersome to use it from home, while using Sci-Hub to access a paper is fast and easy, as many scientists' report.

The articles about coronavirus were read 10-100 times more than article on other topics in medical journals, as I have calculated.

Academic publishers claim that you act in bad faith with the data you obtain through identity theft. How would you respond to that claim? Have the passwords that you got ever been used maliciously?

Universities give their researchers and students passwords that they can use to access the university library remotely. Sci-Hub uses many such passwords to automatically download research journals and store to its database. Such passwords are shared on the Internet on various online forums, both free and paid. Yes - these accounts are illegal, but personally I think that access to research journals is the most precious thing you can extract from such passwords, they are generally useless for other purposes. You can use such password to login to the university library and sometimes to view student schedule and marks. I do not see any real danger here.

Of course, publishers are trying to use this argument against Sci-Hub, but so far, they have not provided any real case when there was any damage done.

There are many people with the technical capability to create Sci-Hub. Would you comment on the conditions that contributed to the fact that it was you, but not someone else from Western countries, that took this courageous and historic step. We observe open-access movements more frequently in former Soviet countries. Do you think it is reasonable to consider Sci-Hub, or more generally formations like Libgen, as a legacy of Soviets which produced science for people?

There are also many people with the technical capability to create Facebook, but it was created only by Zuckerberg. I personally think I could create Facebook, but I would never want to do such project: it doesn't fit my personality. Like many other things, programming is creative and personal, not technical only. There are many good programmers in the world who work in banking, in finances, in shopping and etc. because they find these areas more interesting, and perhaps more profitable, than some pirate science library. Regarding technical skill, from childhood I've been always kinda of 'computer genius'. At the age 14, I could easily do more advanced things than guys who were older than me, most people that I met in university have been much worse than me in programming skill. So, I've been one of the top programmers, but still I found creating Sci-Hub challenging. Of course, on the planet Earth, there are many people who have the same and higher skill, but they are not 'very very many' and they are already employed in other areas: programmers are paid good in many companies such as Amazon, Google and others.

Of course, it does matter also that former USSR has much less strict copyright law implementation than for example United States, where such project as Sci-Hub would never been possible. It also does matter that in the USSR there was kind of Science and knowledge cult and remnants of this cult remained after Soviet fall. USSR was one of the top countries in Science, in best times Russian language even competed with English in science. There are not many other languages who did it. At the moment of Sci-Hub creation, communism ideology has not yet fallen completely, and communism is very conducive to the idea of sharing and free stuff. It does matter also that Sci-Hub is a tool to get access to Western journals while being located in former USSR itself. Why would we bother about Western companies' copyright? and so on.

So, it was a combination of factors that led to emergence of such projects as Sci-Hub and LibGen in the former USSR.

How do you define your political position? How would you relate your political affinity with the philosophy behind Sci-Hub?

I personally love the idea of Communism, although I have a more general view of Communism not restricted to Marxism only. Sci-Hub is communist project. The first version of Sci-Hub had an 'easter egg,' there was a small hammer and sickle picture, and if you hovered a mouse over it, then a text would pop up that said:

The communist society ... is based upon common ownership of the means of production with * free access to articles * of consumption

That old version of the website with this hint is saved in Web Archive:

<http://web.archive.org/web/20130317005840/http://sci-hub.org/>

The communist ideology always emphasized society built on the basis of science, most Science and Research Institutes we have now were built in USSR time.

Communists implemented mass education projects: everyone should study, not only the rich ones. In the past, science and education were often a privilege of the rich, while ordinary people did not have such a chance, they had to work starting from childhood. When communists came to power after the Revolution, it all ended, now everyone had the equal right to education. That resonates very much with what Sci-Hub is doing: offering knowledge to everyone, not only the rich ones who can pay expensive subscriptions.

Today, science became a private property of large corporations such as Elsevier. Sci-Hub's goal is to bring

science back to people, because science is common and belongs to everyone.

Yet another argument comes from what science is. Science in its essence is a codified rational knowledge, that can be expressed by word. Words are the means of communication. Hence communication is inherent to science, and the goal of communication is to make something common - not private. Science and private property are contradictory things.

What about your background? I guess you do not remember Soviet Era. How was the political condition you grew up in? Actually, this question is about the environment that prepared you for today.

The USSR had fallen in 1991 but communist ideology remained everywhere and was very strong. Today in 2021 it is much weaker, but it took 30 years. Personally, for me the word 'communism' has always meaning of 'Good' in philosophical sense (as in Plotinus).

That is one thing, another is the Internet. When the Web was created, many people shared music, videos, books and other things, but then it was termed to be illegal and such free sharing on the Internet started to be prosecuted because of 'copyright laws'. Many people voiced their opinions against that, against copyright and for the Internet freedom. That was the atmosphere where my views developed.

Do you have family stories concerning the October Revolution?

No. The Revolution was quite a long time ago, for example my grandma told me that her father was 5 or 6 years old when it happened. A mortally wounded White Army officer ran into the house, where he was staying with other kids. That was quite frightening and they hid behind the stove. His two elder brothers took part in Civil War and bragged about having known Chapaev or even dancing with him (although that is likely to be a legend). After the Revolution, they returned to Ukraine to Kiev, while her father remained in Russia.

Are you currently affiliated with any political organization in your country?

Nope. I wanted to join Communist Party or Pirate Party¹ in Russia a few years ago, but I'm unable to do this without citizenship.

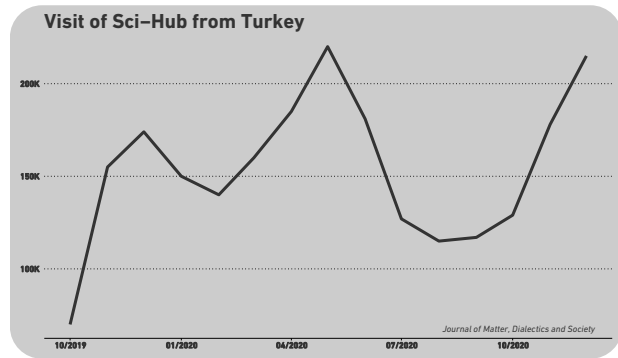
Could you please provide us statistics of access from Turkey?

¹ A political party founded to be the voice of those who adopt a policy of openness around issues of copyright and patents and are allergic to monetization of the field by companies. Following the first parties founded in 2006 in Sweden, USA and Austria, it spread to many countries. Supports a policy of transparency in matters of state and legislation as well. It is usually under the influence of liberal policies.

Most visitors came from Istanbul region - 1,28 million and Ankara region - 816,500 unique visitors total since

2011. See the graph for the number of unique visitors from Turkey by month. How much is that?

In 2017 Turkey had 1,380 researchers for each million people.¹²⁾ We can approximate that today this number is about 1,500 per million, and there are roughly 82 million people live in Turkey now, so 1500×82 is 123,000 researchers in 2020, which would mean that more than 100% scientists in Turkey use Sci-Hub! Not only researchers use Sci-Hub, but also doctors and their patients to learn about diseases, curious people, school pupils, journalists, and others. So, the actual percentage will be somewhat less, but still, those are good numbers.

Number of visitors of Sci-Hub from Turkey.

What happens in India about Sci-Hub? We are aware of ongoing trials and scientists resist against the trials. What is the current situation there? A potential positive decision could be precedent for other countries.

Usually, I'm not aware of being sued in any country, for example I learned about Sci-Hub being sued in France from news after the website had been blocked. It's the same in other countries. This time I received documents to my email about upcoming hearing in Delhi High Court on December 21 - just 3 days before the hearing. Publishers asked for all-address Sci-Hub ban and if new address appears, it would also be immediately banned. I posted this bad news on Twitter, and it caused a big reaction from Indian researchers, many expressed their concerns in Twitter, some urged the government not to block Sci-Hub and etc. and I also was contacted by lawyers who offered to represent me in court. So, they appeared in court on December 24 and Sci-Hub was not banned but instead the hearing was postponed to later date in February, so we can provide documents required by the court. There is a big hope the decision will be in favor of Sci-Hub! India court had a case against

photocopier shop used by students a few years ago, and it was decided in favor of them.

Sci-Hub Twitter account was suspended recently. Did they communicate with you? What is the official reason for this? And why now but not before? You have had this account for a long time.

Yes, it came out of the blue. The official reason was that Sci-Hub account is breaking some Twitter policies, in particular 'counterfeit goods' policy. That's it, they provided no further details, but pointed out that decision is final and cannot be appealed. The block happened right after many Indian scientists protested against academic publishers on Twitter. So, the first reason can be that academic publishers noticed the Sci-Hub Twitter account as a danger, and asked Twitter to block it. Sci-Hub account in Twitter was more popular than accounts of Nature and other publishers.

Another reason could be political. On January, 6 protests happened in United States and after that Twitter blocked many accounts including account of Donald Trump himself. And Sci-Hub Twitter account was blocked around the same time! As far as you know, I'm suspected to be a Russian spy by US authorities and Sci-Hub Twitter had a big poster with Lenin pinned on its page. So that could be a request from US authorities. But we do not know the exact reason.

What can we do for Sci-Hub apart from donations?

Spread the word! Not many people know about the current big trouble in science and information access in general. Let's keep in touch, so I will let you know if I need some specific help.

2 <https://knoema.ru/atlas/%d0%a2%d1%83%d1%80%d1%86%d0%b8-%d1%8f/%d0%98%d1%81%d1%81%d0%bb%d0%b5%d0%b4%d0%be-%d0%b2%d0%b0%d1%82%d0%b5%d0%bb%d0%b8-%d0%b2-%d0%9d-%d0%98%d0%9e%d0%9a%d0%a0>

ABOUT COVER ART

From artist İrfan Ertel's exhibition 'One of Those Who Lived to Live ...' for the centenary of the TKP.

TİP, in the context of the experience of meeting a qualitative leap and transformation intellectual movement of the working class is one of the most original examples of the political history of Turkey.

This meeting has been instrumental in the growth of TİP, socialism gaining social legitimacy, and the spread of the idea of socialism from neighborhood cafes to fields, from factories to university lecture halls.

FOREWORD

Looking at the Relationship between Society and Science from Different Aspects 1
Editorial Board

THEME: PANDEMIA, SOCIAL INEQUALITIES AND SCIENCE

One Year Evaluation of the Pandemic; "Science is not Sufficient!" 3
Necati Çitak

Government Management and Cuban Science in the Confrontation with Covid-19 7
Miguel Díaz-Canel Bermúdez, Jorge Núñez Jover (Çeviri: Yasin Çalış)

THEME: WORKERS PARTY OF TURKEY'S CONTRIBUTION TO THE PROCESS OF ACADEMICS

Socialist Movement in Turkey in the Context of the Relations with Scientific Community in 1960s: Workers' Party of Turkey (TİP) 18
Melih Yeşilbağ, Turgut Yıldız

Behice Boran As an Academician: Turkey's First Female Sociologist . 26
Suzan Şahin

A Scientist and Senator from TİP: Fatma Hikmet İşmen 34
E. Zeynep Suda

NON-THEMATIC

A Marxist Approach to Archeology: Gordon Childe 40
Ceren Demiröz

The Need for A New Stance Against Racism and Genetic Determinism 45
Mehmet Somel

BOOK REVIEW

"We Must Imagine!": Socialist Future and Planning 52
Gamze Yücesan-Özdemir

INTERVIEW

Bilim Dünyasında Bir Modern Robin Hood: Alexandra Elbakyan 56
N. Ezgi Altınışık, Alp Öztarhan, Emel Güneş (Çeviri: Alp Öztarhan)

A Robin Hood in the World of Science: Alexandra Elbakyan 60
N. Ezgi Altınışık, Alp Öztarhan, Emel Güneş